

T. C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GENEL TÜRK TARİHİ

ANABİLİM DALI

İŞGAL DÖNEMİNDEN (18.YY.) GÜNÜMÜZE KADAR

RUSLARIN KAZAKLARA KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ POLİTİKALAR

Yüksek Lisans Tezi

Halide Devrişeva

Ankara-2007

T. C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GENEL TÜRK TARİHİ

ANABİLİM DALI

İŞGAL DÖNEMİNDEN (18.YY.) GÜNÜMÜZE KADAR

RUSLARIN KAZAKLARA KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ POLİTİKALAR

Yüksek Lisans Tezi

Halide Devrişeva

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Üçler Bulduk

Ankara-2007

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ
ANABİLİM DALI

İŞGAL DÖNEMİNDEN (18.YY.) GÜNÜMÜZE KADAR
RUSLARIN KAZAKLARA KARŞI YÜRÜTTÜĞÜ POLİTİKALAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Üçler Bulduk

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	II

I.BÖLÜM

RUS İŞGALİNDEN ÖNCE KAZAKLAR

1.1-Kazak Adı ve Menşei.....	1
1.1.2. Kazak Coğrafyası.....	5
1.2.Kazak Tarihinin İlk Dönemleri.....	6
1.3.Özbek Han Döneminde Kazaklar.....	9
1.4.Kazak Ordaları.....	13
1.4.1. Büyük Ordası.....	14
1.4.2. Orta Ordası.....	15
1.4.3. Küçük Ordası.....	15

II. BÖLÜM

ÇARLIK RUSYASI HÂKİMİYETİNDEKİ KAZAKLAR ve KAZAKLARA YÖNELİK POLİTİKALAR

2.1. Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Kazaklar.....	17
2.1.1. Rus Çarlığının Kazak Topraklarını İşgal Süreci.....	18

2.2. Rus idaresi Dönemi ve Kazak İsyanları.....	33
2.2.1 Sırım Batur Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1783-1797).....	36
2.2.2. İsatay Tayman Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1822-1837).....	39
2.2.3. Kenesarı Sultan Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1837-1847).....	40
2.2.4. Can Hoca, İsen Batur, Han Gali Arslan ve İsa Tülenbay Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1850-1875).....	47
2.3 Çarlık Rusya'nın Kazak Politikaları.....	47
2.3.1. İdari ve Siyasi Politikalar.....	47
2.3.2. Sosyal ve Kültürel Politikalar.....	51
2.3.3. İktisadi Politikalar.....	56

III. BÖLÜM

SOVYET RUSYASI HÂKİMİYETİNDEKİ KAZAKLAR VE KAZAKLARA YÖNELİK POLİTİKALAR.

3.1. Sovyet Rusya'sı Döneminde Kazaklar.....	60
3.1.1. Sovyet İdaresi Dönemi ve Kazak İsyanları.....	61
3.1.2. Sovyet Rusya'nın Kazak Politikaları ve Soyuzlaştırma ve İdari ve Siyasi Politikalar...	66
SONUÇ.....	80
TEZ ÖZETİ.....	86
KAYNAKÇA	88
EK I.....	96

EK II.....	97
EK III.....	98
EK IV.....	99
EK V.....	100
EK VI.....	101
EK VII.....	102
EK VIII.....	103

ÖNSÖZ

Kazakların, bu isimle, tarih sahnesine çıkışı XV. yüzyıla rastlar. Kazaklar, tarih sahnesine çıkışından itibaren bağımsızlık ve özgürlük için mücadele etmiş bir halktır. Zaten “Kazak” adı “hür” ve “özgürlük” anlamını içermektedir. Kendi topraklarında özgür bir şekilde üç yüz yıl boyunca yaşayan Kazak halkı, XVIII yüzyıldan itibaren Rus Çarlığının işgaline uğramış ve Rus sömürge siyasetinin, Sovyet dönemi de dahil, bütün baskı ve acılarını uzun yıllar hissetmiştir. Rusların en büyük amacı, stratejik olarak büyük bir coğrafyaya sahip olan Kazak topraklarını zaptederek, halkını asimile etmek, yeraltı zenginliklerini ele geçirmektir. İki asır süren Rus sömürge siyaseti süresince Kazak halkının büyük bir kısmı kamplarda katledilmiş, bir kısmı sürgün edilmiş, diğer bir kısmı canını kurtarmak için diğer ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır, bir kısmı da açlıktan ölmüştür.

Biz bu çalışmamızda Rusya’nın Kazak halkına karşı yürüttüğü politikaları ele alarak, iki yüzyıl Kazaklara karşı sürdürülen Rus sömürge siyasetini tespit etmeye çalıştık. Tez boyunca Türk, Rus ve Kazak kaynaklarına dayalı bir araştırma yapılmıştır. Çalışma süresi boyunca karşılaştığımız zorluklardan biri de, Rus kaynaklarının bir çoğunda gerçeklerin saptırılmış olması, Rusların lehine yazılmış kaynakları eleyerek diğer kaynaklarla da desteklemek suretiyle gerçekleri ortaya çıkarabilmek olmuştur.

Tezimiz genel itibariyle üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kazaklar hakkında genel bilgi, tarih sahnesine çıkışları, menşei ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Çarlık Rusya’sı hakimiyetindeki Kazaklar ve Kazaklara yönelik politikalar anlatılmıştır. Rus Çarlığına karşı Kazak isyanları ve Rusların Kazaklar üzerindeki siyasi ve iktisadi politikaları konu edinilmiştir. Çalışmamızın son bölümünde Sovyet Rusya’nın hakimiyetindeki Kazaklar ve Kazaklara yönelik politikalar ele alınmıştır. SSCB’nin ortaya çıkışı, Kazaklara karşı yürüttüğü politikalar, Sovyet Birliğinin dağılması ve bağımsız Kazak Cumhuriyeti’nin ortaya çıkışı anlatılmıştır.

Umarım ki bu tezimiz, Kazak tarihinin anlaşılması ve Rus-Kazak ilişkilerinin arka planını öğrenmek açısından mevcut olan boşluğu bir parça da olsa dolduracaktır. Bu tezin yazılmasında yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Üçler Bulduk hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Halide DEVRİŞEVA- Ocak 2008 Ankara

KISALTMALAR

a. g. e.	adı geçen eser
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
C.	cilt
g.	yıl
izd.	basım
Kaz.	Kazakistan
NKVD	İ İşleri Milli Komitesi
s.	sayfa
SSR	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.	Tom (cilt)
y. y.	yüzyıl

I.BÖLÜM

1. Rus İşgalinden Önce Kazaklar.

1.1 Kazak Adı ve Menşei

Kazak adı ve bu adın etimolojik tahlili konusu sadece Kazak araştırmacılarının dikkatini çekmemiş, aynı zamanda yabancı araştırmacıların da üzerinde önemle durduğu ve çözülmesi gereken bir problem haline gelmiştir. Kazak adı ve etimolojik yapısı üzerine çalışan akademisyenlerden bazıları şunlardır : A. N. Berştam, A. A. Semenov, A. Divayev, A. Z. V. Togan, A. İ. Levşin, A. N. Samoyloviç, A. T. Kaydarov, A. Abdurahmanov, A. P. Çuloşnikov, B. Grozniy, B. Konstantin, V. V. Radlov, Velyaminov-Zernov, G. Vambery, E. Koyçubayev, İ. İ. Kraft, K. Bekhojin, K. Tokbolatoğlu, K. Salğarin, L. Buldagov, M. Akinjanov, M. Baharlı. N. M. Karamzin.¹

Kazak Türkçe'si, Türk Dilinin bir lehçesi olup, Kuzey Batı Kıpçak grubuna dahil bulunmaktadır. Türk şive gruplarının içerisinde en geniş sahayı işgal eder.² Kazak kelimesi Türk kökenli bir kelimedir. Tarihte kazak kelimesinin anlamını ele alan birçok kaynak vardır. Kazak kelimesi, ilk Müslüman yazıtlarında büyük ihtimalle Mısırda ortaya çıkan, 1245 yılına ait, Türk-Arap sözlüğünde geçmiştir. Bulunan yazı 1894 yılında Leyden'de yayınlanmıştır. Sözlükteki kelimenin anlamı ise 'evsiz', 'başboş dolaşan', 'sürgün edilen' anlamında idi. Edebiyat tarihinde kazak kelimesi farklı şekillerde açıklanmıştır.³

Türkçe tarihi kayıtlarda ise "Kazak" sözüne ilk olarak 11. yüz yıldan itibaren rastlanmaktadır. 'Hür, yiğit, mert, cesur serbest' gibi anlamları ifade etmektedir.⁴ Baburşah'ta ise 'fetret devri, bekârlık, serseri dolaşma' gibi manalarda kullanılmıştır.⁵

¹ Kalkan, M., **Kırgızlar ve Kazaklar**, İstanbul, 2006, s. 49-50.

² **Sovetskiy Entsiklopedičeskiy Slovar**, Moskva, 1999, s. 528

³ Asfendierov, S. D., Kunte, P.A., **Proşloye Kazahstana v İstočnikah i Materialah**, Sbornik I, Almata, 1993, s. 250

⁴ Budak, F., **Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 16

⁵ Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 83

Çinli N. Minjan’a göre; “Kazak” adı Tang İmparatorluğu döneminde Aral ve Hazar denizlerinin arasında (VII.-VIII. yüzyıllarda) “kasa”, “hasa”, şeklinde geçmektedir.⁶

Bazı kaynaklarda ‘Kazak’ kelimesinin Rus kökenli olduğu belirtilmiştir. Ama Rusça’nın ‘Kazak’ kelimesi ile hiçbir ilgisi yoktur.⁷

Zeki Velidi Togan, “Kazak” adının ilkin sultanlara mahsus olduğunu ve sonradan onlara tâbi kabilelere ve oluşturmak istedikleri devlete itlâk olduğunu belirlemiştir. “Kazak” kelimesinin sadece devlete değil, kabileler heyetine bile ad olduğu görülmemiştir. Ekseriya bu ad siyasi bir maksatla, bir isyan neticesinde ailesiz kalanlara ve bazen de aile ile birlikte cemiyetten uzaklaşarak ve himayeden uzak dolaşanlara verilmiştir.⁸

V.V.Bartold, “Kendi devletinden ayrılan ve ona karşı savaş edene Kazak adını vermişlerdi” açıklamasında bulunmuştur.⁹ Ç.Velihanov ise “Kazak” kelimesinin Şeybani-Name’de geçtiğini dile getirmiştir. Bu esere göre söz konusu kelime, ruhun yüceliği ve sağlamlığı anlamına gelmektedir.¹⁰

Reşideddin’e göre Türk ve Moğollar, “Kazak” adını özel askeri hisselerine vermiştir.¹¹

Kazaklara göre ise “Kazak” kelimesinin anlamı “göçmen” idi.¹² Kazak adının tarihi kayıtlarda geçiş şeklini ve hangi anlamda kullandığını tespit için bu ad üzerine çalışan uzmanların çok eski dönemlerdeki kayıtlardan itibaren taramalar yaparak benzer okunuş şekillerini inceledikleri görülür. Bu okunuş şekillerinin tetkikine öncelikli olarak Kazakların yaşadıkları coğrafyaya yakın olan devletlerin arşiv kayıtlarının araştırılmasıyla başlanmıştır. Kazak tarihinde ilk müracaat edilecek kaynak olarak Çin yıllıkları araştırılmış ve bu adın, sülaleler döneminde bulunup

⁶ Kalkan, M., **Kırgızlar Ve Kazaklar**, İstanbul, 2006, s. 51.

⁷ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 65.

⁸ Togan, Z. V., **Bugünkü Türkili Türkistan Ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1946. C.I. s. 37-38.

⁹ Bartold, V. V., **Rabotı Po İstoriyi Filologiyi Türskih İ Mongolskih Narodov**, Moskva, 2002.s. 189.

¹⁰ Velihanov, Ç., **İzbranniye Soçineniya**, Moskva, 1986.s. 254.

¹¹ Abdildabekova, A., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 1994, s. 20.

¹² Bartold, V. V., **a.g.e.**, s. 201.

bulunmadığı veya hangi transkripsiyon sistemiyle kayıt edildiği öğrenilmeye çalışılmıştır. Çin yıllıklarına dayalı olarak çalışan W. Eberhard'ın tespitlerine göre V.-IX. asırlarda 'Ho-sa-ko' adı Kazak etnonimini ifade etmektedir.¹³

Genel anlamıyla "Kazak" kelimesi Türk-Kıpçak kelimesi olup hür, serbest, bağımsız, macerayı seven anlamlarına gelmektedir. V. Velyaminov - Zernov, V. V. Bartold, S. İbragimov, V. P. Yudin gibi ünlü tarihçiler de bu fikre katılmışlardır.¹⁴ Türkçe bir kelime olan "Kazak" adı daha ziyade özgürlüğüne düşkün, kanun ve nizam tanımayan, kurulu sistem içerisinde yer almak istemeyen kişiler için kullanılmıştır.¹⁵

A. N. Samoyloviç, "Kazak" sözünün XI. Yüzyılda Türk kültür çevresinde ortaya çıktığını, Kazakların Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar hakimiyetlerini sürdürdüklerini ve Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yaşayan Kıpçak boyları arasında varlıklarını muhafaza ettiklerini yazar. Kazak adının günümüz okunuşuna en yakın şeklinin tespiti bu okunuşta görülmesine rağmen adın bir boy ya da şahıs adı olabileceği unutulmamalıdır.¹⁶

Kazaklar Orta Asya'nın en kadım Türk halklarından. Milli birlik adı olarak "Kazak" etnonimini kabullenmişlerdir. Sibiry'a'nın istilasına başlayan Ruslarla, gerçek temasları neticesinde, yanlışlıkla "Kırgız" ve "Kaysak" gibi adlarla adlandırılmış, uzun zaman Türk etnoloji literatürüne bu etnonim altında girmişlerdir. Bugün artık bu yanlışlık düzeltilmiş ve Kazak Türk halkı, büyük bir kitle haline gelmiştir.¹⁷

Kudayberdi'nin eserindeki bilgilere göre Kazak şecerelerinde, Kazakların nesli Nuh (Noy) peygamberin oğlu Yafes'ten ve Tukyü halkından, yani Türklerden gelmektedir. Türk kelimesi Çince kaynaklarda "miğfer" anlamında kullanılmıştır. Daha sonra Türkler, Hun veya Gun adını almıştır. Tarihçiler bu kelimenin Orhon nehir adından ortaya çıktığını ifade etmektedir. İlerideki yüzyıllarda Türkler farklı

¹³. Kalkan, M., **Kırgızlar Ve Kazaklar**, İstanbul, 2006, s. 51.

¹⁴. Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 65.

¹⁵ Yetişgen, M., **"Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler"**, Konya S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.693

¹⁶ Kalkan, M., **a.g.e.**, İstanbul, 2006, s. 53.

¹⁷ Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 31.

adlarla bilinmişlerdir. Ama Kazaklar Uygur kolundan gelmektedir. Bütün bilinen şecereelerde Uygur kelimesinin anlamı ‘birleşmek, katılmak’ anlamına gelmektedir. Bu halk aşağıdaki boylardan oluşmuştur: Kırgız, Kanlı, Kıpçak, Argın, Nayman, Kereyit, Doglat, Aysın-Kazakların doğrudan en yakın ataları idi. Cengiz Han Moğol ve Tatarları zapt edip, topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştı. Cengiz Hanın büyük oğlu Cuci’ye ve ondan sonra gelen Çağatay’a Tatar halkı verilmişti. Böylece onlar Çağatay ve Cuci ulusu adını almışlardı. Sonradan Cucinin neslinden çıkan Özbek Han İslam dinini kabul edince, onun ulusundaki bütün halk ve Kazak ataları Özbek adını almışlardı. Sonradan Canıbek ve yakınları Nogay handan ayrılıp gidince Kırgız ve Kazak adını almışlardır.¹⁸

Eskiden bütün Türklerde olduğu gibi hâlen Türk uyruğunun Kazak boyu da boy ve oymaklarının adları ile tanınır ve her Kazak Türkü yedi göbeğe kadar atasını sayabilmektedir. Çocuklara ilk konuşmaya başladığı zaman şeceresini öğretmeyi ihmal etmezler. Kazak Türkleri gelenek olarak, tanımadığı bir soydaşının adını sorduktan sonra, hemen arkasından hangi boyun, hangi kolundan olduğunu sorar. Bunun önemli bir sebebi, çok dikkat edilmesi gereken geleneğe göre yedi göbek geçmedikçe akraba sayıldıklarından aralarında evlenememeleridir. Nadiren, aralarında yedi göbek geçmeden evlenenler olursa çok ayıplanır ve cezalandırılırlar. Bu geleneğe göre bugün ‘On iki Kerey’ adı ile tanınan boya dahil her oymakta bulunan fertler mensup oldukları oymaktan evlenemezler, ancak diğer aileden evlenmek zorundadırlar.¹⁹

¹⁸. Kудайберді-Ули, Ш., *Rodoslovnaya Türkov, Kirgizov, Kazahov İ Hanskih Dinastiy*, Alm-Ata, 1990, s. 43-44.

¹⁹. Altay, H., *Anayurttan Anadoluya*, Ankara, 1981, s. 1.

1.1.2. Kazak Coğrafyası

Zayn ad-Din Vasifi (XVI asırda) ‘Badai-al-Vakai’ adlı eserinde Çu, Talas ve Yedi-Su bölgesindeki güney-batıda yer alan toprakların ‘Kazakların ülkesi’ olduğunu belirtmiştir. ‘Mihman-nameyi Buhara’ adlı eserin yazarı ise Kazakların yaşadığı yurtların bu bölgelerden biraz daha batıda yer aldığını işaret etmektedir.²⁰ Dolayısıyla biz Kazakların yaşadıkları bu coğrafyayı esas alarak bu topraklara 16. yüzyıldan itibaren “Kazakistan” denilmesinde bir mahsur görmüyoruz.

Kazakistan’ın toprakları oldukça geniştir. Çok eski zamanlardan beri Kazakistan toprakları, burada yaşayan insanların, kavimlerin kültürel gelişimlerinde silinmez izler bırakarak birçok tarihi olaya sahne olmuştur²¹. Kazak Türklerinin yaşadığı ülke manasına gelen Kazakistan, Orta Türklerin geniş bozkırları ile eski Türk anayurdu Altaylara kadar uzanan sahayı içine olan bir Türk Cumhuriyeti’dir.²²

Bugünkü Kazakistan’ın doğusunda Çin, Kuzeyinde Rusya Federasyonu, batısında Hazar Gölü, güneyinde Özbekistan ve Kırgızistan gibi Türk cumhuriyetleri bulunmaktadır.²³

Kazakistan’ın iklimi, toprağı ve bitki dünyası çok geniş ve verimlidir. Ülke dört farklı iklime sahiptir. Toprakların büyük bir kısmını ekilebilir alanlar, bozkır ve çöller oluşturmaktadır.²⁴ İklim bakımından Kazakistan’ın durumu kıta içindeki mevkii ile ilgili olup, çok kurak ve bariz bir kıta iklimi hususiyetini taşır. Yaz ve kış mevsimleri arasındaki ısı farkı büyüktür. Toprak ve bitkiler arazinin şekline göre değişir.²⁵ Tabii zenginlikler bakımından ise hakiki bir hazinedir.²⁶

Kazakistan’daki akarsulardan ise yalnız İrtiş nehri Obi havzasına dâhil olup, Kuzey Buz Denizine ulaşır. Diğer bütün nehirler memleketin içindeki göllere (Hazar, Aral, Balkaş vb) dökülür. Mühim nehirlerin kaynakları doğu ve güneydoğudaki

²⁰ Drobjeva, L. İ., *İstoriya Kazahstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney* (oçerk), Almatı, 1993, s. 144.

²¹ “Kazak” Mad., *Türkler*, C. 7. s. 429.

²² Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, İstanbul, 2004, s. 9

²³ Gömeç, S., *Tarihte Ve Günümüzde Kazakistan*, Ankara, 1993, s. 8.

²⁴ Demko, D., *Oristardın Kazakstandı Otarlaui (1896-1916)*, Almatı-1997, s. 9.

²⁵ Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, Ankara, 2004, s. 10.

²⁶ “Kazak” Mad, *İslam Ansiklopedisi*, 1977. C.6, İstanbul, 1997, s. 496.

yüksek dağlardır. Nisbeten büyük nehirler göl veya denizlere kadar ulaşır. Kazakistan'ın başlıca nehirleri şunlardır: Hazar denizi havzasında Ural ve Emba, Aral havzasında Sırderya, Balkaşda Ayaguz ve Yedisu'nun en mühimlerinden olan Lepsa, Karatal ve Aksu. İç havzalara dâhil nehirlerin mühimleri ise: Çu, Sarı-Çu, Nora, Seleti, İşim ve Tabol.²⁷

1.2. Kazak Tarihinin İlk Dönemleri

Kazaklar, tarihî-etnik kültür içeriğiyle Avrasya'nın en eski halklarından biri olmakla, Avrasya bozkırları tarihinde mühim rol oynayan birçok boy ve toplulukları içinde barındırmaktadır. Komşularının askerî, politik baskıları, boylar arası çatışmalar nedeniyle boyların sürekli göç hâlinde olmalarına rağmen, Kazakistan topraklarının asli unsuru olan Proto-Kazak boyları hep kendi topraklarında kalmışlardır. Eski zamanların boylarının Kazak halkının oluşması ve genişlemesinde yer almaları, bu boyları, sosyal gelişme süreci içerisinde geleceğin kültür mirasçıları yapmaktadır.

Kazaklar, Türk halkıdır, nüfus olarak, Türk halkları arasında dördüncü sırada yer almaktadır.²⁸ Kazakistan, Orta Asya insanlık tarihinin kültür beşiğidir, Türk Anavatan taşmasının ilk yerleşme menzili ve medeniyet merkezidir. Türkler çok eski çağlardan itibaren burayı vatan edinmişlerdir.²⁹

Kazakların etnik temelini oluşturan eski Türk boyları, geniş bir zaman dilimi içerisinde komşularıyla sıkı etnik ve kültürel alışverişte bulunmuşlardır. Tarihin bunun gibi etnik-kültürel özellikleri neticesinde Kazaklar, mühim tarihi olayların kahramanları olmuşlardır ki, bu tarihî vakalar, Orta Asya, Güney Sibirya, Doğu Avrupa ve Ön Asya halklarının hayatlarında önemli dönüşümler içeren bir etki göstermiştir. Tarih bilimi, eski Kazak boylarının yer almadığı hiçbir ciddî tarihî olayın olmadığına şahitlik etmektedir. Bunun neticesinde de Doğu ve Batı, Avrupa ve Asya kültürlerinin karşılıklı alışverişi ve zenginleşmesi gerçekleşmiştir.³⁰

²⁷ Saray, M., a.g.e., s.10-11.

²⁸ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s.3.

²⁹ Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 22.

³⁰ Tülbasiyeva, L., **Kazakların Yaşam Estetiği**, Ankara, 2004, s.1

Kazaklar ve onların yurdu ve ilk dönemleri hakkında ilim dünyasında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ama asıl kaynaklar M.Ö. 138 yılında Orta Asya'ya seyahate çıkan ve M.Ö. 126 yılında dönen Çin elçisi Can Syan'a veya Can Çun'e aittir. Onun keşfettiği ve daha sonradan ortaya çıkan kaynaklar 'Büyük Han Sülalelerin Tarihi' adlı eserde yer almıştır (M.Ö. 202 y. ve M.Ö. 9 y). Can Syan'a göre o zamanlarda Kazak topraklarında dört halk mevcuttu: Üysinler, Kanglılar, Yansay ve Yası. Ama Üysinler ve Kanglılar hakkında diğer iki halka göre daha da çok bilgi vardı. Nedeni ise, Çinlilerin onlarla ticari ilişkileri çok nadirdi. Elimizde Çin rahibi Süan Syan veya He-Tesang (M.S. VII) sayesinde birçok kaynak bulunmaktadır. Süan Syan IV.-VIII. asırda Orta Asya'ya Araplar tarafından zapt edilmeden önce buraya Buddalarla gelmişti. Onun bilgilerinin en değerli tarafı o zamandaki Orta Asya'nın coğrafyasının tasvir edilmesidir. Ancak Çin kaynaklarının en zor tarafı onların ad değiştirme alışkanlığı idi.³¹

Tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Altay Dağlarını ve etrafını Türklerin ilk anayurdu olarak kabul etmiştir. Etnologlar ise, İç Asya'nın kuzey bölgelerini Türklerin Anayurdu olarak belirtmektedirler. Antropologlar, Kırgız bozkırları ile Tanrı Dağları (Han Tengri-Tyan Şan) arasını Türklerin anayurdu olarak göstermişlerdi.³²

Kazakistan coğrafyasının büyük kısmı, Türk kavimlerinin ilk anayurdu olan Andronov Kültür Merkezi içinde bulunuyordu. M.Ö devirlerden başlayarak Kazakistan'a Saka, Üysin, Kanglı, Gun (Hun), Göktürk, Türgeş, Karluk, Kimek, Oğuz, Kıpçak gibi Türk boyları mensuptu. O zamanlar Kazakistan, coğrafyası, dili ve kültürü ile Türkleşmiş bir bölge idi.³³

Moğol istilasından önce Kazakistan'a gelen Türk boylarından Nayman, Kereyit ve Argın ile Moğol boylarından Kongrat, Calayır ve Mangıtlar zamanla

³¹ Asfendiarov, D. S., Kunte, P. A., **Proşloye Kazahstana v İstorçnikah İ Materialah**, Sbornik-I. Almata, 1993, s. 21.

³² Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 17-18.

³³ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, s.19-34, Saray, M., a.g.e., s. 25.

Türkleşmiş ve yerli Türk boylarıyla kaynaşarak, bugünkü Kazakistan halkının temelini oluşturmuşlardır.³⁴

XIII. asrın birinci döneminde geniş Avrasya bozkırlarında geçen hadiseler, bütün dünya tarihi açısından önemli rol oynamıştır. Cengiz Han ve onun nesilleri eski dünyanın sınırlarını bozarak, Batı ve Güneyin yakınlaşmasına sebep olmuştur. Rusya ve Avrupa ilmi, Moğol Devletinin tarih sürecine katkısının önemli olduğunu tanımak istemeden, onları ‘haydut’, ‘eşkıya’ ve ‘vahşi’ diye adlandırmıştır. Ancak Ulug Ulus yani ‘Altın Orda’ adıyla bilinen Moğol-Tatar devleti, aslında Kazak kültür ve tarihinde iz bırakan, ilk merkezileşmiş Kıpçak (Eski Kazak) devleti olmuştur.³⁵

XII. asrın sonları ve XIII. asrın başlarında Moğol topraklarında soylu Timuçin’in idare ettiği büyük göçmen devleti ortaya çıkmıştır. Zaman geçtikçe Moğol devleti sadece Orta Asya’da değil, bütün dünyada büyük imparatorluğa dönüşmüştür. 1206’da Timuçin bütün Moğolların başına geçerek Cengiz Han namını almıştır. Cengiz Han’ın kurmuş olduğu devlet 132 sene varlığını sürdürmüştür. Fakat onun nesilleri iktidarın eski gücünü koruyamadığı için devlet ikiye ayrılmış, dolayısıyla Kök Orda ve Ak Orda devletleri ortaya çıkmıştır. Doğu kaynaklarında Ak Orda Ulug Ulus şeklinde, Rus kaynaklarında ise Altın Orda adı ile geçmektedir.³⁶

Kazakların merkezileşmiş ilk devleti olan Ulug Ulus, Kazakistan tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ç. Velihanov Altın Ordanın Türk kaynaklarında Ulug Ulus olarak geçtiğini belirlemektedir. Ünlü tarihçi V. Yudin ise Altın Orda adının sadece XVI. asırdan sonra kullanıldığını dile getirmiştir.³⁷

Cengiz Han kısa bir süre içerisinde Güney Sibirya’daki Kırgız ile Uygurları istila etmiştir. 1220’de Orta Asya ve Kazakistan toprakları Moğol imparatorluğunun himayesine girmiştir. Daha sonra Cengiz Han, topraklarını dört oğlu arasında bölmüştür. Kazakistan toprakları üç Moğol ulusunun idaresi altına girmiştir:

³⁴ Kudayberdiuli, Ş., *Rodoslovnaya Türkov, Kirgizov, Kazahov i Hanskih Dinastiy*, Almatı, 1998, s. 72-85.

³⁵ Kuzembayulı, A., *İstoriya Respubliki Kazahstan*, Atsana, 1999, s. 98.

³⁶ Daniyarov, K., *İstoriya Kazahskogo Gosudarstva XV-XX veke*, Almatı, 2000, s. 104.

³⁷ Abdakimov, A., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen do Naşih Dney)*, İzd. 3, Almatı, 1994, s. 51.

bozkırların büyük bir kısmı, Cuci, Güney ve Güney-Doğu, Çağatay ulusuna, Yedi Su'nun Kuzey-Doğusu ise Ogedey ulusunun eline geçmiştir.

XIV. asırda Çağatay Devleti zayıflayarak Batı ve Güney olarak iki bölgeye ayrılmıştır. Doğu tarafı Moğolistan, batı tarafı ise Maverâünnehir adını almıştır.³⁸ Muhammed Haydar'ın 'Tarih-i Raşidi' adlı eserinde Kazakistan'ın Güney ve Doğu kısımlarının o zamanki Moğol toprakları olduğu belirtilmektedir.³⁹ Moğolistan devletinin başına Çağatay soyundan gelen Tuğluk-Timur, Maverâünnehir'in idaresine ise Emir Timur gelmiştir. Emir Timur'un hayatının sonuna doğru toprakları Maverâünnehir, Türkistan, Harezm, İran, Irak, Afganistan, Kafkasya ve Hindistan'ın bir bölümünü içeriyordu.

1428'de Ak Orda'nın başına Şeybaniler'den Ebulhayr Han geçmiştir. V. Bartold, Ebulhayr Han'ı çok güçlü bir idarecisi ve Deşt-i Kıpçak'taki göçmen Özbeklerin 'kuvvetli' bir devletin kurucusu olarak nitelemiştir.⁴⁰ XV. asırda Ak Orda'nın zayıflamasıyla Kazakistan'ın batısında Nogay Ordası ortaya çıkmıştır. Nogay Orda'sını Mangıt, Kongrat, Nayman, Argın, Kanglı, Alçin, Kıpçak, Karluk, Alaş Tama ve Kazak halkının oluşma sürecinde rol oynayan diğer boylar teşkil etmiştir. XV. asrın başlarında Sibiry, Kazan, Kırım ve Astrahan hanlıkları kurulmuştu. Böylece Kazakistan topraklarında Moğollar 'Ak Süyek' (Ak Kemik) yönetici sınıfı olarak iz bırakmışlardır.⁴¹

1.3. Özbek Han Döneminde Kazaklar

Altın Orda Hanı Özbek (1312–1340)'ın ahfadından gelen idareciler Fergana vadisindeki Türkleri bir araya toplayarak yeni bir devlet kurulmuş ve bu devlete "Özbek Devleti" adı verilmiştir. Tıpkı Osmanlı ve Selçuklu dendiği gibi, halkına da "Özbek" denilmiştir.⁴²

³⁸ Rıspayev, K., *İstoriya Respubliki Kazahstan*, Almatı, 2002, s.64-65.

³⁹ Abdakimov, A., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney)*, İzd. 3, Almatı, 1994, s. 52.

⁴⁰ Abdakimov, A., *a.g.e.*, s. 54.

⁴¹ Kan, G., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 58-60.

⁴² Saray, M., *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993, s13-14.

Kazakların tarih sahnesinde rol oynamaya başlaması Özbek Hanları devrine rastlamaktadır⁴³. XV. yüzyılın başlarında Özbek Ulusu adını taşıyan, bugünkü Kazakistan topraklarında Cengiz hanın büyük oğlu Cuci Hanın oğullarına ait bağımsız ve daima savaşan birkaç devlet bulunmaktaydı. Bu bölgeler Şeybani Ebulhayr Han tarafından birleştirilmiştir. Yeni göçmen devletin halkı Özbek adı ile bilinmektedir.⁴⁴ Kazak Hanlığı, XV. asırda Ebul'hayır Hanın idaresinden ayrılan Özbekler tarafından kurulmuştur.⁴⁵ Özbekler batı Türkistan'ın öz ve asıl halklarındandır.⁴⁶

XV.-XVII. asırların Özbek ulusu ve Kazakistan hakkındaki kaynakların büyük bir kısmı İran ve Türk tarihçilerine aittir. Bu eserlerin söz konusu dönemlerle ilgili tek kaynak olduğu söylenebilir.⁴⁷

Özbek adı Türk tarihinde ilk defa bir şahıs adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Cengiz Hanın torunu Batu Han tarafından 1227 yılında kurulan Altın Orda Hanlığı'nın başına 1313 yılında dokuzuncu han olarak geçen kişinin adı Özbek Han'dır.⁴⁸ Özbek kavim adının türeyişine dair, Ebul Gazi Bahadır Han'ın verdiği bilgiye bakılacak olunursa, bu 1340 tarihine kadar Altın-Orda hükümdarı Özbek Han'ın, kendi tebaasına verdiği etnonimdir. Zamanla bu ad Orta Asya Türk halkları arasında geniş rağbet görmüştür.⁴⁹

İsfahanlı Rubehan'a göre, Özbeklere üç kavim mensuptur; birincisi 'Şeybani'ye mensup kabileler', yani Şeybaniyan, ikincisi Kazaklar ve üçüncüsü Mangıtlar. Bu üç kavim, Ak Orda ahalisi olarak Özbek adlı bir ortak kavimi teşkil etmiştir.⁵⁰

XV. yüzyılda bugünkü Kazakistan topraklarının bir kısmı Özbek ulusu, diğer bir kısmı da Moğolistan adı ile anılmıştır.⁵¹ XVI. asırda Ak Orda'nın zayıflaması

⁴³ T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, 1993, s. 4.

⁴⁴ Sultanov, T. İ., **Koçeviye Plemena Priaralya XV-XVII vekah**, Moskva, 1982, s. 3.

⁴⁵ Bartold, V. V., **Dvenadsat Leksiy po İstoriyi Türskih Narodov Sedney Aziyi**, Moskva, 2002, s. 190.

⁴⁶ Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 25.

⁴⁷ Sultanov, T. İ., **Koçeviye Plemena Priaralya XV-XVII vekah**, Moskva, 1982, s. 6.

⁴⁸ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 21

⁴⁹ Caferoğlu, A., **Türk Kavimleri**, İstanbul, 1988, s. 26

⁵⁰ Yakubovskiy, A. Yu., **Altın Ordu Ve Çöküşü**, Çeviren Hasan Eren, Ankara, 1976, s. 197.

sonucu olarak iki ayrı orda ortaya çıkmıştır. Batıda Nogay, Doğuda ise göçmen Özbek Hanlığı kurulmuştur.⁵² Özbek hanlığı Şeybaniler'den çıkmış olan Ebul'hayr Han tarafından kurulmuştur.⁵³

Ebulhayr Han, Cuci Hanın ikinci karısından doğmuştur. Cengiz Hanın yasalarına göre, sadece birinci hanımdan olan çocuklar han olabilirdi, dolayısıyla onun tahta çıkması bütün yasalara aykırı idi. İleride Ebulhayr Hanın ölümü ile onun nesilleri ulus üzerindeki etki ve gücünü kaybetmiştir.⁵⁴

XV. - XVI. asırlarda Kazakların etnik tarihinin daha iyi keşfedilmesi ve ortaya çıkarılması için göçmen Özbek boyları hakkında bilgi edinmemiz gerekmektedir.

Kuhistani'nin eserinde göçmen Özbek devletinin kuruluşunda Ebulhayr Han'a yardım eden bütün boyların adları geçmektedir. Bu esere göre, XV. asrın 30.-60. yıllarında 'göçmen Özbeklerin' ulusuna aşağıdaki boylar giriyordu: Barak, Burkut, Durman, İçki, Ydjan, Kaybanlı, Karluk, Keneges, Kongrat, Kıyat, Kurlaut, Kuşçi, Mangıt, Masit, Nayman, Taymas, Tabgut, Tubay, Tumang-Ming, Uygur, Uysun, Utarçi, Hutay, Çat, Çınbay. Mahmud b. Veli'nin eserine göre ise Ebulhayr Hanın ordusunu Oyrat, Mandjat ve Kıpçak boyları teşkil ediyordu.⁵⁵

V. V. Bartold, Ebulhayr Hanı çok güçlü ve akıllı bir yönetici olarak nitelemiştir. Özbek Hanlığı onun sayesinde kurulmuş, ancak onun hanlığı yönettiği sıralar Özbek ulusu parçalanarak Kazak Hanlığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. XV. yüzyıla kadar 'Özbek' olarak anılan ulus adı, 'Özbek-Kazak' terimi ile değiştirilmiştir. Söz konusu terim Şeybani Han Orta Asya'yı ele geçirince, Kazakistan topraklarında kalan veya oraya göç eden Özbekler tarafından

⁵¹ Abdakimov, A., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney)*, İzd. 3, Almatı, 1994. s. 51.

⁵² Bartold, V. V., *Raboti Po İstooriyi İ Filologiyi Türskih Mongolskih Narodov*, Moska, 2002, s. 183.

⁵³ Sultanov, T. İ., *a.g.e.*, s. 3.

⁵⁴ Daniyarov, K., *İstoriya Kazahskogo Gosudarstva*, Almatı, 2000, s. 20.

⁵⁵ Sultanov, T. İ., *Koçeviye Plemena Priaralya v XV-XVII veke*, Moskva, 1982, s. 8

kullanılmaktaydı. Daha sonra Kazak hanlığı topraklarında barınan bütün göçmen halklara ‘Kazak’ adı verilmiştir.⁵⁶

Bazı tarihçiler Kazak Hanlığının XV.-XVI. asırlarda ortaya çıkışını Canibek ve Kerey’in göçüne bağlamaktadır. Diğerleri ise Kazak Hanlığının XVI. yüzyılın 30’lu-40’lı yıllarında kurulduğunu iddia etmektedir.⁵⁷

Ebulhayr Han’ın (1412–1468) idaresi altında bulunan Özbeklerin bir kısmı, dâhili anlaşmazlıklar yüzünden, bilhassa Ebulhayr Han’ın oğlu Şeyh Haydar zamanında, esas kütleden ayrılmış ve Cuci sülalesinden Barak Hanın oğulları Gerey ile Canibek idaresinde, doğuya, Buğa Hanın topraklarına göç etmişlerdi.⁵⁸ Çünkü Özbek ulusundan çıkmış olan Urus Hanın torunları iktidarı ele geçirmek istemişler, ancak Ebulhayr Hana karşı koyacak kuvvetin oluşturulması için bir destek bulamamışlardır. Ebulhayr Han onların peşinden asker göndermişti, ancak onlar başarılı olamamıştır.⁵⁹ İsa-Buga Han Kazak Hanlarını iyi karşılamış, Moğolistan’ın batısında yer alan toprakları onlara vermiştir.⁶⁰ Daha sonra bunları diğer bazı boylar takip etmiş ve Kazak Türk birliği bir kütle haline gelmiştir.⁶¹ 1468 yılında Ebulhayr Hanın ölümüyle Gerey ve Canibek, Özbek ulusuna dönerek, iktidarı rakiplerinin elinden almıştır.⁶²

Bu olaylardan sonra Şeyh Haydar Han ve Ebulhayr Hanın diğer nesilleri bozkırları terk ederek Astrahan Han’ından destek istemişlerdir. Zamanla bütün yakınları Muhammet Şeybani’yi terk itmiş ve o mecburen Buhara’ya sığınmıştır.⁶³

Ebulhayr Hanın torunu Muhammed Şeybani’nin zor dönemlerinde onun yanından ayrılmayan boylar: Argun, As, Başgırd, Curkun, Durman, İçki, İçki-Bayri,

⁵⁶ A., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney)*, İz. 3, Almatı–1994. s. 53

⁵⁷ Abdakimov, A., *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁸ “**Kazak**” Mad, *İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1997, s. 499.

⁵⁹ Kuzeybayulı, A., *İstoriya Respubliki Kazahstana*, Atsana, 1999, s. 120.

⁶⁰ Asfendiarov, S. D., Kunte, P.A., *Proşloye Kazahstana V İstočnikah İ Materialah*, Almatı, 1997, s. 116.

⁶¹ T. C. Dışişleri Bakanlığı, *Kazakistan Ülke Raporu*, Ankara, 1993, s. 4.

⁶² Velihanov, Ç., *İz İstoriyi Kazahov*, Alma-Ata, 1961, s. 22.

⁶³ Bartold, V. V., *Raboti Po İstooriyi İ Filologiyi Türskih Mongolskih Narodov*, Moska, 2002, s. 220.

Yeti-Ming, Kongrat, Kuşçi, Madjar, Mangıt, Nayman, Salur, Tatar, Tili-Ming, Tuman, Tubay, Uygur, Uysun ve Hitay boyları idi.⁶⁴

XVI. asırda Türkistan’da Buhara ve Harezm (ileride Hive adını alacak olan Ürgenç Hanlığı) Özbek Hanlıkları içerisinde öne çıkacaktır. XVI. asrın ikinci yarısını kapsayan Buhara’lı Abdullah Hanın dönemi, Özbeklerin en güçlü oldukları dönemlerdendi. Abdullah Han Harezm ve Horasanı kendi idaresi altına almıştı. Özbek hanı 1571 ve 1572 yıllarında Kazaklara karşı seferler düzenlemiştir. Ancak Kazaklar bu darbeye şiddetli karşılık göstermişlerdir. Abdullah Hanın ölümünden önce Kazak Hanı Tevekkel, Özbeklere karşı sefer düzenleyerek, Semerkant’e kadar gidebilmiştir. 1574’te Tevekkel Han, Rus himayesi altına girmek amacıyla Çar Fedor’a bir elçi göndermiştir. Bu hadise esnasında Tevekkel Hanın adı, “Kazak ve Kalmık Hanı” olarak geçmektedir. Abdullah Hanın ölümüyle (1598 yıl) Türkistan’ı ele geçiren ilk Özbek sülalenin iktidarı sona ermiştir. Bundan sonra Buhara’ya gelen Canidler ve Astarhanitler Kazaklara karşı koyacak güce sahip değillerdi.⁶⁵

1.4. Kazak Ordaları

Kasım Han (1445–1523) ortaya çıkan yeni lider elde ettiği başarı, bütün Kazak Ordalarında ilk defa bir Kazak Hanı Kazakistan’ın tamamına yakın bir kısmını idaresi altına toplamıştır. Dirayetli bir idareci olan Kasım Han, böylece Ordalar arasındaki kopukluğu gidererek merkezî bir yönetim oluşturulmuştur⁶⁶. Kasım Han zamanında Batı Avrupa’da Kazak Türkleri bağımsız bir imparatorluk olarak bilinmiştir. Moskova’ya elçi gönderilerek Rusya ile ilişkiler sağlanmıştır.

1523’te Kasım Han’ın ölümü üzere idare, büyük oğlu Mamaş Han’ın eline geçmiştir. Ancak Mamaş Han’ın diğer kardeşleri Haknazar, Tehir, Barak ve Derviş itiraz ederek altı ay süren iç savaşı başlatmıştır. Bu beş kardeşin savaşı sonucunda

⁶⁴ Sultanov, T. İ., *Koçeviye Plemena Priaralya V XV-XVII veke*, Moskva, 1982, s. 9.

⁶⁵ Bartold, V. V., *a.g.e.*, s. 220.

⁶⁶ Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, Ankara, 2004, s. 33.

ülke perişan hale gelmiştir.⁶⁷ Yaklaşık 20 yıl süren bu dönemde Kazak İmparatorluğu hızla zayıflamaya ve halkın birliği bozulmaya başlamıştır.⁶⁸

Kazak hanları Hak-Nazar Han (1538-1580), Şigay Han (1580-1582), Tauke Han (1586-1598) Kazak tarihinde önemli iz bırakan hanlardan idi.⁶⁹ XVII. yüzyılın sonunda Tauke Han üç ordayı bir araya getirmişti, her cüze birer temsilci göndermiştir.⁷⁰ Tauke Han Kazak Türklerinin idaresi kanunî esaslara göre bir daha tanzim etmiştir. Onun zamanında her Üç Orda'nın yaylak ve kışlakları tespit edilmiş, her birine ayrı damga verilmiştir⁷¹. XVII. asrın başlarından XVIII. asrın sonuna kadar Tauke Han kazak birliğini sağlayarak, bu dönemlerde parlak bir dönem oluşturmuştur. A. İ. Levşin, Tauke Han hakkında 'Kazak lideri Tauke Han, Kazak Ordalarının ejderidir. O, boylar arasındaki savaşlara son vermiş, kan dökülmesini engellemiştir. Akıllıca ve adil bir şekilde devleti yönetmiş, yüksek zümredeki insanlara belli kanunlar koyarak onların serbestçe hareket etmesini engellemiş ve hanlıkta huzuru sağlamıştır' demiştir.⁷²

XVI. yüzyılın sonlarında Nogaylar ile Özbekler'in zayıflamasından sonra Kazak siyasi birliği Üç Orda hâlinde (kazakça: cüz) tarih sahnesine çıkmaktadır.⁷³ Bu ordalar üç büyük Kazak boyundan meydana gelmiştir.⁷⁴

1.4.1.Büyük Orda

Büyük Orda veya 'Beyaz Orda' Cengiz Han'ın oğulları Cuci ve İçen, Orta Orda (cüz) Batu ve Şeybak, Küçük Orda (cüz) Cuçı ve Tokay-Timur boylarından gelmektedir. Böylece Kazak Ordaları Kırım, Kafkas ve Türkistan topraklarına yayılmıştır.⁷⁵

⁶⁷ **İstoriya Kazahstana S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney (Oçerk)**, Almatı, 1993, s. 152.

⁶⁸ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 26.

⁶⁹ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Almatı, 2002, s. 72.

⁷⁰ Bartold, V. V., **Dvenadsat Keksiy Po İstoriyi Türskih Narodov Sredney Aziyi**, Moskva, 2002, s. 220.

⁷¹ T.C.D.B, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, 1993, s.4.

⁷² Adakimov, A., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Dney)**, Almatı, 1994, s. 56.

⁷³ Velihanov, Ç., **İz İstoriyi Kazahov**, Alma-Ata, 1961. s. 31.

⁷⁴ T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, 1993. s. 4.

⁷⁵ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 101.

Büyük Orda (Ulu Cüz): Sır-Derya nehrinden başlayarak, Yedisu'ya kadar olan bölgede yaşayan Kazak boylarını kapsıyordu ve oymaklar bu Orda'ya bağlı idi.⁷⁶ Sözünü ettiğimiz Orda'ya bağlı boylar ve oymaklar şunlardır: Üysin, Kanlı, Dûlat, Ablan, Suvan, Sirgali, Esti, Oşatı, Çapraştı, Çaçkılı, Duvlat ve Celayır.⁷⁷

1.4.2. Orta Orda

Orta Orda (Orta Cüz): Orta Kazakistan'ın bir bölümünü teşkil eden bu Orda'da aşağıdaki boylar bulunmaktaydı⁷⁸: Argın, Kıpçak, Kongirat, Nayman, Kerey ve Vak. Kıpçaklar da dört büyük oymaktan ibaretti: Kök Murun, Küldenlen, Buçay, Karabalık. Argın boyu ise dört büyük oymağa ayrılıyordu: Mumin, Süyündük, Kara Kisek, Kuvandık. Nayman boyu da on iki oymağa ayrılıyordu: Akbora, Bularçi, Ters Damgalı, Törtovul, Kökcarlı, Ergenektı, Semiz Baganalı, Baltalı, Kazay, Sadır, Matay, Sarı Cumart. Kongrat boyu iki büyük oymağa ayrılıyordu. Köktin Oğlu ve Kütençi. Kereyit boyu da iki oymağa ayrılmıştı: Uvak Gerey ve Morun.⁷⁹

1.4.3. Küçük Orda

Küçük Orda (Küçük Cüz): Bu Orda Sır-Derya'nın aşağı taraflarını, Aral Denizi sahillerini, Hazar Denizinin kuzey bölümlerini içine alıyordu. Küçük Orda'da yerleşen boylar şunlardır: Cappas, Tozdar, Baybaktı, Aday, Aşlın, Törtkara, Şekti, Karasakal, Karakesek, Alimoğlu, (bu kazak boyu yedi ayrı oymağa ayrılmaktaydı), Beyoğlu (yirmi oymağa ayrılmaktadır), Yedi Uruğa (yedi oymağa ayrılmaktadır).⁸⁰

Orta Orda merkezî bir durumda olup, diğer ordalara hâkim bir vaziyette bulunuyor ve büyük han Taşkent'te ikamet ediyordu.⁸¹ Üç Orda'yı 'töreye' göre seçilen bir han yönetiyordu.⁸²

Kazak İmparatorluğu'nun yukarıda belirtilen şekilde üç ayrı Orda'ya ayrılması, aslında Devletin üç ayrı beyliğe bölünmesi gibi bir şeydi. Çünkü her Orda'nın

⁷⁶ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 30.

⁷⁷ Altay, H., **Anayurttan Anadolu'ya**, Ankara, 1981, s. 3.

⁷⁸ Togan, Z. V., **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1946, s. 39-40.

⁷⁹ Tınışpayev, M., **İstoriya Kazahskogo Naroda**, Alma-Ata, 1993, s. 68.

⁸⁰ Daniyarov, K., **İstoriya Kazahskogo Gosudarstva, XV-XX**, Almatı, 2000, s. 4.

⁸¹ "Kazak" Mad, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul-1977, C.6, s. 499.

⁸² Asfendiarov, A. S., **a.g.e.**, s. 101.

başında ayrı bir bey bulunuyor ve her Orda beyi kendisine ait bölgede kendi yönetimini oluştuyordu⁸³.

⁸³ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 27.

II.BÖLÜM

2. Çarlık Rusya'sı Hakimiyetindeki Kazaklar ve Kazaklara Yönelik Politikalar

Çarlık Rusya'sı Hakimiyetindeki Kazaklar

2.1.1. Rus Çarlığının Kazak Topraklarını İşgal Süreci

Ruslar, üç asra yakın Altın Orda Devleti'nin idaresi altında yaşadıkdan sonra bu devletin 1480'te tamamen parçalanması neticesinde hem istiklâllerine kavuşmuşlar, hem de Altın Orda'dan sonra kurulan Hanlıkları bir bir yenerek Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır.⁸⁴ Rusya hükümeti güneydeki sınırların genişlemesine önem vermiştir. I. Petro Kara Deniz ve Baltık Denizi'nden Avrupa'ya yol açarak, bütün Asya hanlıklarının 'kapıları ile kilitlerini aralamıştır'.⁸⁵

Moğol-Kazak savaşları ve Çin korkusu, Kazakların Ruslardan yardım istemelerine neden olmuştur. Kazak-Rus ilişkilerinin kökü çok eskiye gitmektedir.⁸⁶ Rusların XVII. asırda Türkistan'dan Hindistan'a gidilecek yol hakkında keşiflerde bulundukları bilinmektedir.⁸⁷

I. Petro, Kazak Ordalarının vaziyeti hakkında bilgi topladığı zamanlar 'Kırgız-Kaysak' Ordaları bütün Orta Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısı durumundadır. Bu yüzden bunlar Rus himayesi altına alınmalı ki, onların vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin', demiştir.⁸⁸

Kazak halkının ve Kazak Hanlığı'nın mutlu yılları 15. yüzyılın ikinci yarısındaki kuruluşundan 16. yüzyılın sonuna kadar süren yaklaşık 1-1,5 asırlık dönemden ibarettir. Bu mutlu döneme dahi 1518-1538 yılları arasındaki 20 yıllık parçalanma sancıları ve 17. yüzyılın ikinci yarısında yıllarca mücadele edilen Moğol

⁸⁴. Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s.30.

⁸⁵ Adakimov, A., **a.g.e.**, s. 64.

⁸⁶ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 71.

⁸⁷ Bartold, V. V., **Dvenadsat Keksiy Po İstoriyi Türskih Narodov Sredney Aziyi**, Moskva, 2002, s. 192.

⁸⁸. Daniyarov, K., **İstoriya Kazahskogo Gosudarstva**, Almatı, 2000, s. 99.

akınları dolayısıyla az çileler çekilmedi. Ama yinede tarihinin bundan sonraki hiçbir döneminde Kazak halkı, bu dönemdeki huzur ve mutluluğu yaşayamadı.

XVII. asrın başlamasıyla birlikte Kazakların mutlu ve huzurlu yılları bitip, acı yılları da başlamış oluyordu. 17. asrın başından itibaren, takibeden yüzyıllar boyunca Kazak halkı kuzeyden gelen Moğol istilas, güneydoğudan gelen Çin saldırıları ve hatta zaman zaman güneydeki soydaş boylardan gelen darbeler arasında milyonlarca canı ve tonlarca kanı pahasına özgür olarak yaşama mücadelesi verdi.⁸⁹

17. yüzyılın başlarından itibaren Moğol asıllı Oyrat ve Kalmuk ordularının Kazak ülkesine düzenlediği saldırı ve yağmaları giderek yoğunlaşmıştır. Aslında 16. yüzyılın ikinci yarısında da Kazak halkı çeşitli Moğol saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak dönemin güçlü hanları olan Hak Nazar ve Tevekkel Han bu saldırıları durdurabilmiştir. Fakat bu güçlü dönemde bilhassa 16. yüzyılın ikinci yarısında kuzeyden gelen Rus tehdidine rağmen ısrarla güneydeki soydaş yurtlarına doğru genişleme stratejisi sürdürülmüş, bu sebeple zaman zaman hem kuzeyde, hem de güneyde olmak üzere iki cephede birden sürdürülen savaşlarla halk ve devlet bitkin düşürülmüştür. Yine de bu yorgunluğun üzerine ardı arkası gelmeden devam eden Moğol akınlarına karşı Kazak Halkı 150 sene boyunca direnmiştir.⁹⁰

1538'den 1598'e kadar Kazak Hanlığı'nı ayakta tutan iki güçlü han Tevekkel ve Hak Nazar'dır. 1598'de İşim Han'ın yönetimi ele alması ve ardından yeni bir yüzyılın başlamasıyla birlikte adeta Kazakların acı tarihi başlamıştır.⁹¹

Rus Çar'ı VI. İvan 1522'de Kazan Hanlığını, 1556'da Astrahan Hanlığını ve 1558'den itibaren de Sibiry'a'yı istila ederek ele geçirmiş ve ele geçirdiği Tatar Başkurt ve Sibiry Türk ülkelerinde sömürgecilik siyaseti hususunda büyük tecrübe sahibi olmuştur.⁹² XV.-XVI. asırlarda Kazaklar Rusların daha çok dikkatini çekmişlerdir. Nitekim Kazakistan 1570'li yıllardan itibaren Rusya'nın dip komşusu

⁸⁹ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 30.

⁹⁰ Adakimov, A., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Dney)**, Almatı, 1994, s. 57.

⁹¹ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 57.

⁹² Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 175.

olmuştur. Rusya'nın Güney-Doğu sınırları Kazak Hanlığının topraklarına dayanmıştır.⁹³

1573'te Kazakistan'a Tretyak Çebukov'un başkanlığında Rus elçiler grubu gönderilmiştir. Rusya elçilerini ticari ilişkileri kurmak amacıyla göndermiş, ancak onlar Kazakistan sınırlarına gelmeden Sibir hanı Kuçum Han'ın yeğeni tarafından öldürülmüştür.⁹⁴

Ruslar, XV.-XVI. asırlarda ekonomik ve siyasi bakımdan gelişme gösterdiği sıralar ülkenin doğu sınırlarında ticareti geliştirmeye çalışmışlardır. Rus sömürgecilerinin hedefi ise, Kazakların mal mülkünü ve yer altı zenginlikleri ile dolu topraklarını ele geçirerek ülkenin doğu sınırlarını emniyet altına almak idi.⁹⁵

Rusya, Kazakistan topraklarından geçen, diğer komşu Hanlıklarla ilişki kurmayı sağlayan ticari transit yollarının geliştirilmesine büyük bir ilgi göstermiştir. Bu yolları güven altına almak isteyen Rusya, Kazakların komşu hanlıklarla ilişkilerini takip ediyordu.

1574'te VI. İvan, Kama boyundaki bazı yerlerin yöneticisi olan, 'Stroganov' soyundan gelen büyük feodallere, Kazaklarla serbestçe ticaret yapmaları için izin vermiştir. Anlaşmaya göre Stroganovlar, Kazakistan'dan ve Buhara'dan gelen tüccarlarla gümrük vergisi ödemedi ticaret yapma hakkına sahiplerdi.⁹⁶

1594'te Kul-Muhammed başkanlığında Moskova'ya ilk Kazak elçileri gönderilmiştir. Onların ilk vazifesi, Moskova'da esir olan Tevekkel Han'ın yeğeni Uraz Muhammed'i kurtarmak ve Rus Devleti ile dostluk köprüsünü kurmaktır. Kazakların bir diğer isteği de, komşu savaşçı hanlıklara karşı askeri yardım idi. 1595'te Tevekkel Han'a V. Stepanov başkanlığındaki Rus elçi grubu olumlu cevap getirmiştir.⁹⁷

⁹³ “Kazak” Mad. Türkler, C.17. s. 399.

⁹⁴ Daniyarov, K., *İstoriya Kazahskogo Gosudarstva*, Almatı, 2000, s. 98.

⁹⁵ Abdirov, M., *Zavoyevaniye Kazahstana Sarskoy Rosiyey i Borba Kazahskogo Naroda za Nezavisimost*, Astana, 2000, s. 8.

⁹⁶ Kan, G., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 85.

⁹⁷ Kuzeybayulı, A., *İstoriya Respubliki Kazahstana*, Atsana, 1999, s. 169.

Fakat Çar'ın ticariden ziyade, daha çok siyasi amaçları vardı. Ruslar ilk önce Sibiry Hanının nesillerine karşı Kazaklarla birlik kurmak istemişlerdir. Orta Asya'da engelsiz ticaret yapmak ve Kazakistan topraklarından geçen kervan yollarını güven altına almayı arzulamışlardır. Sürekli saldırılara uğrayan Kazaklar ise, Orta Asya hanlıklarının tehlikesinden kurtulmak amacıyla Moskova ilişkilerini geliştirmek istemişlerdir. Ruslar, Kazakistan'dan Sibiry ve Orta Asya'ya giden kervan yollarının emniyetini garantiye almak için Kazakistan'ın sınırlarında şehir, kale, istasyon ve *sarkaçları* kurmuşlardır.⁹⁸

1594'te Ruslar Batı Sibiry'da, Kazakistan sınırlarına yakın bir yerde 'Obskiy' olarak adlandırdıkları küçük şehir kurdular. Kısa zaman içerisinde bu şehir Rus askerlerinin Sibiry'nın içerisine ve Kazakistan'ın sınırlarına yaklaşması için çıkış noktası olmuştur. 1586'da Tümen, 1587'de Tobolsk, 1594'te Taru ve 1604'te Tomsk şehirleri inşa edilmiştir. 1620'de Yaiski (Uralsk) ve 1645'te Guryev (Atırâu) şehirleri kurulmuştur.

Kazaklar, Kalmuk ve Jungar tehlikesine karşı tedbir almak için Ruslarla daha da güvenli ilişkiler kurmaya başlamıştır.⁹⁹ 1687'de Taşım Batır önderliğinde Tobolsk şehrine gönderilen Kazak elçilerinin görevi, Rus tüccarlarını davet etmektir. 1689-1690'da Tobolsk şehrine Tuman Batır başkanlığında başka bir elçi grubu gönderilmiştir. Ancak bunların Ruslarla yaptığı anlaşmalar sadece sözde kalmış, hukuki güce sahip değildi.¹⁰⁰

1690'da Tevekkel Han Rusya'ya birkaç kez elçi göndermiştir. Elçilerin esas vazifesi, Kossakların, Başkurtların akınlarını durdurmak ve Rus tüccarları ile anlaşma yapmaktır. Ancak Rus tarafı görüşmeleri uzatarak Kazak elçilerini tutuklamıştır. Bundan sonra Tevekkel Han Kazak-Rus ilişkilerine daha ölçülü bir biçimde davranmaya başlamıştır.¹⁰¹

1691'de Tevekkel Han, Rus Çarına yazdığı mektupta şöyle söyler: 'Sizin dedelerinizle babanız bize adamlar gönderip, bizim elçiler de sizlerle varıp geliyordu.

⁹⁸ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 175-176.

⁹⁹ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 42.

¹⁰⁰ Daniyarov, K., **İstoriya Kazahskogo Gosudarstva**, Almatı, 2000, s. 112.

¹⁰¹ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 116.

İki ülkenin arasındaki ticaret adamları birbirleriyle istişare içinde olup, dostane münasebetler kuruyordu.’ Kuzey-Doğu sınırlarındaki tehlikeler Kazak hanlarını ve sultanlarını I. Petro ile münasebetlerin ilerlemesinde büyük bir sebep olmuştur.¹⁰²

Ç. Velihanov: ‘XVIII. asrın ilk dönemleri, Kazak halkı için çok korkunç bir zamandı. Her taraftan Jungar, Idil Kalmıklar, Yaık Kazaklar ve Başkurtlar, Kazak Hanlığının malını mülkünü istilâ ederek ailelerini esir olarak götürmüşlerdi’, diye yazmıştır. Güneyde Kazak topraklarını ele geçirmek isteyen Orta Asya hanlıkları da vardı. Fakat Kazak hanlığı için en büyük tehlikeyi Jungarlar oluşturmuştur.

İktidarın Sevan Rabdan ve onun halefi Galdan-Seren’in elinde bulunduğu dönemler Jungar hanlığının en güçlü dönemi idi. Orta Asya halkının hayatında Jungarlar önemli rol oynamıştır. Bu dönemler Kazak hanlığının yeni otlaklara ihtiyaç duyduğu dönemlerdi, fakat Jungarların işgal etmediği toprak parçası kalmamıştı. Ancak yer sıkıntısı çarpışmaların tek sebebi değildi; her iki tarafın feodal grupları ticaret yollarını kontrol etmek, düşmanın malını ve mülkünü ele geçirmek amacındaydı. Jungarların Kazaklara karşı yürüttüğü siyaset oldukça saldırgan bir özelliğe sahipti. Kuzey-doğu sınırlarının tehlike altında olması ile ilgili korku, Kazak hanları ile sultanlarının Ruslardan yardım istemelerinin nedeni olmuştur.¹⁰³

Çin kaynaklarına göre Rusya Çarlığı Jungarları Kazaklara karşı kışkırtarak, onlara saldırmalarını sağlamıştır. Bunun sonucunda da Kazakların Ruslardan yardım istemekten başka yapacakları bir şey bulunmamaktaydı.¹⁰⁴

Kayıp ve Ebu’l-Hayr Hanlar, Kazak ordalarının gerçek bir tehlike ile karşı karşıya olduğunu ve dış siyasetin karmaşıklığa yol açtığını anlayarak, Rus Çarına elçi göndermiş ve onların himayesi altına girme teklifinde bulunmuşlardır. Bu dönemler İsveç ile savaşmakta olan I. Petro, Kazak Ordaları’nın birbirleriyle savaştığını, durumun karmaşık olduğunu bile bile ‘Kazak işlerine’ karışmamış ve Orta Asya’daki Jungarlar ile Kazaklar arasında süregelen mücadeleye seyirci

¹⁰² Kuzembayulı, A., Abil, E., a.g.e., s. 170.

¹⁰³ Asfendiarov, S., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)*, Alma-Ata, 1993, s. 177.

¹⁰⁴ Masanov, N., Savin, İ., “*Konferensiya*”, (www.historia.ru/2004/01/masanov.htm).

kalmıştır. Rus Çarı Kırgız-Kaysak (Kazaklar) ordalarının sayesinde topraklarını genişleterek, doğu sınırlarını güven altına almak istemiştir.

I. Petro bölgeyi kolonize etmek maksadıyla yukarı İrtiş ve doğudaki toprakları ele geçirmeye karar vermiştir.¹⁰⁵ Bu amaçla Orta Asya'daki durumu öğrenmek ve ticarî imkânlar sağlamak amacıyla albay İvan Bucholz'u göndermiştir. Heyetin görevi, İrtiş vadisinde kalelerin kurulması idi. 1716'da Omsk, 1717'de Jelezinskaya, 1719'da Semipalatinsk ve 1720'de Ust-Kamenogorsk kaleleri inşa edilmiştir.¹⁰⁶ Ayrıca I. Petro idaresi altında İrtiş, Sibirya ve Kolıvanskiy hatlarının da temeli atılmıştır. Kalelerden oluşan söz konusu hatlara çok sağlam ve iyi eğitilmiş silahlı asker gönderilmiştir. Bu garnizonlar stratejik yönden oldukça önemli yerlerde bulunduğu için Jungarların istilasını müdafaa etme rolünü oynamıştır. Ayrıca Jungar tehditlerinin zayıflamasından sonra kaleler, Kazakların sömürgeleştirilmesinin ilk adımını oluşturan yerler haline gelmiştir.¹⁰⁷

Aynı dönemlerde Prens Bekoviç-Çerkovskiy Hazar (Kaspiy) denizinin doğu kıyılarını inceleyerek, bölgenin bir haritasını çizmiştir. I. Petro, Senato başkanı İ. Kirilov ile Dışişleri Kurulu tercümanı ve Çarlık Rusyası'nın en önemli diplomatlarından olan A. Tevkelev'den, Kazakların Rus himayesine girme projesinin hazırlanmasını istemiştir.¹⁰⁸ Çar, A. Tevkelev'e: 'Kazak ordaları Rus himayesine girmek istemezse bile, masraflar ne kadar büyük olursa olsun bütün ordaları Rus imparatorluğun himayesinde görmek istiyorum', demiştir. Ancak I. Petro'nun ölümü ile bu projenin gerçekleşmesi biraz gecikecektir.¹⁰⁹

XVIII. asrın başlarında Kazak Hanları Rusya'ya birkaç elçi grubu göndermiş ve Rus himayesi altında olan Ural Kazakları, Başkurt ve Kalmukların Kazak topraklarına akınlarının sona erdirilmesi ile Jungarlara karşı bir ittifak kurulmasını

¹⁰⁵ Doğan, O., "*Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Belge*", Konya Selçuk Sosyal Bilgiler Dergisi, s. 288.

¹⁰⁶ Abdakimov, A., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney)*, İzd. 3, Almatı, 1994, s. 169.

¹⁰⁷ Kan, G., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 86

¹⁰⁸ Yorulmaz, O., "*Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) TEVKELELV (Şeceresi, İdil-Yayık ve Kazak Tarihindeki Rölü)*", (Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Bilig Yaz/2005, Sayı 34, 117-144), (Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, osmanyorulmaz@hotmail.com).

¹⁰⁹ Abdakimov, A., *a. g. e.*, s. 170.

istemişlerdir. Rus hükümeti, bir yandan Kazaklara yardım edeceklerine dair sözler vermiş, diğer yandan da Sibirya yönetiminden Jungarlarla savaşmak yerine ortak hareket edilmesini ve ticari ilişkilerin kurulmasını istemiştir.¹¹⁰

V. V .Bartold I. Petronun Doğu siyasetini değerlendirirken, ‘I. Petronun iktidar dönemi, sadece Uzak Doğu’nun değil, Müslüman dünyasının tarihinde yeni bir devri oluşturmuştur. Onun iktidarında siyasi ve ticari görevler iyi belirlenerek gerçekleştirilmiştir’, diye yazmıştır. I. Petrodan sonra Rusya’nın ticari ilişkilerini yürüten ve onun Orta Asya’da etkili siyasetini devam ettiren, yeğeni Çariçe Anna İoanovna olmuştur. Çariçe Anna, Kazak ve Türkistan Hanlıklarını ele geçirme planlarını devam ettirmiştir. Çariçe, Kazakların sayesinde Başkurt tehlikesinden kurtulmak da istemiştir. Kazak topraklarına hakim olmak, Kazak sınırlarında Ural nehri boyunca yeni kaleleri inşa ettirmek ve Başkurt milli isyanlarını bastırmak gayeleri arasındadır. Bununla birlikte Kazakistan’daki sömürgecilik siyasetini de devam ettirmek niyetindeydi. Böylece Rusların siyasi ve ekonomik amaçları iyiden iyiye belirgin hale gelmiştir.¹¹¹

XVIII. asrın ilk döneminde, oldukça zor siyasi şartlardan dolayı, Kazak hanları Rusya ile sağlam ilişkiler kurmak için adımlar atmak zorunda kalmışlardır. 1716’da Tobolsk şehrine gönderilen Kazak elçisi, Ruslara ‘sonsuz kadar barış ve dostluk’ içinde yaşamak teklifinde bulunmuştur. Elçiler 1717’de yeniden Rus hükümetinin huzuruna çıkmıştır.¹¹² Küçük Orda Han’ı Ebul’Hayr, Rus ve Kazak ilişkilerini daha sağlam biçimde güvence altına almak istiyordu. Buna rağmen Kazak hanı 1717’de Rus sınırlarına bir sefer düzenleyerek, Kazan vilayetine kadar gitmiş, çok sayıda esir almıştır. Ancak belki de sonradan Rus ordusundan korkarak, yeniden barış siyasetine devam etmiş ve 1718’de Rusya’dan gelen elçiye olumlu cevap vermiştir. Kazak hanları ile büyükleri Rusya’nın Jungarlara karşı askeri yardım fırsatını sağlayabileceğini anladıkça, Rusya ile ilişkileri sağlamlaştırmaya çalışmışlardır.

¹¹⁰ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 172

¹¹¹ Apollova, N. G., **Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka**, Alma-Ata, 1948.s. 190.

¹¹² Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 178.

Ruslar Kazak birliğini bozarak, ordularına Türkistan yolunu açma politikalarını ısrarlı bir şekilde sürdürüyordu. Çarlık merkezine en yakın konumda bulunan Başkurt-Tatar ülkelerinin istilasından sonra, sıra Türkistan'a iniş yolu üzerinde bulunan Küçük Orda Bey'i Ebul'Hayr Han gelmekteydi.¹¹³

1726'da Rus elçisi Maksut Yunusov Rusya'nın Jungarlara karşı yardım edeceğine dair Ebul'Hayr Han'a söz vermiştir. Kazak Han'ı, Kaybagar Kobaykov'u elçi olarak Rusya'ya göndermiştir. Kazak büyükleri ile Küçük Orda'nın soyluları tarafından yazılan raporda 'Biz Kazak halkı, Voljsk Kazakları gibi Rus himayesine girerek, Ural nehri çevresi ve Başkurt eski bozkırlarında göç hayatını sürdürmek, Ufa'daki esirleri geri almak, Yaik Kazakları ve Başkurt tehlikesinden kurtulmak ve Rusya'ya serbest geçiş yapmak istiyoruz', diye yazmışlardır.¹¹⁴

1730'da Kazak büyükleri bir araya gelerek Rusya'ya Jungarlara karşı bir ittifak kurma teklifinde bulunma görevini Ebul'Hayr Han'a vermişlerdir. Kazakların böyle bir kararı almalarına, yeni Jungar istilasından korkmaları sebep olmuştur. 1729'da elde edilen başarılarla rağmen, Jungarların yeni istila tehlikesi Kazak Hanlığının başından kalkmamıştır. Ancak Ebul'Hayr Han'ın kendi yetkilerini aştığı görülmektedir.¹¹⁵ 1730'da Ebul'Hayr Han, Rus elçisi G.Golovkin'a 'Benim iktidarımda olan kırk bin Kazak, Rus Himayesine girme arzusunu benimle paylaşıyorlar', diye yazmıştır. Elçiler onun, bütün halkın adına konuşup, onların bu düşünceye sıcak gözle baktıklarını dile getirmişlerdir.¹¹⁶

Kazaklardan önce Rus himayesine Voljsk Kalmıkları, Kabardey Prensligi ve Gürcistan girmiştir.¹¹⁷ Rus Çariçesi, Ebul'Hayr Hanın elçilerini hürmet ve saygıyla karşılamış ve pek çok hediye vermiştir.

19 Şubat 1731'de Çariçe Anna, bütün Kazakların Rusya himayesine girmeleri hakkında ferman çıkarmıştır. Raporda Ebul'Hayr Han ve onun halkı, aşağıdaki şartlara göre Rus himayesi altına alınmıştır: İlk olarak Kazaklar, Başkurtlar gibi

¹¹³ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 29.

¹¹⁴ Apollova, N. G., **a. g. e.**, Alma-Ata, 1948, s.195.

¹¹⁵ Bekmahanova, N., "*V Glub Kazahskih Stepey. Volnu Kolonizatsiyi V Sentralnoy Aziyi*", İstoçnik: Jurnal 'Diaspora'. No 1, 1999 g. (www.arhiprlag.ru),

¹¹⁶ Apollova, N. G., **a.g.e.**, s. 195.

¹¹⁷ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 87.

doğru dürüst hizmet etmek ve yasak (vergi) vermek zorundaydı.¹¹⁸ İkincisi ise, Rus himayesinde olan Kazaklar, Rusya İmparatorluğuna zarar vermemeli ve gerektiğinde onların lehine savaşmalıydı. Üçüncü olarak Çariçe, ‘Kaysaklara’ birilerinin saldırması durumunda onlara yardım edeceğine dair söz vermiştir. Dördüncü: önceden esir alınan Rusları teslim ederek, Kalmık ve Başkurtlarla barış içinde yaşamaktı.¹¹⁹

Rus Çariçesi, Ebul’Hayr Hanın yeminini almak için Kazakistan’a Dışişleri Kurulu tercümanı A. Tevkelev başta olmak üzere bir elçi grubunu göndermiştir. A. Tevkelev’in asıl görevi, diğer Kazak hanlarına da yemin ettirerek Ruslara baş eğdirmektir. Bunların dışında elçilerin coğrafyayı araştırmak gibi bir takım görevleri vardı. Yani onların Kazak halkının yaşadığı coğrafyadan başlayarak, örf ve adetlerine kadar bütün malumatı toplayıp Rusya’ya göndermeleri gerekiyordu. Rusya’dan gitmeden önce Tevkelev’e bir risale verilmiş ve bütün işlerin ona dayanılarak yürütülmesi istenmiştir. Bu ‘risaleye’ göre A. Tevkelev günlük raporlarını geçirmek ve not tutmak için bir ‘günlük’ tutmuştur. Günümüzde A. Tevkelev’in tuttuğu ‘jurnal’ sayesinde, o zamanın olaylarını inceleyebilmekteyiz. Bilgi raporunun bir bölümünde ‘Han ve diğer Kırgız-Kaysaklara dürüst olduğumuza dair (sözle) yemin etmek ve onlardan aynen, ama yazılı halde imzalarıyla birlikte yemin istemek; Ancak han ve diğerleri bir bahane bularak olumlu bakmazsalar, onları kandırmak’, diye not düşmüştür.

Rus Çariçesi, Ebul’Hayr Han’a hediye olarak bir kılıç, samur kürkü, kara tilki derisinden iki şapka, çuha v.s göndermiştir. Fakat sadece Han yemin ettikten sonra bunları ona sunmuştur. Tevkelev 1731 Ekim ayında Ebul’Hayr Han’ın yanına gelmiştir.¹²⁰

Burada A. Tevkelev şaşkınlığa uğramıştır. Çünkü Kazak hanlarının arasında Rus himayesi konusunda bir birlik yoktu. Kazak hanları ve sultanları ‘Rus himayesi hakkında herhangi bir şey duymak bile istemiyorlardı’. ‘Hanı ise hiçe sayıyorlardı’.

¹¹⁸ Abdirov, M., *Zavoyevaniye Kazahstana Sarskoy Rosiye İ Borba Kazahskogo Naroda Za Nezavisimost*, Atsana-2000, s. 196.

¹¹⁹ Apollova, N. G., *a. g. e.*, Alma-Ata, 1948, s. 196.

¹²⁰ Kan, G., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 88.

Ortalık karışmaya başlayınca, A. Tevkelev bazı ‘bağımsızlık koruyucularına’ rüşvet vererek, işlerini aksine kendi aleyhine çevirmiştir. Sonuçta Rus hakimiyetini tanıyan ve yemin eden Ebul’Hayr Han, ondan sonra Bökenbay, Yeset-Batır ve Hudaymendi-Mırza kendi adlarına antlarını vermişlerdir. Sonradan bunlara Kazaklardan yirmi dokuz soyun temsilcileri de katılmıştır. Herşeye rağmen böylece, Küçük Orda topraklarının Rus imparatorluğuna katılmasının ilk adımları atılmış oluyordu. 1732’de A. Tevkelev Ebul’Hayr Han’ın elçileri ile birlikte Rusya’ya dönmüştür. Ebul’Hayr Han elçileri ile oğlu Eralı Han’ı da Rusya’ya göndermiştir. St. Petersburg’da geçen son görüşmeler sonucunda Küçük Orda resmi olarak Rus himayesi altına girmiştir.¹²¹

Aynı tarihlerde (yani 1733-1734’te) Güney Kazakistan’ın bazı büyükleri ve sultanları Rus himayesine girmek için müracaatta bulunmuşlardır. 1734’te Çariçe Anna tarafından imzalanan fermana uygun olarak Büyük Orda Rus himayesine girmiştir. Ancak Büyük Orda’nın Rusya’dan uzakta olmasından, Jungarya ile olan yoğun ilişkilerden ve Colbars Han’ın ölümünden dolayı bu plân daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir.

Rusya, sınırlarına katılan yeni Kazak topraklarını güven altına almak için 1734’te Kazakistan’a K.Kirilov başkanlığında, Orenburg bölgesine heyet göndermiştir. K.Kirilov’un yanında yardımcısı olarak A. Tevkelev de bulunmaktadır. Heyete verilen görevler ise şunlardır: Rusya’ya yeni katılan toprakları her yönden incelemek; yerüstü ve yeraltı zenginliklerini keşfetmek; Omsk kalesini inşa etmek; Kazakistan ve Rusya arasındaki yeni sınırları çizmek. Ancak, 1734-1735’te Başkurtlar tarafından çıkarılan isyanlar ve bazı başka sebeplerden dolayı, bu büyük projenin gerçekleşmesinde bazı engeller ortaya çıkmıştır. Bu engellere rağmen insiyatifin Rusya’nın eline geçmiş olduğu görülmektedir.¹²² Nitekim, 1735 yılında Rus- Kazak siyasi ve ticari gelişmelerinde önemli bir rol oynayan Orenburg kalesi yapılmıştır.¹²³ Ruslar Orenburg kalesinin inşasının ardından, ara vermeksizin Perevolosk, Novosergeyevskaya, Elşanskaya, Karolayskaya, İrgulskaya, Berdskaya, Guberlinskaya kalelerini inşa etmişlerdir. Bunların Küçük Orda topraklarında inşa

¹²¹ Kan, G., a. g. e., Almatı, 2005, s. 89.

¹²² Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 173.

¹²³ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 177.

edilmesi, bu bölgenin tamamen Rus kontrolüne geçmesini beraberinde getirecektir. Nitekim, Küçük Orda Hanlarının Rusya'nın himayesine girmelerinin ardından diğer hanlıkların da himaye altına alınma süreci hızlanmıştır. 1731'de Ebul'Hayr ve Bukenbay hanlar, Orta Orda hanı olan Semeke Han'a temsilcilerini şöyle bir yazı ile göndermişlerdir: 'Rus himayesine girmeyi kâbullenirsen, Rus askerleri sana yardım ederler ve böylece bölgeyi güven altına almış olursun'. Semeke Han, Ebul'Hayr Han'ın teklifine olumlu bakmıştır. 1732'de Orta Orda'nın bir kısmı Rus himayesine girmiştir. Ancak sonradan ortaya çıkan olaylar Semeke Han'ın Ruslarla imzaladığı anlaşmayı ciddiye almadığını göstermektedir: O, Rusların himayesindeki Başkurtlara saldırmıştır. Ancak henüz varlığını sürdüren Jungar tehlikesi, Orta Orda feodallerini yeniden Rusların kapılarına getirecektir. Onlar ikinci kez Rus himayesine girmek için baş vurmak durumunda kalmışlardır. 1734'te Çariçe Anna'nın fermanı ile Orta Orda da Rus himayesine resmen girmiştir.¹²⁴

1748'de Ebul'Hayr Han'ın Sultan Barak tarafından öldürülmesinden sonra Kazak tarihinde büyük değişimler gerçekleşmiştir. Kazak tahtına Ebul'Hayr Han'ın büyük oğlu Nurali Han geçmiştir.¹²⁵

Kazakistan'ın Rusya himayesine girmesi, Kazakların güç durumda kaldığı bir ortamda, barışçıl bir süreç içinde başlamış, ancak bu süreç, zora dayalı bir şekilde bitmiştir. Ebul'Hayr Han'ın Rus himayesine girme anlaşmasını imzalamasından sonra Kazakistan'da sömürgeci bir siyaset uygulanmaya başlamıştır. Ruslar tarafından kalelerin inşa edilmesi ile göçebe Kazak halkının toprakları da azalmıştır. Rus Çarlığı yavaş yavaş Kazak topraklarını işgal etmeye başlamıştır.¹²⁶ Daha önceleri hiç değilse bazı boy beylerini ikna ederek belli yerlere kaleler inşa etmiş olan Ruslar 18. yüzyıl sonraları artık istedikleri yerde kaleler inşa etmeye, bazı bölgelere Kazakların girişini yasaklamaya, Kazak halkına bazı haksız ve ağır vergiler koymaya başladılar. Bu siyaset, çok uzun bir zamana yayılarak plânlanmış, tarihte eşine ender rastlanan bir istila yöntemi idi. Rusların Kazak topraklarında adım adım ilerlediği bu dönemlerde, kendi aralarında muhtelif parçalara bölünmüş olan Kazak

¹²⁴ Asfendiarov, S., **a. g. e.**, s. 179-180.

¹²⁵ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 91.

¹²⁶ Apollova, N. G., **Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka**, Alma-Ata-1948, s. 201.

Hanları, işgal güçleri ile iyi ilişkiler içerisinde kalarak kendi hanlık statülerini devam ettirmek gibi faydasız bir gayret içerisindeydiler.¹²⁷

1742’de Ruslar yeni bir ferman ile, Kazakların Yayık nehrinin ve yeni inşa edilen kalelerin yakınlarında göç etmelerini kesinlikle yasaklamıştır. Yayık ve Volga nehirleri arasında göç eden Kazak halkına, nehrin sol kıyısına geçmeleri emredilmiştir. Bu tedbiri yerine getirmek üzere Yayık garnizonundan iyi silahlandırılmış Yayık Kazakları görevlendirilmiştir.¹²⁸ 1755’te Dışişleri Bakanlığı, Kazakların yeni kurulmuş olan kalelerin bulunduğu yerlere göç etmelerini tamamen yasaklamıştır, böylece Kazakistan en iyi otlakları ve topraklarını kaybetmiştir.¹²⁹

Rusya’nın amacı çok açıktı; yavaş yavaş yerli halkı göçmen bir hayat sürdürdükleri topraklardan sürererek boşaltılan yerlere Yayık Kazaklarını yerleştirmekti. Rus yönetimi sömürgecilik siyasetini uygulayarak yerli feodallerin iktidarını ele geçirmiştir. Kazakistan’ın geniş bozkırlarına Kosak (Yayık) aileleri yerleştirilmiş ve bölge ekonomisi zayıflatılmaya çalışılmıştır.¹³⁰

Rus Çarlığı, bozkırlarda kendi siyasetini uygulayarak, kendilerinin kurmuş oldukları hatlar ile kalelerden Kazak halkının uzak durmasını sağlamıştır. İnşa edilen kaleler vasıtasıyla Kazak Hanlığının Hazar Denizinden İrtiş nehrinin yukarısına kadarki topraklarını işgal etmişlerdir. Aynı tarihte Yayık, Orenburg ve Sibirya Kazak ordusu kurulmuş ve onlara da bazı araziler verilmiştir.¹³¹

XVIII. asrın ilk yıllarında bir taraftan Kazakistan’ın güney bölgelerini Nadir Şah zaptetmiş, diğer taraftan da Jungar (Cungar) tehlikesi yeniden ortaya çıkmıştır. Jungar tehlikesi, Ruslar için de önem kazanmaya başlamıştır; çünkü onlar Orta Asya’dan akınlar düzenleyerek Rusların hem ekonomisini hem de otoritesini zayıflatmaktadır.¹³²

¹²⁷ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 37.

¹²⁸ Rıspayev, K., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 108.

¹²⁹ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 178

¹³⁰ Kasımbayev, J., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 31.

¹³¹ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 90.

¹³² Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 181.

Kazakların bu sıkıntılı anlarında Semeke Han'dan sonra Orta Orda'nın başına geçen Abılay Han'ın otoritesi bu dönemlerde daha da yükselmiştir. Ç.Velihanov: 'Kazak tarihinde Abılay Han otoriter, akıllı ve kurnaz bir siyasetçi olarak iz bıraktı', demektedir. Abılay Han Jungarları yenmek için bütün Kazak halkını bir araya getirmiş, böylece onun iktidarı altında Kazak Hanlığı'nda yeniden halk birliği sağlanmıştır.

Jungarlar ise 1741'de Kazaklara karşı yeni ve son seferini düzenlemiştir. Abılay Han Kazak ordularının başına geçerek Jungarlara mukavemet göstermiş, ancak çarpışmanın sonunda Kazak orduları bozguna uğratılıp, Abılay Han ise esir tutulmuştur. Ruslar, toprakları tehlikeye düşene kadar, duruma ilgisiz kalmışlardı. Ancak Jungarlar kendi bölgelerine girdiği zaman Ruslar Orenburg ordularını çıkararak, Jungar askerlerinden geri çekilmelerini talep etmekteydiler. Rusların bu hareketleri Kazak Hanlarını kızdırmış, onlar Rus himayesinin hiçbir işe yaramadığını ve Jungar himayesini kabul edeceklerini söylemişlerdir.¹³³ Nitekim Jungarlar ile imzaladıkları barış anlaşması sonucunda Abılay Han esaretten kurtulmuştur.

1742'de Rusya Senatosu Kazakların sınırlarının korunmasıyla ilgili özel bir ferman çıkarmıştır. Burada alınmış olan karara göre, İrtiş nehri boyunca bulunan kaleler güçlendirilmiş ve askerlerin sayısı artırılmıştır. 1742'de Orenburg komitesinin başkanı İ. Nepluyev, Jungarların yöneticisi Galdan-Seren'e mektup göndererek, onlara Kazakların iç işlerine karışmalarını kesinlikle yasaklamıştır. Fakat Jungarlar gelen elçilere önem vermeden akınlarına devam etmişlerdir.¹³⁴ Rus imparatorluğu ancak on iki sene sonra Kazaklara verdiği sözü yerine getirebilmiştir.

1744'te Jungarlar Rus topraklarına büyük bir sefer düzenlemişler, ancak 1745'teki Galdan-Seren'in ani ölümü, Rus- Jungar savaşının başlamasına engel olmuştur. Galdan-Seren'in ölümü ile Jungaryada taht mücadelesi başlamıştır. Kazak Hanları taht kavgalarına katılarak, Jungaryanın iç işlerine rahatça karışmaktaydı. Böylece, Kazaklar Galdan-Seren iktidarında zapt edilen güney ve güney-doğu sınırlarındaki toprakları geri almıştır. Abılay Han Jungarların yakın komşusu olduğu

¹³³ Joldasbayv, S., S., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2006, s. 155-158.

¹³⁴ Kasımbayev, J., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 22.

için bu durumdan yararlanarak Jungar hükümdarlarına destek vermiş ve böylece Kazakistan'ın işgal edilen topraklarının bir kısmını geri alabilmiştir.¹³⁵

Abılay Han Kazakistan'daki durumu düzeltmek amacıyla her şeyden önce dış siyasete önem vermiştir. Abılay Han, bir diplomat olarak, dış siyasetini hem Rusya hem de Çin ile ilişkiler kurarak yürütebilmiştir. Bu iki büyük imparatorluk arasında kalmak ve aynı zamanda bağımsız olmak kolay bir iş değildi. Abılay Han'ın uyguladığı uzak görüşlü siyaset sayesinde Kazak Hanlığı yeni savaş ve çatışmalardan kurtulmuş, Sibiry'a ticaret yollarına çıkma ve Sincan (Doğu Türkistan) ile ticari ilişkiler kurma olanağına sahip olmuştur.¹³⁶

1755-1756'da Jungarlar Çin tarafından bozguna uğratıldığı zaman, Abılay Han ilk kez Sin hanedanlığı ile ilişki kurmak amacıyla oraya elçilerini göndermiştir. Ruslar, Kazak Hanının bu davranışından şüphelenerek onu Çin'den uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Rus İmparatorluğu, Kazakistan'ın Çin himayesi altına girmemesi için elinden geleni yapmıştır. Çin diplomatları ise Kazak Hanlığının kendi himayesine girmesini amaç edinmişlerdir.¹³⁷

Çin diplomasisi, Kazak Hanını kendi taraflarına çekmeye çalışmış, onlara Ruslarla savaş durumunda yardım edecekleriyle ilgili sözler vermişlerdir. Ancak Abılay Han kimseyi dinlemeden her iki tarafla da ilişki kurmuştur. Ancak bu ilişkilerin hiçbirisi kalıcı ve sağlam bir ilişkiyi hedeflememekteydi. Çünkü onun tek amacı, Kazak Hanlığının bağımsızlığını korumaktır.¹³⁸

Kazak halkının 1723'te başlayan Jungarlara karşı milli mücadelesi 1758'e kadar devam etmiş, düşman tamamen topraklarından kovulmuştu. Kazakların bu zaferi, ülkedeki siyasi dengeyi olumlu yönden etkilemiştir. Bu durumda Kazak Hanların prestiji yükselmiş, Rusya ve Merkezi Asya devletleriyle ekonomik ve kültür ilişkiler kurulmuştur.¹³⁹

¹³⁵ Asfendiarov, S., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)*, Alma-Ata, 1993, s. 182

¹³⁶ Kasımbayev, J., *a. g. e.*, s. 38.

¹³⁷ Rıspayev, K., *İstoriya Respubliki Kazahstana*, Almatı, 2002, s. 100-101.

¹³⁸ Asfendiarov, S., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)*, Alma-Ata, 1993, s. 108.

¹³⁹ Rıspayev, K., *a. g. e.*, s. 102.

1740'ta Taşkent'te Colbars Han öldürüldükten sonra Büyük Orda'nın boylarının bir kısmı da, Tolebi Biy'in yardımı ile Abilmambet'in eline geçmiştir. 1759'da Rus yönetimi, Abılay Han'a Rusların desteği ile Abilmambet Han'ın yerine geçme teklifinde bulunmuştu. Fakat Abılay Han bu teklife olumsuz cevap vermiştir.¹⁴⁰

1771'de Orta Orda'nın Han'ı Abilmambet ölünce, Kazakların büyükleri, sultanları ve komutanlar Abılay Han'a destek vermişlerdir. Onu Kazak Hanlığının başına geçmeye layık görmüşlerdi. Ancak töreye göre tahta ölen hanın oğlu geçmeliydi. Abılay'ın Han olarak seçilmesi, Kazak halkı için yaptığı kahramanlığın bir sonucuydu. Kazak büyüklerinin bu hareketi Abılay Hanın hem Rusya hem de Çin'de otoritesini daha da yükseltmiştir. Üç Orda'nın büyükleri töreye uygun şekilde Hanı beyaz keçeye oturtarak, Üç Kazak Orda'sının Hanı yapmışlardır. Abılay Han'ın on yıllık iktidarı sırasında Kazak halkı birlik beraberlik içinde yaşamıştır. Halkın huzur ve barış içinde yaşaması için elinden geleni yapmıştır. Hanlıkta batırların desteğini alarak iyi eğitilmiş bir askeri birlik kurmuş, hem ülkenin içindeki düşmanlara hem de Özbek ve Kırgızlara karşı savaşmıştır. Abılay Han'ın üstün yetenekleri sayesinde halkın kültürel ve ekonomik hayatında birçok gelişmeler gerçekleştirilmiştir.¹⁴¹ Ç. Velihanov: 'Kırgız Hanlarından hiçbiri Abılay Han kadar güçlü bir Han olamadı', diye söylemiştir.¹⁴²

Abılay Han'ın ölümünden sonra Orta Orda'nın başına büyük oğlu Abdullah geçmiştir. Abdullah Han, Orta Orda Kazakları üzerinde baskıları önleyecek ve onları babası gibi selâmete çıkarıp, akıllı ve dirayetli bir siyaseti uygulayacak bir lider değildi. Bunu fark eden Ruslar, Orta Orda üzerindeki baskıyı arttırmaya başladılar. Abdullah Han, babası Abılay Han gibi Çin tarafına meylederek bu Rus baskısını önlemeye çalışmış ise de, bunda muvaffak olamamıştır. Ruslar Abdullah Han'a elçilik heyeti gönderip askerî kale inşasına izin verilmesini istemişlerdir, fakat Abdullah Han buna izin vermemiştir. Abdullah Han'ın vatani savunma azminde olduğunu gören Ruslar, Kazaklara harp açmak yerine onların hanını baştan

¹⁴⁰ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 175.

¹⁴¹ Kasımbayev, C., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 40-41.

¹⁴² Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 111.

uzaklaştırmayı plânlamışlardır. Abdullah Han'ın hareketlerini takibe alan Ruslar, bir seyahati esnasında yol üzerinde kurdukları bir pusu ile onu esir almışlardır.

Bu olaydan sonra Abdullah Han'ın yerine Veli Han geçmiştir. O da Ruslara karşı açıkça mücadele vermiştir. Diğer taraftan Buhara Emirliği ve Çin ile dostane ilişkiler kurarak güney ve güneydoğu hudutlarını emniyete almıştır. Ruslar ise buna karşı Kazak boyları arasında fitne yaratmak için ellerinden geleni yapmışlardır. Boyların reislerine hediyeler vererek Veli Han'a karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Veli Han'ın ölümüyle Ruslar bir sıkıntıdan kurtulup, başsız kalan Kazak topraklarını resmen işgal etmiştir. Bir adım daha ileri giden Ruslar, Kazakların kudretli bir han seçmelerine ve mukavemet etmelerine izin vermemek için, her boyun sultanını o boyun Han'ı olarak tanımaya başlamışlardır. Bu Rus entrikaları ile Kazak boyları, kendi vatanlarını müdafaa eden toplum durumundan hızla uzaklaşarak birbirleri ile uğraşan boylar haline gelmişlerdir.¹⁴³

XIX. asırda Kazakistan'ın güney sınırları tehlike içinde bulunmaktaydı. Hokand, Hive ve Buhara Hanlıkları Büyük Orda'ya durmadan saldırmaktaydı. Bu nedenle bölge halâ Rusların eline tam olarak geçememiştir. Hokand Hanlığı Kazak topraklarını sürekli istila ederek, onlara zulm etmekteydi. Artık buna dayanamayan Büyük Orda'nın halkı Ruslardan yardım istemiştir. I. Aleksandr bir ferman yayınlarak bölgedeki durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Rus Çarlığı durumdan faydalanarak bölgede kaleler kurup, bozkırların içine doğru yayılmışlardır. Ruslar, Büyük Orda'yı, Hokand tehlikesinden kurtarmayı bahane ederek, ve bütün Kazakistan topraklarını ele geçirmek istemişlerdir. Rus Çarlığı Orenburg ve Batı-Sibirya'dan Güney Kazakistan'a gönderilen ordular vasıtasıyla Hokand hanlığı güçlerini yenmişlerdir. Çimkent ve Evliya-Ata'yı da ele geçiren Rus askerleri, Bütün Kazakistan'ı itaatleri altına almışlardır.¹⁴⁴

¹⁴³ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 47.

¹⁴⁴ Joldasbayv, S. S., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2006, s. 159-160.

2.2.1. Rus idaresi Dönemi ve Kazak İsyanları

Orta Asya Türk hanlıklarının işgalini tamamlayan Rusların ilk işi, buralarda idâri sistemi değiştirmek olmuştur. Orenburg'u merkez edinen Ruslar orada kurdukları umûmî valilik ile Kazakistan topraklarında yeni bir idari düzenlemede bulunmuşlardır. Bu sistem içerisinde eskiden verâset yoluyla başa gelen Kazak liderlerini artık Ruslar kendileri tâyin etmeye başlamışlardır. Bu tâyinleri yaparken de kendilerine körü körüne itâat edecek şahısları seçmekteydiler. Ruslar kurdukları şiddet idâresinin yanı sıra, çok ağır vergiler de koyarak Kazakların durumunu iyice bozmuşlardı. ¹⁴⁵ Rusların Kazaklara karşı yürüttüğü bu sistematik politikalar, halkı rahatsız etmekteydi. Bu gelişmelerin ardından Kazaklar Rus idaresine karşı isyan etmeye başlamışlardır.

Kazakları isyana sevk eden belli başlı sebepler şunlardır: a) Rusların, verimli Kazak Topraklarını işgal etmesi ve Rus yönetimi tarafından uygulanan toprak sınırlaması; özellikle askeri kalelerin olduğu ve Yayık Kazaklarının yerleştiği bölge yakınlarında göçebelik yasaklanmıştı. Ayrıca köy yerleşim sahipleri Ruslar tarafından kullanılmaktaydı. Yayık, Başkurt ve Orenburg Kazakları bu topraklara sürekli akınlarda bulunup, verimli otlakları ele geçirmektedir. Bu politikalar nedeniyle Kazak halkının ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir. ¹⁴⁶

b) Rus askeri makamlarının istedikleri yerlere yeni kaleler inşa etmeleri.

c) Rusların yaptıkları harcamaları karşılamak için, halktan ağır vergiler talep etmesi.

Bu üç konuda Rusların yaptığı bütün işlemler yapılan antlaşmalara aykırı idi. Kazakların haklarını savunacakları, şikâyetle bulunacakları herhangi bir mercii yoktu. Rus kumandanlarına yapılan şikâyetler iyice tetkik edilmeden hemen reddediliyordu. Kazakların, haklarını kendi başlarına müdafaa etmekten başka çareleri kalmamıştı. ¹⁴⁷

¹⁴⁵ "Kazak" Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C.12/2, s. 412.

¹⁴⁶ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 180

¹⁴⁷ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 60.

Nitekim, 1742’te Nurali Han, Rus idarecilerden Yayık nehrinin yakınlarında uygulanan göç yasağının kaldırılmasını istemiştir. Çarlık Rusyası, Orenburg idarecilerinin de desteğini alarak, bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Ancak 1756’te Rus Çariçesi Elizaveta, Başkurt isyanının bastırılmasına katılan Kazakların, Yayık nehrinin yakınlarında geçici olarak göç etmelerine izin vermiştir.

1756’da Rusya Çarlığı, Ural nehrinin sağ kıyılarında göçebelik yapmayı yeniden sınırlandırmıştır. İrtiş nehri kıyılarına doğru topraklarını genişleten Rusya, Kazaklara, askeri kale ve hatların yakınlarına yaklaşmayı bile yasaklamıştır. Hayvancılıkla uğraşan Kazak halkının bu otlakları kaybetmesi Ruslara karşı baş kaldırma nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Küçük ve Orta Orda’nın Rus sömürgeciliğine karşı baş kaldırmaları, Pugaçev liderliğinde başlayan Don Kazaklarının isyanları ile aynı tarihte ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸ E. İ. Pugaçev Kazaklardan alınan toprakların geri verileceğine dair söz vermiş ve böylece Kazakların büyük bir kısmının desteğini alabilmiştir.¹⁴⁹

1773-1775’te “kaçak” Don Kossaklarının liderlerinden E. İ. Pugaçev başkanlığında Rus köylüleri, idarecilerin baskısı üzerine milli bir isyan çıkarmışlardı. E. İ. Pugaçev kendine III. Petro adını vererek yirmi beş bin civarında bir ordu toplamıştır. Bu ordu Kazak, Kalmuk, Tatar ve Başkurtlardan ibaretti. Ancak ordunun sayısı sürekli kaçak köylüler, Başkurt ve Kazaklar sayesinde çoğalmıştır.¹⁵⁰

Bu savaşa özellikle Küçük ve Orta Orda’nın Boyları da katılmıştır. Kazak halkının artık sabrı kalmadığı için onlar Pugaçev isyanına katılarak, Rus idarecilerin yürüttüğü politikalara karşı ilk darbeyi vurmuşlardır. Pugaçev Küçük Orda’nın durumundan haberdar olduğu için isyana katılacaklarını tahmin etmiştir. Küçük Orda’nın boylarından, isyan bölgesine yakın yerde yaşayan Kazaklar, bozkırların öteki kesimlerinde yaşayan boylara göre sömürgecilikten daha çok çekmişlerdir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Kuzembayulı, A., a.g.e., s. 180.

¹⁴⁹ Kasımbayev, J., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2004, s. 44.

¹⁵⁰ Rıspayev, K., *İstoriya Respubliki Kazahstana*, Almatı, 2002, s. 120.

¹⁵¹ Kasımbayev, J., a. g. e., s. 43.

1773-1775'te Kazakların katıldığı Pugaçev isyanını, üç safhaya ayırabiliriz. Birinci dönemde (1773-1774) Pugaçev, Kazaklara ve diğer sömürülen halklara Rusya'ya karşı savaşmak için bir beyanname yayınlamıştır. Köy köy gezen Pugaçev'in temsilcileri, Kazakları Rus idarecilerin baskısına karşı isyan etmeye çağırmışlardır. İkinci dönemde (1774) Kazak halkı kütle halinde isyana katılmıştır. Üçüncü aşamada ise (1774-1775) isyancılar artık bir askeri güç haline gelerek Rusya askerleri karşısında ciddi bir tehlike oluşturmuşlardır.¹⁵²

1773'te baştan ayağa kadar donatılmış Kazak askerleri, neredeyse bütün Kazak-Rus sınırlarındaki inşa edilen kaleleri kuşatmaya başlamıştır. Kazak büyüklerinin bir kısmı, bu isyana katılarak, Ruslara karşı savaşmıştır. 1774'te Kazaklar ve isyancılar güçlerini birleştirerek, Astrahan ve Orenburg arasındaki iletişimi koparmışlardır. Bu dönem bu isyanın en güçlü dönemi olarak ele alınmaktadır. Orenburg kalesini ele geçirdikten sonra Kazakların yarısı E. İ. Pugaçev ordusu ile Başkurd topraklarına gitmişlerdir. Kazak birlik kolları Sahar, Yayık ve İlik gibi küçük şehirlere ve Nijneozernuyu, Çernoreçensk, Buzulukskuyu, Orskiy-Tatişevo kalelerine saldırmışlardır. Ancak Pugaçev'in askerlerinin Kazan'a gitmesiyle Küçük ve Orta Orda'nın kuvvetleri zor durumda kalmışlardır.¹⁵³

1774'te Çarlık Rusyası E. İ. Pugaçev'un isyanı bastırılarak, Kazak bozkırlarına ve kalelere büyük sayıda takviye asker göndermiştir. Ancak Kazak halkı bu isyanın bastırılmayacağı ümidini kaybetmeyerek, Rus Çarlığına karşı savaşmaya devam etmiştir. Astrahan, Orenburg ve Saratov vilayetlerinde yiyecek, ot ve hububat rezervlerini yok edip, buradaki Rus halkının arasında açlığın çıkmasına neden olmuşlardır.

1775'te Rus Çarlığı, E. İ. Pugaçev'in idamından sonra Kazak bozkırlarının uzak bölgelerine dahi isyancıları cezalandırmak amacıyla seferler düzenlemiştir. Rusların tarafını tutan Kazak Han'ı Nurali, bu seferlerde Rus

¹⁵² Assfendierov, S., DKunte, P. A., **Proşloye Kazahstana v İstoçnikah i Materialah**, Sbornik I, Almata, 1993 s. 319.

¹⁵³ Kuzembayuli, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 181.

askerlerine destek vermiştir. Ancak Kazak halkı Rus ordularına karşı cesurca mücadele etmiştir.¹⁵⁴

Rus ordularının Kazaklara karşı düzenlediği bu saldırılar çok şiddetli olmuştur. Ruslara, Yayık Kazaklarından başka Don Kazakları, Gusar ve Dragun birlikleri, Başkurt ve Kalmuklar da katılmışlardır. Nurali Han yardımı ile birkaç kola ayrılan Rus askerleri, önlerine gelen bütün Kazak köylerini tahrip etmişlerdir. Üç ay boyunca devam eden bu seferler sonucunda Kazaklar bozkırların çok uzak noktalarına doğru göç etmeye mecbur kalmışlardır.¹⁵⁵

2.2 Sırım Batur Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1783-1797).

Abılay Han'ın ölümünden sonra iktidar zayıflaması ile Küçük Orda'nın Kazakları kendi hanlığını kurmuş, başına Gayp Sultanın oğlu Batır Han'ı geçirmişlerdir. Nurali Han iktidarında ise, sadece sınırların yakınlarında göçebe hayatını sürdüren Kazaklar kalmıştır. XVIII. asırda bu bölgede Rus idarecilerinin emirleri çerçevesinden çıkmayan Ebul'hayır Han'ın nesillerine karşı Kazaklarda bir hoşnutsuzluk ortaya çıkmıştır. 1773-1776'da Kazak sultanları ile büyükleri tarafından yapılan ihanetler, halâ halk tarafından unutulmamıştır. Bu nedenle XVIII. asrın sonunda Batı Kazakistan'daki Rusya ve onun kuklası Ebul'hayır Han ve onun nesillerine karşı başlayan direniş, Kazakların ilk milli kurtuluş savaşı olmuştur.¹⁵⁶

1775'te Çarlık idaresi, Kazak bozkırlarını iki bölgeye bölüp, sınır komisyonu kurmuştur. Halka E. İ. Pugaçev direnişini unutturmak için Yayık nehrine Ural adını vermişlerdir. Çarlık, Kazak hanlarını kendi ajanlarına dönüştürmek istemiştir. 1782'de Rus idarecileri İdil ve Yayık nehirleri arasında Nurali Han'ı ve yakınlarını yerleştirmiştir. Han ve onun kardeşleri her yıl Orenburgtan maaş alarak, Küçük Orda halkının göç yerlerini belirlemiş ve istedikleri kadar vergi yüklemişlerdir.¹⁵⁷ Bu dönemde, Kossaklar, sınırlardaki Kazak köylerine akınlar yapmaya başlamıştır. 1782-1783'te Kazaklardan bin baş at zorla alınmıştır. Bu olayların ardından başlayan

¹⁵⁴ Apolova, N. G., **Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka**, Alma-Ata, 1948, s. 215.

¹⁵⁵ Kuzembayulı, A. Abil, E., **a.g.e.**, s. 182.

¹⁵⁶ Apolova, N. G., **Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka**, Alma-Ata, 1948, s. 217.

¹⁵⁷ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 183.

soğuk kış mevsiminin neden olduğu açlık, Kazak halkının durumunu daha da olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu nedenle Kazaklar Rus idarecilerinin yasakladığı Ural nehrinin iç kısımlarına artık göç etmeye başlamışlardı.¹⁵⁸

Bunu gören Ruslar, o topraklara yerleştiği Kossakları müdafaasız halkın üstüne sevk etmiştir. Kossakların halka karşı insafsızca davranması ve sürülerini yağma etmeleri bardağı taşıran son damla olmuştur. Halk büyük bir heyecan içinde isyan etmiştir. Ancak Kossaklar Rus birliklerinden takviye alarak halkın üstüne saldırmışlardır. Bu dengesiz kuvvetler arasındaki mücadeleyi Kazaklar kaybederek pekçok zayıt vermişlerdir. Fakat Küçük Orda'da başlayan bu hakkını arama hareketi, bütün Kazak illerinde büyük yankılar yapmıştır. Halk, gasp edilen haklarını, istiklâlini yeniden kazanmanın özlemini ve zarureti şiddetle hissetmeye başlamıştır. Fakat halkı kim birleştirecek, millî mücadelenin önderliğini kim yapacaktı? Çok geçmeden, halk böyle bir önderin çıkışına da şahit olmuştur.¹⁵⁹

1783'te Kazak halkı, Rus işgaline karşı millî direnişe Sırım Batur adındaki bir halk kahramanı önderliğinde başlamıştır.¹⁶⁰ Bu isyan 15 sene sürmüştür.¹⁶¹ Kazak halkının geniş desteğine ilâve olarak bazı boy beylerinin de desteğini alan Sırım Batur 1780'li-1790'li yıllarda büyük ve organize Rus ordularına çok zor günler yaşatmıştır. Hatta 1783'te Sırım Batur komutasındaki millî direniş birlikleri Rus ordusunu ağır bir yenilgiye uğratarak, komutanlarını da esir almayı başarmıştır.¹⁶² Sırım Batur'un bu başarısı halk arasında büyük heyecan yaratmıştır. Ruslara karşı mücadele etmek isteyen halk, dalgalar halinde Sırım Batur'un etrafında toplanmaya başlamıştır.¹⁶³

Aynı zamanda Kazak büyüklerinin Nurali Han ve yakınlarına karşı mücadelesi de güçlenmiştir. Kazak büyükleri, Rus Çarlığından Nurali Han'ın iktidardan uzaklaştırılmasını istemişlerdir. 1786'da Çariçe Katerina bir ferman yayınlayarak Nurali Han'ı iktidardan uzaklaştırmıştır. Nurali Han Orenburg'a çağırılarak, oradan

¹⁵⁸ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 96.

¹⁵⁹ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 61.

¹⁶⁰ Daniyarov, K., **İstoriya Kazahskogo Gosudarstva XV-XX**, Almatı, 2000, s. 11.

¹⁶¹ **"Kazak"**, İslam Ansiklopedisi, C.12/2, s. 412.

¹⁶² Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 38.

¹⁶³ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 62.

Ufa'ya gönderilmiş ve 1790 yılında orada vefat etmiştir. Ancak Kazak Sultanları da aynı şekilde isyancıların kaldığı yerleri Rus idarecilerine söylemişlerdir. 1785'te Sırım Batur ordusuna katılan Kazakların ordusu altı bini geçmiştir. Rus Çarlığı, baş kaldıran bölgelere cezalandırmak için asker göndermiştir. Ancak Sırım Batur, çete yöntemlerini kullanmış, direk Rus askeri ile değil, daha küçük ordulara saldırarak savaşmıştır. Kazaklar bir çok kaleler ile ordugâhları ele geçirmişlerdir.¹⁶⁴

1792'de Küçük Orda'nın tahtına Nurali Han'ın oğlu Esim getirilmiştir. Yeni han isyanı bastırmak için elinden geleni yapmış, Kazak isyancıların başkanlarını tutuklayarak, Çar idarecilerine teslim etmiştir.¹⁶⁵ 1797'te Sırım Batur, Esim Han'ın oturduğu yeri istila etmiş ve onu öldürmüştür. Sırım Batur, yeni Orenburg Valisi Baron İgelstrom'dan isyancıların istediklerini yerine getirmesini istemiştir. Baron İgelstrom Kazak isyancılarının isteklerini yerine getirerek, Kazak sultanları ile büyüklerinden ibaret bir kurul oluşturmuştur.. Sırım Batur da bu kurulun danışmanı olarak seçilmiştir. 1783-1797 yılları arasında devam eden isyancıların hareketi on dört yıl kadar sürmüştür.¹⁶⁶ 1779'te Baron İgelstrom, Küçük Orda'da, Ebul'hayr Han'ın yaşlı oğlu Ayşuak başkanlığında bir kurultay gerçekleştirmiştir. İsyancıları cezalandırmak için gönderilen askeri birlikler tarafından takip edilen ve gücünü kaybeden Sırım Batur, bu kurultaya bin serbazla gelip, isyanın sona erdiğini bildirmiştir. Bu kurultayda Ayşuak'ın Han seçilmesi, Sırım Batur'un on dört senelik direnmesinde yenilgiye uğradığı anlamına gelmektedir. Sırım Batur Nurali Han oğulları ve Ayşuak taraftarı tarafından takip edildiği için Hive Hanlığına göç etmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁶⁷

Sırım Batur'un yenilmesi ve ortadan kaybolması, Rusları son derece ferahlatmıştır.¹⁶⁸ Bu direniş büyük bir tarihi anlam taşımaktadır, çünkü savaşın sonucunda Kazak halkı Yayık ve İdil nehirleri arasında yeniden göçebe hayatlarına devam edebilmiştir. Rus Çarlığı, Kossakların Kazak bozkırlarını istila etmelerini de

¹⁶⁴ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 184.

¹⁶⁵ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 96-98.

¹⁶⁶ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneysh Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 205.

¹⁶⁷ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 122-123.

¹⁶⁸ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 63.

yasaklamıştı. Bu kurtuluş savaşında dökülen Kazak kanı, Kazakistan'daki Rus sömürgecilerinin işgalci hareketlerini az da olsa durdurmuştur.¹⁶⁹

2.2.3. İsatay Tayman Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1822-1837).

VIII. asrın sonunda Küçük Orda'nın başına, Kazakların arasında pek otoritesi olmayan Ayşuak Han, Rusya tarafından iktidara getirilmiştir. Küçük Orda'da otorite sahibi organların olmaması ve büyükler ile sultanların bir araya gelmemesi ile birlikte halkla ilişkileri yürüten insanlar kalmayınca, Ordanın köylü ve soyluları arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Bu dönemlerde Rusların hizmetinde olan Başkurt ve Kossaklar'ın akınları yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰

1803'te bu durumdan şikayetçi olan Küçük Orda'nın büyükleri Orenburg'da toplanmıştır. Bu toplantının en önemli amacı, istila ve yağmacılığın sona erdirilmesi ve hanlık içerisindeki siyasi hayatın dengesinin sağlam tutulmasıydı. Ancak bu toplantıda alınmış olan kararlar sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Rus Çarlığının beklentilerini yerine getiremeyen Ayşuak Han'ın yerine oğlu Cantöre tahta geçirilmiştir.¹⁷¹

Söz konusu dönemde Orta Orda'daki olaylar farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Abılay Han'ın yerine geçen oğlu Veli Han, halkı ile çevresindekilerden hoşnutsuzluk görmüştür. Orta Orda'nın Kazakları 1815'te II. Katerina'ya mektup yazarak, Veli Han'ın tahttan indirilmesini istemişlerdir.¹⁷² Rus Çarlığı, bunun üzerine Veli Han'ın pozisyonunu zayıflatmak amacıyla Bukey Han'ı tahta geçirmiştir. Bukey Han dört yıllık iktidarından sonra 1818'te, Veli Han ise 1819'da vefat etmiştir. Onların ölümünden sonra Kazak tahtına Gubaydulla Han'ın geçmesi gerekiyordu, ancak yeni han Orta Orda'nın topraklarında, yeni kalelerin kurulmasında Ruslara karşı çıktığı için Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir. Gubaydulla Han'dan sonra Orta Orda'nın tahtına onun hanımı Aygaim geçmiştir,

¹⁶⁹ Rıspayev, K., a. g. e., s. 124.

¹⁷⁰ Apollova, G., **Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka**, Alma-Ata-1948, s. 221.

¹⁷¹ Kuzembayulı, A., Abil, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 2002, s. 185.

¹⁷² Kasimbayev, C., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 74.

ancak onun iktidarı da çok kısa sürmüştür. 1819'da Orta Orda'nın verdiği emir gereğince 'Han' seçilmesi yasaklanmıştır.¹⁷³

1822'de Rus hükümeti, 319 maddeden oluşan 'Sibirya Kırğızları'nın Statüsü'nü' tebliğ etmiştir. Bu tebliğe göre Orta Orda'da Han ve Sultanlar tarafından kullanılan idari yetkiler iptal edilmiştir. Böylece Orta Orda'da idarî nizam, eskiden beri devam eden kabile esasına dayalı olmaktan çıkmış, yönetimin başına, kendisine 'Rus Binbaşı' rütbesi verilen bir 'Yönetici Sultan' (Ağa Sultan) tayin edilmiştir. Tabiatıyla bu tayin edilen Yönetici Sultan, her şeyden evvel Rusların direktifi ile hareket edecekti. Böylece, Küçük Orda'dan sonra, Orta Orda'da da Rus idaresi kurulmuştur. Bütün bu kararlar ve değişiklikler halkın rızası olmadan gerçekleşiyordu. Nitekim halkın hoşuna gitmeyen bu idare şekline karşı çok geçmeden şikayetler ve protestolar gelmeye başlamıştır.¹⁷⁴

Rusların Küçük Orda ve Orta Orda toprakları üzerindeki işgal hareketini yaygınlaştırmaları 1822-1824 dönemine rastlamıştır. Ancak yaygınlaşan bu işgali takiben Kazak Halkı üzerindeki müstebit Rus yönetimine karşılık Kazaklar bu defa da Küçük Orda'nın Berş Boyu Beyi İsatay Tayman liderliğinde yeni bir isyan başlatmıştır. Bu yeni isyan ise 1838 yılı ortalarına kadar etkin bir şekilde sürdürülmüştür. Hatta 15 Kasım 1837'de yapılan bir muharebe sonucunda Rus orduları, İsatay Tayman komutasındaki Kazak birlikleri tarafından ağır bir bozguna uğratılmıştır. Ancak 1838'deki ağır bir muharebe sonucunda İsatay Tayman'ın şehit düşmesi üzerine bu şanlı direniş sonuçsuz kalmıştır.¹⁷⁵

2.2.4. Kenesarı Sultan Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1837-1847)

Küçük Orda'da cereyan eden hadiseler, hemen hemen aynı tarzda Orta Orda'da da cereyan etmekte idi. Yani Ruslar, Kazakların en verimli topraklarını almışlar, Rusya'ya bağlı oldukları için de onlara ağır bir vergi yükünü çekmelerini

¹⁷³ Rıspayev, K., *İstoriya Respubliki Kazahstana*, Almatı, 2002, s. 111-112.

¹⁷⁴ Apollova, G., *Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka*, Alma-Ata, 1948, s. 223.

¹⁷⁵ Budak, F., *Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara, 1999, s. 38-39.

istemişlerdir. Kötü bir kış geçirilmesi, kurak mevsimlerin yaşanması dahi Rusların bu sömürü şeklini değiştirmemiştir.¹⁷⁶

1826-1827'te kışın çok kötü geçmesi yüzünden binlerce hayvanı ölen Kazaklar, geriye kalan hayvanlarını Rusların işgal ettiği verimli otlaklarda otlamak isteyince, Ruslar buna izin vermemişlerdir. Bu yasak yetmiyormuş gibi, Rusların, vergi karşılığında yüzlerce hayvanı Kazaklardan zorla alması, halk arasında huzursuzluğu yeniden yükseltmiştir. Bütün bu olanlardan sonra Rusların, Orta Orda'nın en güzel ve stratejik yerlerine yeni askerî kaleler yapmaya kalkışması, Kazak Türklerini çileden çıkarmıştır. Sonunda halk, silaha sarılıp hakkını müdafaaya yönelmiştir.¹⁷⁷

Abılay Hanın torunu olan Sultan Kenesarı Rus sömürgeciliğine karşı mücadele kararını vermiştir. Kenesarı'nın geliştirdiği ideoloji, onun soylu bir aileden geldiğini göstermektedir. Kenesarı Kazak Ordalar'ını kendi mirası olarak görmüş ve: 'Bütün Kırgızları Ruslardan geri alacağım', ifadesini birkaç kere tekrarlamıştır.

Geçmişten ders alarak Kenesarı, direniş amaçlarının ancak Kazak halkının birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri halinde gerçekleşeceğini farkına varmıştır. Sultan Kenesarı Kazak Hanlığının tüm toprakları üzerinde yayılacak olan bir direniş hareketi plânını yapmıştır.¹⁷⁸ Kenesarı'nın asıl hedefi, bu direnişi tüm Kazak ülkesine yayarak topyekûn bir millî direniş temin etmektir. Kenesarı Han'ın önderliğinde ortaya çıkan bu isyan, bu zamana kadar Kazakların Ruslara karşı yaptığı direnişlere benzememekteydi. Bu millî direnişe, Kazakistan'daki Üç Orda'nın halkı da katılmıştır. Kenesarı Han savaşa bütün Kazak halkının katılmasını sağlamıştır.¹⁷⁹

Kazakların isyanı, bu zamana kadar hiç birleşerek savaşmamış olan bütün Ordaların bir araya gelmesini sağlamıştır. Bu mücadelenin daha başlangıcında yaklaşık 20 bin kişilik bir ordu oluşturan Kenesarı, ilk iş olarak Rus valisine gönderdiği bir mektup ile geçmişte Kazak beyleri tarafından Rusya'dan istenmiş olan

¹⁷⁶ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 58-59.

¹⁷⁷ Togan, Z. V., **Bugünkü Türk İli Ve Türkistan Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981, s. 316.

¹⁷⁸ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 125.

¹⁷⁹ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 108, Abdildabekova, A. M., **Rossiya İ Kazahstan**, Almatı, 2004, s. 54-55.

geçici askerî himayenin kalıcı bir işgale dönüştürülmesini tanımadığını, dolayısıyla da bu topraklar üzerinde bağımsız bir Kazak Han'ı olarak hareket edeceğini ve statüsünün Rusya tarafından tanınmasını istemiştir.¹⁸⁰ Böylece millî davasına barışçı bir yaklaşım ile başlayan Kenesarı'nın bu talebine karşılık Rusya, onun üzerine bir ordu göndermekle mukabele etti. Ancak bu ordunun Kazak birlikleri tarafından durdurulması Kenesarı'nın ilk askerî başarısını da tescil etmiş oluyordu.¹⁸¹

Kenesarı, Ruslara karşı başladığı mücadelesinde üç hedefin yıpratılması için plânlar yapmış ve uygulamıştır. Birinci hedef, Ruslarla işbirliği yapan yerli idarecileri ortadan kaldırmaktı. Rusların 'Ağa Sultan' unvanı verdiği bu yerli idareciler, Rusların koydukları yasakları uygulayan ve Ruslar namına vergi toplayan kişilerdi. Bu hizmetlerine karşılık olarak Ruslar onlara hayvanları için otlak veriyor ve onları bazı vergilerden muaf tutuyorlardı. Kenesarı bu Ağa Sultanların yaptıklarından dolayı onlara karşı çıkmıştır. Ağa Sultanlarının etrafındaki insanlar Kenesarı cephesine katılmışlardır. Bunu gören Ruslar Ağa Sultanlara baskıda bulunmuşlardır.¹⁸²

İkinci hedefi ise, Rusların Orta Asya Hanlıklarıyla olan ticaretini engellemek suretiyle, onları sulha zorlamak idi. Kazakistan toprakları, özellikle Orta Orda bölgesi, Rusya ile Orta Asya arasında uzanan geniş bir kapı durumundaydı. Rusya'dan Orta Asya'ya inen ticaret yolları Kazakistan topraklarından geçtiği için, bu yolun kapatılması halinde Rusya'nın Orta Asya ticareti büyük zarar görecekti. Bunu iyi değerlendiren Kenesarı, Rus ticaret kervanlarının Kazakistan üzerinden Orta Asya'ya gitmelerine mani olmuştur.¹⁸³ Kenesarı'nın Kazak topraklarından geçen kervanlardan vergi alması, vergi vermeyen kervanlara geçit izni vermemesi Rusları askeri tedbirler almak mecburiyetinde bırakmıştır

Üçüncü hedefi ise Rus askeri hatlarına ve kalelerine baskınlar düzenlemektir. Rusların kurduğu yerel yönetimleri çökertmek ve ticari faaliyetlerine engel olmak

¹⁸⁰ Apollova, G., **Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka**, Alma-Ata, 1948, s. 225.

¹⁸¹ Galiyev, V. Z., **Kenesarı Kasımov Bस्ताған Kazaktardın Ult-Azattık Kozğalı**, (Sentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv Respubliki Kazahstan, Regionalnıy Fond Kenesarı,), Kujattar Jınağı Almatı, 1996, s. 9-13.

¹⁸² Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 70-71.

¹⁸³ Kujattar Jınağı, **a.g.e.**, s. 18-19.

suretiyle, Kazakların haklarını Ruslardan alamayan Kenesarı, zor olan şıkkı seçmek yani harp ederek halkının haklarını aramak mecburiyetinde kalmıştır.¹⁸⁴

1837'de Kenesarı, Petropavlovsk kalesinden çıkan kervana refakat eden Aktav Kossaklar'ının birliklerine karşı ilk seferini düzenlemiştir. 1838'de ise gerekli hazırlıkları yapan Kenesarı Akmola ile Aktav arasında Rusların kurduğu savunma hatlarına dört defa baskın düzenlemiştir. Vur- kaç taktiği ile hareket eden Kenesarı kuvvetleri büyük başarılar elde etmiştir. Rusların ağır kayıplar vermesi ve bu kayıpların bütün Kazak Orda'larında duyulması, Kenesarı'yı millî bir kahraman haline getirmiştir.¹⁸⁵

Kenesarı'nın kazandığı başarılar Petersburg'ta büyük endişe yaratmış ve isyancıların birliklerini durdurmak için oraya askeri birlikler gönderilmiştir. Kenesarı Rusların geldiğini duyarak Küçük Orda topraklarına doğru çekilip, göç etmiştir. Aynı tarihlerde Küçük Orda'da İsatay Tayman'ın isyanı devam etmekteydi. Kenesarı Küçük Orda'nın topraklarına göç ederek, bu uzak bölgelerde millî hareketi hem olgunlaştırmak ve hem de yaymak istemiştir. Ayrıca, iki Orda'nın birleşmesinin millî hareketi daha da kuvvetlendireceğini düşünmüştür. Rus baskısından bunalmış olan Küçük Orda halkı, Kenesarı'yı sevinçle karşılamıştır.¹⁸⁶

1839'da Kazak orduları ve Rus askerleri çok sayıda çatışmada bulunmuşlardır. Ancak Kenesarı iki cephede savaşılmaya mecbur kalmıştır; kuzeyde Ruslar, güneyde ise Sır-Derya sınırlarında Kazaklara baskı yapan Hokand Hanları... Hokand idarecileri, Kenesarı Han'ın kardeşini öldürerek, Kazak Hanlığı ile ilişkilerini iyice bozmuşlardı. Ayrıca Küçük Orda ve Orta Orda'nın Kazaklarını birleştiren Kenesarı, bir taraftan Ruslarla savaşıırken, diğer yandan Rus makamlarıyla diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışarak Ruslarla bir barış yolunu aramaya başlamıştır. Fakat, Kenesarı'nın barış girişimleri Ruslar tarafından reddedilecektir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 124.

¹⁸⁵ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 43.

¹⁸⁶ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 108-109.

¹⁸⁷ Galiyev, V. Z., **Kenesarı Kasımov Bastığın Kazaktardın Ult-Azattık Kozğalı**, (Sentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv Respubliki Kazahstan, Regionalnıy Fond Kenesarı,), Almatı-1996, Kujattar Jınağı), s. 9-13.

1839 yılının Nisan ayında gönderilen Rus askerleri Küçük Orda Kazaklarının isyanını bastırmaya çalışırken önemli sayıda kayıplar vermiştir. Küçük Orda'nın yardımına gelen Kenesarı, Rus orduları ile çetin muharebeler yapmış ve onların geri çekilmesini sağlamıştır. Fakat Kazak halkı Rus tehlikesini göz önüne alarak iç bölgelere yerleşmiştir¹⁸⁸

Kenesarı'nın etrafında toplanan kuvvetler muntazam eğitim görmüş asker değildi. Kenesarı bu askerle iyi eğitilmiş yüksek ateş gücü olan talimli Rus birliklerine karşı uzun zaman savaşmanın mümkün olmadığını biliyordu. Ayrıca, Rus ve Kossak kuvvetleri, Kazaklara karşı iş birliği yaparak, masum halka eziyet ediyordu. Bu nedenle Kenesarı halkını fazla hırpalamadan onurlu bir barış için Rus makamlarına mektup gönderdi.. Kazak Han'ı mektup ve heyet göndererek kendisinin Kazak bozkırlarında gerçekleştirdiği politik ve idari yapılanmayı Rusların kabul etmesini istemiştir. Ancak Rus idarecileri mektubu getiren heyeti kabul etmediği gibi, onları hapse atmış ve Kenesarı'ya hiçbir cevap vermemiştir. O zaman Kenesarı Çar I. Nikolaya mektup göndererek, ondan Kazak halkından vergi almamasını ve baskı uygulamamasını, Kazakların huzur ve dostluğunun devamı için rica etmiştir.¹⁸⁹

Bu mektubun ardından 1840'ta Kenesarı'nın teklifi kabul olunmuştur. Kenesarı'nın bu barış görüşmelerini ısrarla istemesinin amacı, halkı perişan eden yağmaları durdurmak, işgal edilen toprakların iadesini sağlamak, Rusya ile kalıcı bir idari ve siyasî ilişkiler kurmaktır. Rus- Kazak heyetlerinin görüşmeleri neticesinde, iki taraf arasında sulh yapılmasına karar verilmiştir.¹⁹⁰

1841'de yapılan bu antlaşmaya göre Kenesarı silahlı çatışmaya girmeyeceğine dair söz vermiştir. Ruslar bunun karşılığında, Kenesarı'nın Orta Orda'da oluşturduğu idareye karışmayacaklarına dair söz vermiştir. Böylece, Kenesarı, Rusya'ya bağlı olarak Orta Orda'nın hakimi olmuştur. Ancak bu antlaşma sadece 1842 yazına kadar sürmüştür. Rus askerleri yeniden Kazak köylerine baskınlar yapmaya ve halkın mallarını yağmalamaya başlamıştır. Bununla birlikte Rus idarecileri bütün Ordalara

¹⁸⁸ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 212.

¹⁸⁹ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 73.

¹⁹⁰ Galiyev, V. Z., **Kenesarı Kasimov Bastagan Kazaktardin Ult-Azattık Kozğalı**, (Kujattar Jinağı), Almatı, 1996, s. 14-15.

ve Kazak ileri gelenlerine haberler yollayarak Kenesarı'ya destek vermemelerini istemiştir.¹⁹¹

1841'de Kenesarı Han'ın orduları Hokand idaresinde bulunan Suzak, Yangıkurgan, Ak-Mescit ve Culek kalelerini ele geçirmişlerdir. Bu kalelerin Kazakların eline geçmesi, onlarda yeni hedefler ve amaçlara yönelme heyecanını vermiştir. Aynı tarihte Üç Orda'dan gelen Kazakların kurultayında, Kenesarı Kazakların Han'ı seçilmiştir ve Kazak Hanlığı yeniden kurulmuştur. Rusların lehine çalışan ve sadece kendi çıkarlarını düşünen Kazak soyluları ve Kenesarı'nın bazı akrabaları ise ona karşı çıkmışlardır.¹⁹²

1842'de Ruslar yeniden harekete geçen Kazak birliklerine karşı bir sefer düzenlemişlerdir. Ayrıca 1843'te de Çar I. Nikolay Kossaklar'dan oluşan büyük bir orduyu Kazak isyancılarının hareketlerini bastırmaya göndermiştir. Bu çatışma, iki tarafın büyük kayıplar vermesi ile sonuçlanmış, ancak her iki taraf da amaçlarına ulaşamamıştır.¹⁹³

1844'te Kenesarı'nın yönetimi altındaki Kazak birliklerinin düşman kuvvetlerine karşı düzenlediği baskın sonucunda yeni ve büyük bir çatışmanın başlaması için zemin hazırlanmış oluyordu. Kazaklar bu baskında, Rusların önemli bir mühimmat deposu olarak tanımlanan Katerina Kalesine saldırarak, Rus kuvvetlerini yenmiş, çok sayıda Rus ve Kossak askerini de esir alıp, kaleyi tahrip etmişlerdir. Bu zafer, daha önce böyle bir başarı elde edemeyen Kenesarı kuvvetlerinin cesaretine cesaret katmış ve daha sonraki hareketlerinde teşvik edici olmuştur. Kazaklarla Rus birlikleri arasında devam eden mücadele kışın bastırması ile durmuş, taraflar yeni hazırlıklarını yapmak için karargahlârina çekilmiştir.¹⁹⁴

1841-1844 yılları arasında dört yıl boyunca devam eden saldırılarından bir netice alamayan ve özellikle 1844'te Sultan Kenesarı'nın birlikleri karşısında bozguna uğrayan Rusya sonunda Sultan Kenesarı ile anlaşma yolunu denemek için

¹⁹¹ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)**, Alma-Ata-1993, s. 217.

¹⁹² Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 125.

¹⁹³ Galiyev, V. Z., **Kenesarı Kasimov Bastagan Kazaktardın Ult-AzattıkKozğalı**, (Kujattar Jınağı), Sentralny Gosudarstvennyy Arhiv Respubliki Kazahstan, Regionalny Fond Kenesarı, Almatı, 1996, s. 9-13.

¹⁹⁴ Kasimbayev, C., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 88.

1845'te ona elçi göndermek zorunda kalmıştır. Ruslar Kazakların kendilerine tabi olmasını istemiş ancak Kenesarı tarafından bu öneri şiddetle reddedilmiştir.¹⁹⁵

Sultan Kenesarı ile bu şekilde baş edemeyeceğini ve onun Büyük Kazak Hanlığını yeniden kurma yolunda önmeli bir mesafe katettiğini iyice idrak eden Ruslar, ne suretle olursa olsun onu ortadan kaldırmaya karar vererek 1846 yılında bir plâni uygulamaya koymuşlardır. Önce Orta Cüz Kazaklarının daha güneyinde, Alatau bölgesinde yaşayan Kırgız boylarının beylerine muhtelif ajanlar vasıtasıyla ulaşarak, günden güne güçlenmekte olan Sultan Kenesarı birliklerinin pek yakında Kırgız topraklarını da işgal edeceği korkusu bu boylar arasında iyice yayılmıştır. Ardından Rus ordularının bütün gücünü oluşturan birlikler Orta Orda topraklarına iki ayrı koldan büyük bir taarruz başlatılmıştır.¹⁹⁶

Kazak birlikleri kendine tek çıkış yolu olarak bırakılan güneydeki Alatau bölgesine doğru çekilmeye başlamıştır. Bir süreden beri Rus entrikalı altında kalarak Kenesarı'nın Kırgız topraklarını işgal edeceğine inandırılan ve bunun için hazırlıklı bulunan Kırgız birlikleri de, Kazak birliklerinin hiç beklemediği güney cephesinden ve beklemedikleri bir anda saldırıya geçerek, Kenesarı'nın birliklerine acı bir darbe vurmuşlardır. Buna rağmen Kenesarı'nın hem Rus birliklerinin kuzeyden iki kol halinde gelen saldırısına direnmiş ve hem de Kırgız birliklerinin Çu nehri'nin kuzeyinde kalan bölgeye çekilmesini sağlayabilmiştir.¹⁹⁷

Fakat Kırgız birlikleri, artık çok bitkin düşmüş ve Rus birliklerinin saldırısı altında bulunan Kazaklara bu bölgede yaptıkları ani ve kararlı bir baskın ile Kenesarı'nın birliklerini bozguna uğratmakla kalmayıp, birliklerinin başında savaşırken şehit düşen Kenesarı'nın ölüsünü de Ruslara göndermişlerdir.¹⁹⁸

Kenesarı'nın ölümünden sonra birkaç yıl boyunca Kazaklar millî direnişe bu defa kardeşi Sultan Sadık önderliğinde devam etmişlerdir. Ancak Sultan Sadık kardeşinin temin ettiği başarıya ulaşamamıştır.

¹⁹⁵ Kan, G., **Gıstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 109.

¹⁹⁶ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s.42.

¹⁹⁷ Galiyev, V. Z., **Kenesarı Kasımov Bस्ताған Kazaktardın Ult-Azattık Kozğalı**, (Sentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv Respubliki Kazahstan, Regionalnıy Fond Kenesarı), Almatı, 1996, Kujattar Jınağı, s. 9-13.

¹⁹⁸ K. Rıspayev, **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 126-127.

2.2.5. Can Hoca, İsen Batur, Han Gali Arslan ve İsa Tülenbay Komutasındaki Kazakların Millî Direnişi (1850-1875)

1854'te Rus Çarı I. Nikolay, 'Ukaz' (ferman) neşrederek bütün Kazak topraklarının Rusya hâkimiyeti altına geçtiğini ve Kazakların Rus kanunlarına tâbi olduklarını ilân etmişlerdir. Fakat, Kazaklar, Rus hâkimiyetini yine kabul etmemişlerdir.¹⁹⁹

1850-1875 dönemini kapsayan çeyrek asırlık dönemde Kazak Halkı Sultan Sadık'ın dışında başka bir çok halk kahramanı ve boy beylerinin önderliğinde Rus işgaline karşı direnişini aralıksız bir şekilde sürdürmüştür. Bu önderler arasında en etkili olan Can Hoca'nın isyanı idi.²⁰⁰ Bundan başka İsen Arslan ve İsa Tülenbay önderliğindeki başkaldırmalar, Kazak halkı arasında büyük bir heyecan yaratmıştır. Ancak bu yıllar arasında ayaklanmaları yürüten yukarıdaki liderlerin hiçbiri Sultan Kenesarı çapında değillerdi.²⁰¹

2.3. Çarlık Rusya'nın Kazak Politikaları

2.3.1. İdari ve Siyasi Politikalar

Kazak halkının direnişleri, aynı dönemde bütün azmi ve gücü ile Türkistan'ın istilasını tamamlamak isteyen Rus ordularını durdurmaya yetmemiştir. Kazaklar, asırlardan beri özgür yaşadıkları ata-yurtlarında mahkûm duruma sokulmuştur.²⁰²

Kazakların Ruslarla mücadeleleri gevşeyince, Rus Çarlığı Alma-Ata ırmağı üzerinde bir kale inşa ederek Yedi-Su'da (Semireçi) hakimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır.²⁰³ Türkistan'daki Rus başarılarının yegane sebebi, Ruslara karşı koyabilecek kuvvetli bir Türk devletinin bulunmamasıdır. Türkistan Hanlıklarının birbirine düşmesi, boylar arasındaki tarihi rekabet, onları zayıflatmakla birlikte, asıl neden Türkistan Türklerinin mühim bir kısmının konar-göçer olması ve

¹⁹⁹ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 88.

²⁰⁰ Asfendiarov, S., **İstoriya Kazahstana (S Drevneyshih Vremen)**, Alma-Ata, 1993, s. 221.

²⁰¹ Togan, Z. V., **Bugünkü Türk İli Türkistan Ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1998, s. 231-324.

²⁰² Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 43.

²⁰³ Kasımbayev, J., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 127.

bu sebepten modern Rus teşkilatlarına ve silahlarına karşı durabilecek güçte donanımına sahip bulunmamalarıdır.²⁰⁴

1865 yılında Taşkent'in istilası gerçekleştiği sırada Kazakistan bölgesinin önemli bir bölümü Rusların eline geçmiş bulunuyordu. Yeni işgallerden sonra Kazak toprakları üç askeri valiliğe ayrılmıştır: Orenburg, Batı Sibirya ve Türkistan. Rus sömürgecilerin kuzey ve doğu Kazakistan'da verimli topraklara yerleşmeleri I. Dünya savaşına kadar devam etmiştir.

1870-1880 yıllarında bir göç de Doğu Türkistan'dan Semey bölgesine yapılmıştır. Çin baskısı karşısında çekilmek zorunda kalan Uygur ve Dunganlar Çu, İli ve diğer nehir boylarına ziraat yapmak için yerleşmişlerdir. Ruslar nihayetle bulunan üç idarî kademeye ayrılmışlardır: İller (oblast), İlçeler (uyezd) ve kazalar (volost). Bu idarî taksimatta elbetteki önemli mevkileri Ruslar işgal etmekteydiler. İl ve ilçelerde Rus ordusuna mensup kişiler volostlarda da gerek duyulursa yerli halktan biri getiriliyordu. Bunların da Rus çıkarlarına aykırı kişiler olmamalarına dikkat edilmiştir.²⁰⁵

XVIII.-XIX. asırlarda Kazakistan ile Rusya arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler, özellikle Rusya'nın iç ve dış siyasetine bağlıydı. Rus ekonomisi geliştikçe doğu siyasetine daha da önem vermeye başlamışlardır.²⁰⁶

Böylece Rusların en büyük amacı Orta Asya'yı, özellikle Türkistan devletlerini, işgal etmek, Hint ve Çin'den gelen ticaret kervanlarına ve bu ülkelerin zenginliklerine sahip olmaktır. Rusların, işgal ettikleri her Türk ülkesinde olduğu gibi, Kazakistan'da da kurmaya çalıştıkları idarenin en büyük özelliği o insanları kendi millî hüviyetinden uzaklaştıran bir idare şeklini oluşturmak olmuştur. Kazakistan, Orenburg Genel Valiliğine bağlı olarak yürütülürken, Türkistan Hanlıklarının yeni idaresi de 'Türkistan genel Valiliği'ne bağlanmıştır. Ruslar halkın dertleri ile hiç ilgilenmemiştir. Onlar sadece halktan ağır vergiler almak ve ticarî imkanlarını ellerinde bulundurmak olmuştur. Kazakistan'da kendi siyasetlerini uygulayacak yerli

²⁰⁴ Daniyarov, K., *İstoriya Kazahskogo Gosudarstva*, Almatı, 2000, s. 56.

²⁰⁵ T. C. Dışişleri Bakanlığı, *Kazakistan Ülke Raporu*, Ankara, 1993, s. 5.

²⁰⁶ Abdirov, M., *Zavoyevaniye Kazahstana Sarskoy Rosiye İ Borba Kazahskogo Naroda Za Nezavisimost*, Atsana, 2000, s. 89.

idarecileri tayin etmiştir. Böylece, Ruslar, bir taraftan ellerinde tuttıkları ülke ticareti, diğer taraftan da başa geçirdikleri idareciler vasıtasıyla topladıkları ağır vergilerle zaten bu işgaller esnasında maddeten yıpranmış olan halkı ezmeye ve bir daha kendilerine başkaldırmayacak hale getirmeye başlamışlardır.

Bu maddî işkenceye yetinmeyen Ruslar, yeni yetişen nesilleri Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için Kazakistan'da okullar açmaya başlamışlardır. Ruslar önce Kazakların idare işlerine daha sonra ise eğitim işlerine karışmışlardır.²⁰⁷

XIX. asrın başlarında (1822) Orta Orda'nın Genel Valisi M. M. Speranskiy tarafından 'Sibirya Kırgız (Kazak)ların idaresi' adlı genelge ortaya çıkmıştır.²⁰⁸ Bu genelgeye göre yeni idare sistemi şu şekilde oluşturulmuştur: Yirmi ailenin oturduğu Aul Volost (vilayet) ve yirmi Volost'un meydana getirdiği Okrug (eyalet) olmuştur. Aul'un başında köy halkının seçeceği bir Aksakal, Volost'un başında Aksakalların seçeceği bir Sultan, Okrug'un başında da birisi Kazak ikisi ise Rus olmak üzere üç kişiden oluşan bir heyet bulunmuştur. Kazaklara bu yeni idarecilerin izni olmadan göç etmek, bir yerden başka yere gitmek yasaktı. Ancak halk buna karşı Kenesarı önderliğinde isyan etmiş ve böylece bu yönerge başarısız kalmıştır.²⁰⁹

Bu başarısızlık üzerine, Ruslar, bu seferde Orenburg genel Valiliği idaresinde, Kazaklarla ilgili olarak yeni bir teşkilatlanmaya gitmişlerdir. 1844'te 'Orenburg Kırgız (Kazak)larının' İdarî Statüsü'nü belirleyen bir ferman çıkarmışlardır. Bu sistemin tatbikatından Çar hükümetinin Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak kurulan 'Asya Departmanı' ve Orenburg Genel Valiliği sorumlu olacaktı. Halkın idari birimleri yine Aul, Volost ve Okrug olarak devam edecekti. İdarî birimlerin başına, bilhassa Volostlara, Rus taraftarı Sultanlar getirilerek öyle yürütülmeye çalışılmıştır. Okrugların başında bulunan Rus ağırlıklı heyet idaresi bir türlü istenen neticeyi vermemiştir. 1858'de İgnatiyev başkanlığında oluşturulan Step komisyonu, Türkistan'a gönderilmeden önce yapılan bir değerlendirmede bu idare şeklinin kısa zamanda rüşvet ve suistimal idaresine dönüştüğü kanaatine

²⁰⁷ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 89-102.

²⁰⁸ Joldasbayv, S. S., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2006, s. 161.

²⁰⁹ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 91-92.

varmıştır. Rusların Kazakistan'da kurdukları idari sistemden ne kendileri ve ne de Kazaklar memnun kalmışlardır.²¹⁰

(buradayım) 1866 senesi Rusya için yeni kazanımlar ve işgaller açısından oldukça verimli geçmiştir.²¹¹ Türkistan hanlıklarının işgal sürecinin son aşamasında, 1874-1876'da Kazakistan idaresinde de yine bazı değişiklikler yapılmıştır. 1886'da Kazakistan idaresi 'Türkistan Bölgesinin İdari Statüsü'nün' içine dahil edilmiştir.²¹² Rusların idaredaki bu yenilikleri Kazak halkı için her defasında yeni sıkıntılar yaratmıştır. Bu idari sistemin Kazaklara getirdiği en büyük yük tabi ki vergi idi. Fakirlik veya diğer sebeplerden vergisini ödeyemeyen Kazakların hayvanları ellerinden alınmıştır. Rus vergi sisteminin ağır yükü kadar bu dönemde uygulanan toprak sistemi de Kazakları rahatsız eden diğer bir unsuru oluşturmaktaydı. Kazak toprakları Rus malı olarak ilân edildiği için, Kazakların toprağa sahip olması mümkün değildi. Aynı sistemin gerektirdiği üzere Kazakların kışlak ve yaylaklarına göç etmesi de yasaklanmıştır.²¹³

Türkistan'da Rus hakimiyetinin kurulmasıyla birlikte, bölge ticaretinin kontrolü de onların eline geçmişti. Ticaretin Rusya izni ile ve onların kontrolü altında yapılması bir anlamda Rus tekelinin oluşması demektir. Nitekim Türkistan hanlıklarının birbirleriyle olan ticari alışverişleri bu dönemde bilinçli olarak sekteye uğratılmıştır.²¹⁴

Ruslar, 1881'de Kazak toprakları ile ilgili yeni bir maddeyi Kazakistan idarî sistemine eklemişlerdir. Bu yeni maddeye göre, Rus yetkililerinin talep ve beklentilerinin aleyhine, topraklarını işlemeyen Kazaklardan bu topraklar temelli olarak geri alınacaktır. Halkın çoğu hayvancılıkla uğraştığı ve az bir kısmı toprağa bağlı olduğu için, Rusların ortaya koyduğu toprak işletmesi ile ilgili hususların Kazaklar tarafından yerine getirilmesi oldukça güç bir durum yaratmıştır. Bunu fırsat

²¹⁰ Saray, M., a.g.e., s. 103.

²¹¹ Çetin, H., **Çarlık Rusya'sının Türkistanı İşgali Ve Buhara Hanlığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997, s. 43 vd., Özellikle Taşkent'in ele geçirilmesinden sonra Ruslar Hokand Hanlığı ve Buhara Hanlığını hakimiyetleri altına almışlardır.

²¹² Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 117.

²¹³ Orazbayev, F. M., **Sarskaya Kolonizasiya V Kazahstane**, (Po Materialam Ruskoy Peredovoy Peçati XIX veka), Almatı, 1995, s. 3-5.

²¹⁴ İlliye, M., **1873-1924 Döneminde Türkistan Türkmenlerinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat**, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara, 2003, s 52.

bilen Ruslar, ileride muhtemel bir Kazak başkaldırışı ve isyanını önlemek için Rus göçmenlerini Kazakistan'a yerleştirmeye başlamışlardır.²¹⁵ Kazakların toprakları ellerinden alınarak, yeni gelmeye başlayan Rus göçmenlerine bu araziler verilmeye başlanmıştır. Kazakistan bozkırlarında verimli topraklara yerleşme fırsatı verilen yüz binlerce Rus köylüsü, Avrupa bölgelerinden Kazakistan'a gelmeye başlamıştır.²¹⁶ Böylece Rusya Kazak topraklarındaki demografik yapıyı da kendi lehlerine değiştirme girişimlerini dolaylı bir gerekçeyle dayanarak, uygulamaya sokmuştur.

1885-1893 yılları arasında Yedi-Su bölgesine ilk etapta 3324 Rus ailesi iskan ettirilmiştir. Öyle ki, daha sonra kontrolü dışında göçler başladığı için, Dışişleri Bakanlığı bölgeye gelenlerin sayısının hızla artmasını gerekçe göstererek göçleri durdurmak zorunda kalmıştır.²¹⁷ Bu göç siyasetinde en önemli rolü yeni inşa edilen Sibiryâ demir yolları oynamıştır. Çünkü bu demiryolları Kazakistan'ın stratejik bölgeleri üzerinden geçiyordu. Ruslar inşa ettikleri demir yolları vasıtası ile 160 bine yakın Rus köylüsünü Kazakistan ve Türkistan topraklarına yerleştirmeyi gerçekleştirmiş ve böylece bölgedeki göçmenlerin sayısı daha da artmıştır. 1897 verilerindeki bilgilere göre Kazakistan nüfusunun % 77'sini Kazaklar, % 23'ünü Ruslar oluşturmuyordu. Görüldüğü gibi, Kazakistan bozkırlarına devamlı gelen Rus göçmenleri, Kazak ekonomisi için ağır bir darbe olmuştur. Eskiden geçimini hayvancılıkla sağlayan halk, temelli olarak aç kalmamak için toprak işlerine başka bir deyişle ziraatçılığa geçmeye başlamıştır.²¹⁸

2.3.2. Sosyal ve Kültürel Politikalar

(buradayım) Rus idarecileri Kazakları yalnız ekonomik alanda değil, din, dil, tarih ve kültür alanlarında da Ruslaştırma arzusunu gerçekleştirmeye devam etmişlerdir. Kazak halkının tarihi, kültürü, dini ve dilini yok etmeye çalışmışlardır.

Kazakistan'da uygulanan Ruslaştırma siyasetinin temel aracı eğitim idi. Türkistan'daki bu eğitim programının teorisyenleri ise N. İ. İlminski, N. P.

²¹⁵ Bekmahanova, N., "*V Glub Kazahskih Stepey. Volnu Kolonizatsiyi V Sentralnoy Aziyi*", İstochnik: Jurnal 'Diaspora'. No 1, 1999 g. (www.arhiprlag.ru),

²¹⁶ Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, Ankara, 2004, s. 106.

²¹⁷ Yalçinkaya, A., *Pan İslamizm Tartışmaları Işığında TÜRKİSTAN (1864-1922)*, İstanbul, 1994, Basılmamış Doktora Tezi, s. 135.

²¹⁸ Kan, G., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 119.

Ostroumov ve A. E. Aleksandrov gibi meşhur Rus misyonerleridir. Rus eğitim programının ilk hedefi, Türkistan'da yaşayan her Türk boyuna kiril alfabesi esasına dayanan ayrı birer alfabenin benimsetilmesiydi. Rus yönetimi bölgedeki Ruslaştırma siyasetinin kuvvetli ve sistemli bir şekilde devam etmesi için Moskova'da özel bir misyoner teşkilatını kurmuştur. Birçok Rusça süreli yayınının yanısıra kiril alfabesi kullanılarak çeşitli Türk lehçelerinde birçok kitap basılmıştır. Misyonerler, Türkleri tam olarak kaliteli bir eğitim ve öğretime tabi tutmak taraftarı değillerdi. Amaçları onları kendi kültürlerinden koparmak ve Ruslaştırma sürecini hızlandırmaktı.²¹⁹

Rusların, Kazakistan topraklarına sahip olma gayretlerinin yanısıra, Kazakları Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çalışmaları da vardı. Ruslar, kendileriyle işbirliği yapacak bir nesil yetiştirerek Kazakistan'ı daha uzun süre sömürmeye ümit etmişlerdi. Bunu yapmanın en iyi yolu ise eğitim, yani okullardan geçiyordu. Orenburg eğitim bölgesinde açılan okullara Kazak çocukları alınmaya başlamıştır. Okulların bütün ders kitapları ve programı Rus bilimadamları ve papazlar tarafından hazırlanmıştır. Bu okullarda daha önce eğitilmiş öğretmenler işe başlamıştır. Arkasından Turgay, Ural, Orenburg, Aktöbe, Kostanay, Yedi-Su, Sır-Derya, Bökey ve Akmolla vilayetlerinde 106 'Rus-Kazak Okulu' açılmıştır.²²⁰

Kazakistan'da uygulanan Rus kültür politikasının asıl amacı, yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Rus kültürüne yaklaştırmak, halkı parçalayarak onları ayrı milletler haline getirmektir. Bunun için Kazak halkının Rus kültürünü benimsemesi gerekiyordu. Bu politikada önemli yeri eğitim tutuyordu. Bu sahada Türkistan genel valisi K. P. Kaufman, yoğun çalışmalarda bulunmuştur. O, yerli ve Rus çocukların bir arada eğitim görmesi taraftarıydı. Kaufman Müslüman ve Rus okullarının ayrı olmasının Rusya için önemli ekonomik ve siyasi zararlara yol açacağı görüşündeydi.²²¹

²¹⁹ Egamberdiyev, M. M., “*Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)*”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, Kazakistan, 2005, s. 104-107. (Gazi Üniversitesi Kırşehir Fakültesi, C. 6, sayı 1, (2005), s.103-108).

²²⁰ Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, Ankara, 2004, s. 107.

²²¹ Egamberdiyev, M. M., “*Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)*”, Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, Kazakistan, 2005, s. 104-107. (Gazi Üniversitesi Kırşehir Fakültesi, C. 6, sayı 1, (2005), s.103-108).

Kaufman'ın eğitim konusundaki görüşlerini destekleyen general N. O. Rozenbah Rus-yerli okullarının açılması için bir tasarı hazırlamıştı. 1869'da Moskova'da Özel misyonerler teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilatta Rusya sınırında yaşayan Türk toplulukların asimile edilmesi ile ilgili meseleler ele alınmıştır. İlk Rus yerli okulu ise Taşkent'te 1884 yılında açılmıştır. 19. asrın sonlarına doğru bu okulların sayısı yüzü aşmıştır. 1898'de Fergana vilayeti askeri valisi general N. İ. Korolkov Çar'a gönderdiği raporda Türkistan'ın Ruslaştırılmasının devamı ve Rus yerli okullarına yerli çocukların isteyerek gelmelerini sağlamak için resmi işlemlerde Rusça'nın kullanılmasının mecburi hale getirilmesi gerektiği fikrini ileri sürmüştür.²²²

Rus idareciler tarafından kurulan okullarda dersler işlenirken yerli dil ve kiril alfabesine göre hazırlanmış yazı kullanılacaktı. Kullanılması öngörülen bu yeni kiril esaslı alfabenin her Türk lehçesine göre değişik versiyonları hazırlanmıştır. Mesela Kazak Türkleri için hazırlanan alfabeye 33 harften oluşan kiril harfleri dışında (ae), (ü), (ou), sesli harfleri ile (ğ), (ng), sessiz harfleri eklenmiştir. Böylece Türkçe konuşan halkların yazı dilini değiştirmişlerdi. Birbiriyle konuştuklarında gayet rahat anlaşılan Türk halkları, alfabe değişikliğine gidildikten sonra yazı dilindeki farklılaşmanın zamanla konuşma diline de yansmasıyla dil birliğini kaybetmişlerdir. Yazı dilini, okuma-yazmayı bilmeyen halk, tarihinden, inançlarından ve geleneklerinden uzaklaştırılarak her şeyi itaatle kabul eden kullar haline getirilmiştir.²²³

Rus yerli okullarında eğitimde Rusça kullanılıyor, ancak yerli öğrenciler konuları anlamadığı takdirde yerli dilde açıklamalar yapıyordu. Rusça bu şekilde belli seviyeye kadar öğretilmiştir. Rus idarecileri yerli çocukların Rus dilini çok iyi seviyede öğrenmelerine karşı çıkmışlardı. Açılan okullarda İlimskiy metodunun kullanılmasına yerli çocukların mantıklarının gelişmesine yardımcı olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmıştır. Rus idarecileri Kazak halkını yarı cahil şekilde bırakmak için onların sıradan öğretmenlerin hazırladığı ansiklopedik kitaplarla eğitilmesini sağlamışlardır.

²²² Bendrikov, K., **Oçerki Po İstoriyi Narodnogo Obrazovaniya V Turkestanskom Kraye**, Moskva, 1960, s. 73.

²²³ Aytmatov, Ç., **Teniz Calağay Cugirgen Targıl Tobet**, Almatı, 1998, s. 199-210.

1860-1917 yılları arasında kiril alfabesiyle basılmış Kazakça 72 kitabın tamamı Hristiyanlıkla ilgiliydi. Misyonerler, özellikle Kazak Türkleri ile Tatarların kaynaşmasını engellemeye çalışmışlardır. Tatar hocalar Kazak mektep ve medreselerinde ders veriyorlardı. Ruslara göre, Tatarlara nazaran Kazak Türkleri İslam dininin yanısıra eski inançların da derin tesiri altında idiler.²²⁴

Rus idaresi dinî konularda da tedbirler almıştır. Dinî eğitim ve cami inşası Rus idarecilerinin iznine bağlı idi. Ruslar Kazakların arasında İslam nüfuzunun azalmasını istemişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Rus idarecileri bir rapor hazırlamışlardır.²²⁵ Raporda Kazakistan'daki Kazak okulları ile Rus okullarının birleştirilmesi ve karma eğitimin yapılması ve bu karma okulların programının Rus papazları tarafından belirlenmesi istenmiştir. Rus papazlarının Kazak gençlerin eğitimine yardım edeceği, fakat eğitim dilinin Tatarca ve Rusça olacağı vurgulanmış, ayrıca Kazakça ve İslam dininin eğitimi yasaklanmıştır. Yeni İslam okullarının açılmasına izin verilmemiştir. Tatar ve Başkurt hocaların Kazak gençlerini okutması yasaklanmış ve İslam eğitimi veren medreseler kontrol altına alınmıştır.²²⁶

Rus idaresinde yaşayan Kazaklar dini hürriyetlerini kaybetmemek için her zaman mücadele etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi XIX. asrın son çeyreğinde N. İlminski önderliğinde açılan Rus-Kazak okullarında Kazak gençlerine ana dilleri yerine Rusça'yı, İslamiyet yerine Hristiyanlığı öğretmeye başlamışlardır. Onlara göre, 'İslamiyet gericiliğin simgesi, insanları ilerlemekten alıkoyan uyuşturucu bir afyon gibidir'. İslam'ı bu şekilde kötülemekle kalmayan Rus idarecileri, Müslüman ahaliye yönelik Ateistlik yani Allahsızlık dersleri ve konferanslar tertip etmiştir. Hatta Ateistlik okullarda ders olarak gençlere öğretilmeye başlamıştır. Rusların bu hareketlerinin maksadı dinsiz bir toplum yaratmaktır. Bununla yetinmeyen Rus idaresi çok sayıda İslam aleyhtarı kitabı Kazak Türkçe'sinde basıp halka dağıtmıştır.

²²⁴ Egamberdiyev, M. M., "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)", Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, Kazakistan, 2005, s. 104-107. (Gazi Üniversitesi Kırşehir Fakültesi, C. 6, sayı 1, (2005), s.103-108).

²²⁵ Apollova, N., G. Prisoyedineniye Kazahstana K Rossiye V 30 Godah XVIII Veka, Alma-Ata, 1948, s. 249.

²²⁶ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 109.

Fakat, diğer taraftan Kazak Türklerine anadillerinde eğitim görme ve Kazak Türkçesi'ni resmi dil olarak kullanma hakkını vermeyi reddetmişlerdir.²²⁷

Rus idarecilerin Kazakların dilini, dinini, tarihini ve kültürünü yok etmek için uyguladıkları politikaların esas gayesi onları Ruslaştırmak idi. Onların plan ve programları bu durumu açıkça göstermekteydi. Kazakistan'da uygulanan Rus kültür politikasının asıl amacı, yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Ruslara yaklaştırmaktı. Türkistan halkını parçalayarak onları ayrı ayrı milletler haline getirmektir. O yüzden Kazaklara hep Rus kültürünü benimsetmeye çalışmışlardır. Bu politikada en önemli yeri her zaman eğitim almıştır. Ama bununla yetinmeyen Rus idarecileri Hristiyanlaştırma siyasetinden vazgeçmemiştir.²²⁸

Ancak, Rusların kurduğu okullarda yetişen Kazak çocuklarını Hristiyan ve Rus yapma siyaseti de başarılı olamamıştır. Bunun en büyük sebebi, Kazaklar arasında yetişen Müslüman Türk aydınlarının, Kazak Türkçe'sini geliştirerek Rusça'nın hakim dil haline gelmesine izin vermemeleridir.²²⁹

Rusya'nın sağlam bir inanca sahip Kazak Türklerini Hristiyanlaştırıp hakimiyeti altına alma konusundaki geleneksel politikası, hiçbir zaman arzuladığı başarıya ulaşamamıştır. 1868'de Rus yönetimi tarafından çıkarılan Nizamname ile Kazakları Hristiyanlığa özendirmek için konulan özel maddeler hep sonuçsuz kalmıştır.²³⁰

Ruslaştırma gayretleri dil ve din alanında olduğu gibi, kültür alanında da görülmüştür. Kazak edebiyatında millî ruhu aksettirecek eserler yasak edilmiş ve Türk şivelerinde Ruslar lehine edebiyatın yaratılması için direktif verilmiştir. O eserlerin konusu ise, Rus milletinin Rus olmayan milletlere, iyilik ve yardımlarının ele alınması ve büyük nispette Rus ediplerinden yapılacak tercümelerin yayınlanması yoluna gidilmesi şeklinde olmuştur.

²²⁷ Abdirov, M. B., *Zavoyevaniye Kazahstana Sarskoy Rosiyey*, Atsana, 2000, s. 157.

²²⁸ Egamberdiyev, M. M., *“Çarlık Rusyası'nın Türkistan'daki Eğitim Politikası (1870-1917)”*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü, Kazakistan, 2005, s. 104-107. (Gazi Üniversitesi Kırşehir Fakültesi, C. 6, sayı 1, (2005), s.103-108).

²²⁹ Joldasbayev, S. S., *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2006, s. 174-176.

²³⁰ “Kazak” Mad, *İslam Ansiklopedisi*. C. 6, İstanbul, 1977, s.444.

Rusların, milli kültürün, genç nesillerin yetişmesinde yaptığı müspet tesiri gevşetmek ve ortadan kaldırmak için metotları çok şiddetli idi. Rus idarecileri, Kazak okullarında kendi ideolojisini yaymak için elinden geleni yapmışlardı. Rus olmayan bütün halkların ayrı bir kültür şemsiyesi altında birleştirilmesine çalışılmıştır. Bu birleştirici unsur tabi ki Rus dilinde ve kültüründe olacaktı.

2.3.3. İktisadi Politikalar

Rus işgalinden sonra Kazakların ekonomik durumunu incelemeye başlamadan önce, Rusların güneye yayılma siyasetlerinin nedenlerini hatırlamakta fayda vardır. 1552’de Kazan’ı, 1556’da Astrahan’ı işgal eden Ruslar, güney komşuları olan Kazakistan’ı alarak hem bu ülkelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip olmak, hem de bu ülkelerin halklarından alınacak vergilerle iyi bir gelir elde etmeyi planlamışlardı. Ayrıca Ruslar, Hindistan ve Çin’den gelerek Orta Asya’dan geçen ticaret yollarına da sahip olmak istemişlerdi. Bu isteklerini gerçekleştirmek için Kazakistan’ı ve Orta Asya’daki Türkistan Hanlıklarını işgal ederek, bu ülkenin maddi imkanlarını ve ticaret yollarını ele geçirmişlerdir. Ruslar Kazakistan topraklarında kurdukları Orenburg şehri vasıtasıyla önemli bir ticari merkeze kavuşmuştur. Rusya’ya giren ticaret kervanlarının geçiş noktasında kurulan Orenburg, aynı zamanda stratejik açıdan öneme haiz askeri bir üs olmuştur. Orenburg’un merkez yapılmasından sonra, kaynaklara göre Ruslar her yıl gümrük vergisi gelirlerini devamlı artırmayı başarmışlardır.²³¹

XIX. yüzyılda Rusya’da kapitalist ilişkiler gelişince, Rus kapitalistleri mallarını başka bölgelere ihraç etmeye başlamıştır. Rusya’da “serf” sisteminin ortadan kalkması ile beraber, gelişen kapitalizm, kendisine yeni pazarlar bulmaya çalışmıştır. Bu süreçte Kazakistan ekonomisi iyi bir Pazar oluşturmaktadır. Eski rejimin kaldırılmasından sonra büyük bir hızla gelişmeye başlayan Rus kapitalistleri. yatırımlarını yapabilecekleri en uygun bölge olarak Kazakistan’ı görmeye başlamışlardır. Onların bu bölgeye gelmelerinin sebebini, büyük ölçüde yeraltı zenginlikleri, toprakların genişliği ve iş gücünün ucuzluğu oluşturmaktadır. Bu

²³¹ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 112-113.

nedenle Rus kapitalistleri sermayelerinin önemli bir kısmını Kazakistan ekonomisine yatırmaya başlamıştır.²³²

Rus Çarlığı, Kazakistan piyasasına ilk önce endüstri ve tekstil mallarını ihraç etmeye başlamıştır. Bunun sebebi ise, Rusya'daki tekstil endüstrisinin gelişmesi ile ülkede pamuklu kumaş fiyatının düşmesi idi. Bütün mallar Kazakistan piyasasına sokulmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan Rusya için önemli bir ticari bölge haline gelmiştir. Rusya ekonomisi yaptıkları ticaret sayesinde bir hayli gelişmiştir. Bu ticarete Kazaklar canlı hayvan, keçe, yün, tiftik, deri; Ruslar ise gıda, eşya, kumaş, şeker, çay ve araç-gereçler satmışlardır. Böylece Kazaklar Ruslara hayvan ve hayvan ürünleri, Ruslar da, Kazaklara ziraat ve sanayi ürünleri satmaya başlamışlardır.²³³

Kazakistan'dan gelen mallar Rusya ile Orta Asya ve Batı Avrupa piyasalarının bağlantılarını sağlamıştır. Rusların ticaret alanındaki bu girişimleri, Kazakistan'ın ucuz bir hammadde kaynağına dönüştüğünü göstermektedir. Kazakistan, Rusya vasıtası ile Avrupa'ya ucuz deri ve ayakkabı temin etmiştir.²³⁴

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sibiry demir yolları ile Kazakistan'dan Rusya'ya büyük miktarlarda değişik türden mallar gönderilmiştir. Onların arasında en önemlisi buğdaydı. Bu dönemden sonra Kazakistan, Rusya için en önemli hammadde merkezi haline gelmiştir. Rusya'nın zenginleşmesi için Kazakistan coğrafyası büyük bir fırsat sağlamıştır.²³⁵

Rusya'ya Kazakistan'dan en çok geliri yeraltı zenginlikleri getirmiştir. Kazakistan'ın bütün yeraltı zenginlikleri Rusya'ya gönderiliyordu. Akmola ve Yedisu bölgelerinde açılan kömür yatakları da Rusya için faydalı olmuştur. Kökşetav ve Aktübinsk bölgelerinde ise altın ve gümüş yatakları açılmıştır. Rus kapitalistleri hammadde ve yeraltı zenginliklerinin bulunduğu yatakların nerede olduğunu

²³² Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı-2002, s. 131.

²³³ Joldasbayv, S., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2006, s. 167-168.

²³⁴ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 123.

²³⁵ Joldasbayv, S., **a. g. e.**, s. 169.

öğrenmiş ve onları hemen satın almıştır. Ancak Rus tüccarları o topraklara çok düşük bedel ödeyerek sahip olmuşlardır.²³⁶

Rusların Kazakistan'da kurdukları fabrikalarda çalışan işçilerin maaşı, Rusya'da işçilere verilenlerden üç kat düşüktü. Ucuza çalıştırılan kadın ve çocuk işçilerin sayısı da çoktu. İşçiler bu haksızlığa karşı hiçbir şey yapamıyorlardı. Bazen çıkan az sayıda başkaldırmalar Ruslar tarafından şiddetli bir şekilde bastırılıyordu. 1893'te, 1895'te ve 1899'da ortaya çıkan isyanlarda Kazak işçileri maaşlarına zam yapılmasını ve iş şartlarının iyileşmesini istemişlerdir.²³⁷

Kazakistan halkının, Ruslara karşı başkaldırımlarının sebepleri çoktu: haksız yere ülkelerinin işgal edilmesinden sonra, en verimli toprakların ellerinden alınması, üç milyona yakın Rus köylüsünün Kazakistan'a getirilmesi ve göçmenlere bu toprakların verilmesi, Kazakları son derece mağdur duruma düşürmüştür.²³⁸ Bu yetmiyormuş gibi, çekilen kıtlığa rağmen Rus yetkilileri, koydukları ağır vergileri Kazaklardan talep etmekteydi. Rus yönetimin koyduğu ağır vergiler ve bilhassa bu vergilerin kuraklık ve fakirlik gibi sebepler nazarı itibara alınmadan her sene eksiksiz toplanması, Kazakların canına tak etmiştir. Hem hayvancılık ve hem de ziraatla uğraşan Kazaklar, kendilerine bırakılan topraklar verimsiz olduğu için, istenen verimi alamamışlardı ve yıldan yıla fakirliğe sürüklenmişlerdi. Bu ise halkı son derece sıkıntıya sokup canından bezdirmiştir. Böylece adaletsiz bir hayat tarzına sürüklenen, baskı ve tehdit ile vergi ödemek durumunda kalan bir toplumda çok geçmeden hoş olmayan gelişmeler ortaya çıkmıştır. Üstelik rüşvet, hırsızlık ve yolsuzluk halkı son derece yıldırmaktaydı. Nitekim Kazak halkı uğradığı haksızlıkları dile getirerek, baskı ve zulmü protesto etmeye başlamıştır.²³⁹

Kazak halkının, Ruslara karşı yaptıkları mücadeleyi tabii ki tek başlarına kazanması mümkün değildi. Bu dönemler Kazak halkı arasından aydınlar ortaya

²³⁶ Kasımbayev, J., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 159-160.

²³⁷ Kan, G., **a.g.e.**, s. 124.

²³⁸ Joldasbayv, S., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2006, s. 170-171.

²³⁹ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 119.

çıkmaya başlamıştır. İşçi sınıfından gelen aydınlar halkı kendi haklarını savunmak ve haksızlıktan kurtulmak için mücadele etmeye çağırmıştır.²⁴⁰

Kazak halkından çıkan aydınların başında Ç. Valihanov, İ. A. Baytursinov, A. Bökeyhanov, İ. Altınsarin, M. Dulatov, M. Tınışpayev vardı.²⁴¹ Bunlar Rus misyoner okulları vasıtasıyla Hristiyanlaştırma çalışmalarına itiraz etmişlerdi. Herkesin kendi kültürünü ve dinini öğrenip yaşaması gerektiğini savunmuşlardı. Kazak halkının Ruslar tarafından değil, Kazak yöneticiler tarafından idare edilmesini savunmuşlardır. Rus idarecilerin kazak halkına kötü muamele etmelerini tenkit etmişlerdir.²⁴²

²⁴⁰ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 157-158.

²⁴¹ Kasımbayev, J., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 222.

²⁴² Saray, M., **.a.g.e.**, s. 123.

III.BÖLÜM

Sovyet Rusya'sı Hakimiyetindeki Kazaklar ve Kazaklara Yönelik Politikalar

3.1. Sovyet Rusya'sı Döneminde Kazaklar

Bolşevik İhtilal ve Sovyet Yönetiminin Kurulması Süreci: XIX. yüz yıl Rusya tarihi açısından çok önemli olayların ortaya çıktığı bir tarihtir. Asırlardır süren Çarlık rejimi ve bunun uygulayıcıları ortadan kaldırılmıştır. Çar ve ailesi idam edilmiştir. Rus halkın bir kısmı uzun zamandır Çarlık rejiminin adaletsiz idaresi altında ezilmekteydi. 1917'de, Rusya'da, Çarlık rejimine dayanamayan halk Bolşevik İhtilaline katılarak isyan etmiştir.

Bolşevik ihtilalini destekleyen köylü, işçi ve asker grupları 25 Kasım 1917'de Bolşevikler ile başarılı bir ayaklanma sonucunda Çar hükümetini devirmeye muvaffak olmuşlardı.²⁴³ Rus Çarı, idareden uzaklaştırılarak, bütün yetkileri ellerine alan Lenin ve Stalin önderliğindeki ekip Rusya'da yönetimi üslenmiştir.²⁴⁴ Bütün Rusya'daki işçiler, asker ve köylü mümessilleri ihtilâlcı bolşeviklerin yanında yer almış dolayısıyla Rusya'da hâkimiyet halkın eline geçmiştir.²⁴⁵

Kazak halkı başlangıçta Rus İhtilalini sıcak karşılamıştır. Kazakistan'da Sovyet hükümetinin kurulması birkaç ay sürmüştür.²⁴⁶ İlk defa Sovyet hükümeti Perovsk (Kızıl-Orda) şehrinde kurulmuştur.²⁴⁷ Kısa bir süre içerisinde Taşkent, Türkistan,

²⁴³ Kulbayev, S. B., **Hronika Vajneyşih Sobıtiy Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoy Revolüsiyi V Kazahstane**, Alma-Ata, 1960, s. 4.

²⁴⁴ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 147-148.

²⁴⁵ Budak, F., **a. g. e.**, Ankara, 1999, s. 53.

²⁴⁶ Kazak SSR Tarihi, Alma-Ata, 1977, s. 40; Beysembayev S., Pahmurniy, P. P., **Kazahstan V Grajdanskoy Voyne, (Vospominaniya Uçastnikov Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoy Revolüsiyi İ Grajdanskoy Voynı V Kazahstane)**, Alma-Ata, 1960, s. 74-76.

²⁴⁷ Yleuov, T. E., **Velikaya Oktyabrskaya Sosialistiçeskaya Revolüsiya**, İzdatelstvo 'Nauka' Kaz. SSR, Alma-Ata, 1967, s. 44.

Kazalinsk, Evliya-Ata ve diğer şehirlerde de Sovyet hükümeti yayılmıştır.²⁴⁸ Yedi-Su, Uralsk, Orenburg ve Verniy şehirlerinde ise bu süreç zor geçmiştir.²⁴⁹

Rusya’da gerçekleşen ihtilal, Kazak halkına, en önemli sorunların halledilmesi için bir ümit vermiştir. Kazak halkından sömürgecilik sürecinde alınan toprakların geri verilmesi ve bağımsız bir ülkenin kurulması ümidi canlanmıştır. Nitekim Kazaklar, İhtilalden sonra, Kazakistan bölgesinde bulunan Çarlık Rusyasının idarecileri ile Genel Valilerini makamlarından uzaklaştırılıp tutuklamışlardır. İhtilalden hemen sonra Kazakistan’ın ileri gelenleri ve aydınları, ‘Kazak’ gazetesinin önerisi ile vilayet, ilçe, aul ve uyezdlere geçici olarak idari komiteler oluşturmuşlardır.²⁵⁰

Geçici hükümetin ilk amacı 1916’da eski idarecilerle başlayan kanlı çarpışmayı durdurmaktır. 1917’de çıkarılan Geçici Hükümetin fermanı ile o isyanda tutuklanan Kazaklar hür bırakılmışlardır. 1917 yılının Nisan ayında Geçici Hükümet, Türkistan Komitesinin ortaya çıkışını ilan etmiştir. Kazakların arasından Geçici Hükümete ileri gelenlerden A. Bökeyhanov, M. Tınışpayev ve M. Çokayev ve diğerleri katılmıştır.²⁵¹

3.1.1. Sovyet İdaresi Dönemi ve Kazak İsyanları

XIX. yüzyılın sonuna kadar Kazak halkı karmaşa içerisinde yaşatılmıştır. Uzun yıllar boyunca Kazak halkı son derece başı boş ve keyfî uygulamalar ile canından bezgin bir hale sokulduktan sonra 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, nüfus dengesinin Ruslar lehine çevrilmesi için Slav köylülerinin kitleler halinde Kazakistan’a göç ettirilmesi plânları gerçekleştirilmişti. Rusların yaklaşık iki asırlık istilâ gayretlerine rağmen Kazak nüfusu hala daha fazlaydı.²⁵²

Ruslar iki yüzyıl süren bir işgal mücadelesine rağmen XX. asrın başlarında bile henüz Kazak topraklarında arzuladığı hâkimiyeti tam olarak kurabilmiş değildiler.²⁵³

²⁴⁸ Lenin, V. İ., **V Ogne Revolüsiyi**, Alma-Ata, 1958, s. 5.

²⁴⁹ Yeleulov, T., **Velikiy Oktyabr V Kazahstane**, İzdatelstvo ‘Nauka’, Alma-Ata, 1976, s. 32.

²⁵⁰ Bakışev, G. A., **Kazahstan V Zaşite Sosialistiçeskogo Oteçestva**, Alma-Ata, 1969, s. 4.

²⁵¹ Arın, E., **Kazaktar Kazahi**, Almatı, 2003, T. I, s. 270-271.

²⁵² Budak, F., **Kazakistan’ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 50.

²⁵³ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 142-143.

Nitekim bu dönemde girdiği I. Dünya Savaşında Alman Ordularına karşı zor günler yaşayan Rusya'nın, anılan savaşta kullanılmak üzere Kazak halkının elindeki hayvanlara el konulduğu bilinmektedir.²⁵⁴ Rusya'nın, 250 bin civarında Kazak gencinin savaşın geri hizmetlerinde çalıştırılmak üzere orduya alınmasını istemesi Kazak topraklarında yeni bir isyanın alevlenmesine sebep olmuştur.²⁵⁵

Halkın patlama noktasına geldiği 1916 yılının başlarında A. Bökeyhan, O. Almaz ve M. Dulat başkanlığında toplanan Kazak ileri gelenleri bir serî kararlar alarak bunları Rus makamlarına iletmeye karar vermişlerdir. Kazakların aldığı ve Rus hükümetine ilettiği kararlar şunlar idi: Çar hükümeti, Kazakların Rus ordusunun geri hizmetlerinde çalışmak üzere askere alma kararını iptal etsin. Eğer bu karar iptal edilmezse geri bırakılsın.²⁵⁶ Ayrıca, Rusların Kazak halkından alınan ağır vergilerin azaltılmasını da istemişlerdi. Fakat Ruslar Kazak liderlerin talebine cevap bile vermemişlerdi. Halk bu haksızlığa dayanamamıştır ve sonunda isyan etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kenesarı Sultan önderliğindeki Milli direnişten sonra 1916 Kazak isyanı, Kazak halkının ilk büyük mücadelesi olmuştur. İsyanın en çok cereyan ettiği bölgeler Sır-Derya olmuştur. İsyan bu bölgeye bağlı olan Evliya-Ata'da başlamıştır. İsyan büyük bir hızla Ural ve Astrahan bölgelerine kadar yayılmıştır. Kısa zamanda Akmola, Pavlodar, Uralsk, Kokşetav, Kustanay, Guryev ve Temir şehirlerinde ayaklanmalar görülmüştür. Kazak halkı bu bölgelerde vergi mdairelerini basıp tahrip etmişlerdi.²⁵⁷

Rus idarecileri, bu bölgelerde isyana katılan silahsız halkın üzerine iyi silahlandırılmış askeri birliklerini göndermiştir. Başlangıçta Kazaklar Rus birliklerine karşı başarıyla mücadele etmiştir. Ancak, bir müddet sonra Kazakların gücü zayıflayarak, Ruslara iyi mukavemet gösterememişlerdir. 1916 yılının sonunda,

²⁵⁴ Kasımbayev, J., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004, s. 234-235.

²⁵⁵ Auezova, L., **İstoriya Kazahstana V Tvorçestve M. Auezova**, (Po Materialam Epopeyi 'Put Abaya' İ 'Lihaya Godina '), Almatı, 1997, s. 290-291.

²⁵⁶ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 134.

²⁵⁷ Yeleulov, T., **Velikiy Oktyabr V Kazahstane**, İzdatelstvo 'Nauka', Alma-Ata, 1976, s. 16-17, Sbornik Statey, **Ustanovleniya Sovetskoy Vlasti V Kazahstane**, Alma-Ata-1957, s. 52-53.

Rus askerleri, Türkistan Genel Valiliğinde bulunan askeri güçler ile birleşerek, Kazak birliklerini mağlubiyete uğratmıştır.²⁵⁸

Kazak halkının perişan ve savunmasız halinden istifade edilerek birçok verimli arazilerine el konmuştu. Rus idarecileri tarafından sokulan ağır vergileri ödemeyen birçok insanın malına ve hayvanlarına da el konulmuştur.²⁵⁹

Kazaklar bu yenilgiden sonra yine de haklarını savunma hareketlerinden vazgeçmemiş ve özellikle Kazak aydınları mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Kazak halkının ileri gelenleri ‘Alaş Orda’ Partisi’ni kurmuşlardı. ‘Alaş Orda’ Kazak bozkırlarında kurulan ilk bağımsız siyasi parti idi. Partinin başına Kazak aydını A. Bökeyhanov geçmiştir. ‘Alaş Orda’ partisinin temsilcileri Kazak halkının haklarını savunarak, ülkedeki rejimi eleştirerek, demokratik bir sistemin kurulmasını savunmuşlardı. Bu partinin en büyük hedefi, Rus devletinin içerisinde bağımsız Kazak ülkesini kurmaktır.²⁶⁰

Bu dönemde Kazakistan’da yeni devrimci- demokrat genç partiler ve örgütler kurulmuştur. Aynı zamanda Türkistan’da Müslüman İşçi Örgütü de ortaya çıkmıştır. Kazakistan’daki ileri gelenler, öğretmenler ve gençler tarafından kurulan örgütlerin sayısı yirmiye aşmıştır.²⁶¹

1-11 Mayıs 1917’de ‘Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı’ tertip edilmişti. Müslüman Kurultayına, Kazakistan’ın her tarafından temsilciler katılmıştır. Katılımcı temsilcilerin sayısı üç yüze yaklaşmaktaydı. Kurultaya katılan delegeler, Rusların kolonileştirme siyasetini ağır bir şekilde tenkit etmişlerdir. Rus Hükümetinin, Müslüman Türkleri Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetinden vazgeçmesini isteyen konuşmacılar, bu siyasete karşı etkin tedbirler alınmasını istemişlerdir. Delegeler din işlerini din adamlarının yürütmesine karar vermişlerdir. Ayrıca, Rus Hükümetinin Hristiyanlık propagandası yapmasının da durdurulması istenmiştir. Toprak konusunda ise bazı kararlar alınmıştır. Alınan karara göre:

²⁵⁸ Jumatov, G. J., **KPSS İ Sovetskoye Pravitelstvo V Kazahstane 1917-1977**, (Sbornik Dokumentov İ Materialov), Alma-Ata-1978; s. 257, Adil Hikmet Bey, **Asya’da Beş Türk**, İstanbul, 1999, 2. basım, s. 14-15.

²⁵⁹ Ocott, M. B., ” **İz İstoriyi Kazahov**”, Stenford Üniversitesi, Kaliforniya, 1986, s. 307.

²⁶⁰ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 182.

²⁶¹ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 164-165.

Toprağı emeği ile işletmek isteyen herkese topraktan faydalanma hakkının verilmesi, Kazak Türklerinin kanunsuz ellerinden alınan ve Rus göçmenlerine verilen topraklar ve otlakların Kazaklara iade edilmesi uygun görülmüştür. Kurultay’da yapılan görüşmeler sonunda kadınlarla erkekler din ve kanunlar karşısında eşit haklara sahip olmuşlardır. Her türlü siyasi ve içtimai faaliyetlere katılabilirlerdi. Ayrıca, on altı yaşından küçük çocuklar iş yerlerinde çalıştırılmayacak, bebekli kadınlara izin verilecek, yaşlı işçilere de emeklilik primi ödenecektir.

Ancak 1-11 Mayıs 1917’de bütün Müslüman Türk halklarının katıldığı ‘Bütün Rusya Müslümanları Kurultayın’da alınan ve herkesin uyması istenen Milli Şûra kararları maalesef gerçekleştirilemedi. Bunun en büyük sebebi, Türklerin geniş bir coğrafyada birbirlerinden uzak bir şekilde yaşamaları ve bunun yarattığı bazı özel problemlerin ortaya çıkmış olması idi.²⁶²

Kazak halkı bunun üzerine kendi özgür memleketini kurmak için güç oluşturan ‘Alaş Orda’nın etrafında toplanmaya başlamıştır ‘Alaş Orda’ partisi Kazak halkının modern hayatındaki ilk demokratik kuruluşun adı olmuştur. Parti tarafından Kazakistan’da çıkarılan ilk ‘Kazak Gazetesi’ kurucularının sayesinde meşhur olmuştur.

‘Alaş Orda’ 1917 yılının 21-26 Temmuz tarihleri arasında Orenburg şehrinde ‘Birinci Kazak Kurultayını’ toplamıştır. Bu kurultaya Kazakistan’ın dört bir yanından delegeler katılmıştır. Bu toplantıda A. Bökeyhanov’un yaptığı konuşma önemli bir yere sahiptir. Partinin lideri Kazakların artık tek bir hedefe ulaşmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu hedef ise millî kurtuluştur. A.Bökeyhanov, özgürlük ve istiklâle kavuşmak için harekete geçmek ve mücadele etmek için güçlerini bir araya toplamak hedefini beyan etmiştir.²⁶³ Kurultayın sonucunda Bökeyhanov başkanlığı altında yeni bir Kazak hükümeti kurulduğu, dolayısıyla bu böylece Kazakistan’ın bağımsızlığı ilân edilmiştir.

²⁶² Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s.140-144.

²⁶³ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s.167-168, Yeleulov, **Kazahstan V Ogne Grajdanskoy Revolusiye**, Alma-Ata-1958, (Obşestvo Po Rasprostraneniye Politiceskih İ Nauçnih Znaniy Kazahskoy SSR), s. 8-9.

Sovyet İhtilâl Yönetimi, Alaş Orda partisi tarafından kurulan Kazak Hükümetini ve Kazakistan'ın bağımsızlığını tanımamakla birlikte, Rusya'da henüz Çarlık orduları ile yapılan mücadeleye devam edildiği için Kızıl-Ordu kuvvetlerini bölerek Kazakistan'a müdahale edemedi ve 1918-1919 yılları boyunca Kazakistan Alaş Orda hükümeti tarafından bağımsız bir devlet şeklinde yönetilmiştir. Ancak, bu süre zarfında kendi içerisindeki karşı devrim mücadelesini ve Çarlık ordularını tamamıyla tasfiye eden Kızıl Ordu 1920 yılı sonlarında öncelikle Kazakistan'a girmiştir. Yaklaşık 3 yıldan beri kendi topraklarında bağımsız bir devlet gibi hareket eden Kazakistan'ın Alaş Orda hükümetine bağlı millî birlikler kahramanca mücadele etmesine rağmen hem sayı ve hem de teçhizat donanımı yönünden çok üstün durumda bulunan Kızıl Ordu karşısında uzun süre tutunamamıştır.

Bu işgal bir manada, Kazakistan'da yaklaşık iki asırlık mücadeleye rağmen tam anlamıyla oturtulamamış olan Çarlık Rusya'sı döneminden, Sovyet Rusya dönemine geçişi teşkil etmiştir. Kazakistan'da Sovyet hükümetinin kurulması birkaç ay sürmüştür.²⁶⁴ İlk defa Sovyet hükümeti Perovsk (Kızıl-Orda) şehrinde kurulmuştur.²⁶⁵ Kısa bir süre içerisinde Taşkent, Türkistan, Kazalinsk, Evliya-Ata ve diğer şehirlerde de Sovyet hükümeti yayılmıştır.²⁶⁶ Yedi-Su, Uralsk, Orenburg ve Verniy şehirlerinde ise bu süreç zor geçmiştir.²⁶⁷

Yeniden yapılandırılan Kazakistan Sovyet Cumhuriyetinin başkenti 1924 yılında Kızıl-Ordu'ya ve 1929 yılında Alma-Ata'ya nakledilmiştir. Böylece Kazak topraklarında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin özellikle ilk yılı Kazak halkı için tam bir faciaya dönüşmüştür. Yıllardan beri yokluk içerisinde özgürlük savaşı vererek artık takatının en son noktasına dayanmış olan halkın 1920 kış aylarında Kızıl-Ordu birliklerinden yediği son darbeye ilâve olarak, elindeki son hayvanları ve yiyecekleri de Kızıl-Ordu tarafından gasbedilince, tüm Kazak topraklarında büyük bir yokluk ve açlık başlamış, aksi gibi son derece sert ve uzun geçen 1920-1921

²⁶⁴ Kazak SSR Tarihi, Alma-Ata, 1977, s. 40; Beysembayev S., Pahmurniy, P. P., **Kazahstan V Grajdanskoy Voyne, (Vospominaniya Uçastnikov Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoy Revolüsiyi İ Grajdanskoy Voynı V Kazahstane)**, Alma-Ata, 1960, s. 74-76.

²⁶⁵ Yleuov, T. E., **Velikaya Oktyabrskaya Sosialistiçeskaya Revolüsiya**, İzdatelstvo 'Nauka' Kaz. SSR, Alma-Ata, 1967, s. 44.

²⁶⁶ Lenin, V. İ., **V Ogne Revolüsiyi**, Alma-Ata, 1958, s. 5.

²⁶⁷ Yeleulov, T., **Velikiy Oktyabr V Kazahstane**, İzdatelstvo 'Nauka', Alma-Ata, 1976, s. 32.

kışına dayanmak için hiçbir imkânları kalmamıştır. Kazak topraklarını yeniden işgal etmiş olan yeni Sovyet yönetimin bu konuda en küçük bir tedbir veya çözüm gayreti göstermemesi sonucunda Kazak topraklarında 1920-1921 kişi içerisinde yüz binlerce insan açlıktan ölmüştür.²⁶⁸ Kazak halkının büyük bir kısmı malı ve mülk ile vatanlarını terk ederek Çin ve Afganistan tarafına göç etmişlerdir.²⁶⁹

3.1.2. Sovyet Rusya'nın Kazak Politikaları ve Soyuzlaştırma

Stalin'in yönetimi ele aldığı 1924 yılından sonra ise Kazak halkını başka ve yeni acılar beklemiştir. Bu dönemde halâ millî hayat tarzları içerisinde yaşamaya devam eden Kazakların, bu hayat tarzı ile millî benliklerini ve kültürlerini korumaya devam ettikleri anlaşıncaya, halk geleneksel alışkanlıklarından kopartılarak zorla solhoz ve kolhozlara yerleştirilmeye ve bu arada ellerindeki mal-mülk de Sovyet yönetimi tarafından gasbedilmeye başlamıştır. 1925 yılında Stalin emri ile 'Ak Jol' ve diğer Kazak gazete ve dergileri yasaklanıp yönetmenleri uzaklaştırılmıştır. Kazak halkı asırlardan beri gelen kendi kültüründen uzaklaşmaya mecbur kalmışlardır.²⁷⁰

Aynı tarihte Kazakistan Komünist Partisi I. sekreterliğine Filip Goloşçekin seçilmiştir. Goloşçekin, Kazakistan'da yeni bir Ekim devrimi gerçekleştireceği iddiasıyla göreve başlamıştır. Ekim Devrimini zenginlerin mal-mülklerini devletleştirmeye başlatacağını ilan eder. Kazak Komünist Partisi'nin 15-23 Kasım 1927 tarihindeki VI. Kurultayında Kazak zenginlerinin mallarının devletleştirilmesi kabul edilir. Ancak, bu kararı Stalin bilinmeyen bir sebeple 9 aylık gecikmeyle onaylar ve devletleştirilmenin 20 Eylül'de başlayıp 1 Kasım'da bitirilmesini ister.²⁷¹

Stalin'in talimatı ile Sovyet Komünist Partisi Merkez Komitesi toplanarak Kazakistan'da kolektifleştirme hususunda komitelerin kurulmasına karar verilmiştir. Kolektifleştirme, kitlelerin bir araya toplanması veya bir araya birleştirilmesidir.

²⁶⁸ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara-1999, s. 56-57, Togan, Z. V., **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981, s. 341. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, 1993, s. 6; Jumatov, G. J., **KPSS İ İ Sovetskoye Pravitelstvo O Kazahstane 1917-1977.g.**, (Sbornik Dokumentov İ Materialov), Alma-Ata-1978, s. 263

²⁶⁹ Olcott, M., B., **"Kazahi"**, İz İstoriyi Kazahov, (Stenford Üniversitesi, Kaliforniya, 1986 g.) s. 307-308.

²⁷⁰ Şaymuhanova, S. D., **Politiceskiye Represiyi V Kazahstane (30-40-naçalo 50-h g.)**, Karaganda, 2005, s. 54-55.

²⁷¹ **Kazak SSR Tarihi**, Alma-Ata, 1980, 59-61

Aynı zamanda mülkiyetin ortak kullanımının sağlanması ve bir milletin dış baskı ile göçebelikten yerleşik hayata geçirilmesi anlamına da gelmektedir. Kollektifleştirme Sovyet insanı yaratma projesinin, yani Sovyetleştirmenin zorunlu şartı olmuştur. Kollektifleştirmenin ilk etkisi her türlü göçebelğe son vermektir. Sovyet sisteminde toplumsal varlık bir ‘kollektif’ aidiyet çevresinde inşa edilmiştir.²⁷²

Sovyet Komünist Partisinin işareti ile toplanan Kazak Komünist partisi, Kazakistan’da kütle halinde kolhoz sistemine geçişi görüşerek neticeye bağlamıştır. Kazak Komünist Partisi yetkileri, ayrıca Sovyet Hükümetine başvurarak, bu kadar gücün bir araya toplanmasından önce onların ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirlerinin de alınması gerektiğini, kendilerinin bunu yapacak durumda olmadıklarını bildirmiştir.

Ancak Sovyet Hükümeti buna rağmen 1930 yılında halkın elindeki malları zorla toplama kamplarına yerleştirilmesi için binlerce komünist genç görevlendirmiştir. Halkın kolhozlara toplanma operasyonu hızla devam etmiştir. Halkın zorla kolhozlara yerleştirilmesi ve ellerindeki malların alınması esnasında son derece üzücü hadiseler cereyan etmiştir. Halk evlerini, mallarını ve çorak da olsa arazilerini vermek istememiş ve komünist yöneticilere ve emniyet kuvvetlerine karşı şiddetle mukavemet etmiştir. Hatta halk, bu maksatla özel emniyet kuvvetleri dahi oluşturmuştur. Halkın bu emniyet kuvvetleri geceleri kolhozlara baskın yaparak halkı serbest bırakmaya çalışmıştır. Halkın bir kısmı da komşu cumhuriyetlere sığınmaya başlamıştır.²⁷³

Özellikle 1929-1933 yılları arasında yoğun bir şekilde uygulanan halkı zorla sovhoz ve kolhozlara yerleştirerek Sovyetleştirme politikaları sürecinde, Kazak halkının belirli bir lider önderliğinde genel bir millî direniş seviyesine ulaşmamasına karşın, yine de yer yer Ruslara karşı ayaklandıklarına, özel mal ve mülkünü Sovyet yönetimine teslim etmemek ve Sovyetleşmemek yönünde direniş gösterdiğine tanık oluyoruz. Ancak, bu direnişler sonuç vermemiştir. Sovyet yönetimi Kızıl-Ordu’nun

²⁷² Seyitkulov, N., **Kazakistan’da Kollektifleştirme Dönemindeki Kazaların Sosyo-Kültürel Durumu**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 23.

²⁷³ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 169-170, Griбанова, Y. M., **Kazakstanın Sayası Tarihi: XX Çasırın Birinşi Jartısı**, (Halıkaralık Gılmi-Is-Tejirebelik Konferensiya Materialdarı), Almatı-2005, s. 68-69.

ezici gücü eşliğinde Kazak halkını Sovyetleştirme uygulamasına tavizsiz ve acımasız bir şekilde devam etmiştir. Devletleştirmeden yoksullar ne maddi ve ne de manevi olarak hiçbir şey kazanmadılar. Aksine bu uygulama yoksul köylerin daha da fakirleşmesine ve hayvan sayısının daha da azalmasına sebep oldu. Halkın Sovyet rejimine olan inancı zayıfladı.²⁷⁴

Aynı zamanda Kazakistan'daki yüz binlerce insan, vatanlarını terk ederek bir kısmı Türkmenistan ve Karakalpakistan, diğer kısmı ise İran ve Afganistan'a göç etmiştir. Halkın büyük bir kısmı da Çin'e göç etmiştir.²⁷⁵

Dönemin istatistikleri, bu Sovyetleştirme süresinde yurdunu terk etmek zorunda kalan ve yollarda ölen Kazakların sayısını 2 milyon civarında göstermiştir. O yıllardaki nüfus sayımına göre Kazakistan'da yaşayan Rusların sayısı 2 milyon ve Kazakların sayısı ise 3 milyon olmuştur. Bu sayı Kazak halkının nüfus miktarının ne kadar azaldığını göstermektedir. Aynı zamanda Sovyetleştirme döneminde yurdunu terk etmek zorunda kalan veya direnişler esnasında ve göç yollarında hayatını kaybeden Kazakların sayısının da 2 milyondan da fazla olduğu bilinmektedir.

Komünist Partisinin (KP) kararına göre, 400'den fazla iri baş hayvanı olanlar zengin sayılacaktı. Bu ölçüde hayvana sahip olan aileler, göçebe bölgelerde 700, yarı göçebe bölgelerde 300 ve yerleşik bölgelerde 150 olarak tespit edildi. Uygulamada bu tespitlerde bazı hataların olduğu görüldü ve 696 zenginin malı devletleştirildi. 619 aile yerinden ve yurdundan edildi. Bu esnada 146.000 hayvan devletleştirildi. Rakamlardan anlaşıldığı üzere, Kazakistan'da o dönemde 40 milyon civarında besi hayvanı olduğu da göz önüne alınırsa, devletleştirmenin kapsamı pek büyük değildir. Ancak bu uygulamanın ülkedeki olumsuz etkileri çok büyük oldu.²⁷⁶

Böylece, Kazakların göçebe hayatı, sosyalizm ile karşı karşıya getirildi. Bununla toplumda, geleneksel hayata karşı düşmanca bir tutum oluşturulmaya çalışıldı. Göçebe hayat vahşilik, cehalet ve kültürel gerilik olarak nitelendirildi. 1930

²⁷⁴ Budak, F., a. g. e., Ankara, 1999, s. 58; Kozıbayev, M., Nurpeis K., Jukeşev, K., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 34-35; Kan, G. **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 177-178. Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 255.

²⁷⁵ Kozıbayev, M., Nurpeis K., Jukeşev, K., a. g. e., s. 64-65.

²⁷⁶ Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 59; Belousov Y., Abdıraşitov, H., **Sovetskiy Kazahstan**, Alma-Ata, 1970, s. 11.

yılından başlayıp 1933 yılına kadar süren kolektifleştirme sebebiyle, Kazakların geleneksel göçebe hayatı alt üst oldu. Sovyet yönetiminin kendi ekonomik düzenini kurmak için, yerel özellikleri dikkate almadan uygulamaya koymaya çalıştığı değişiklikler, geleneksel hayvancılık sistemini çökertti. Göçebe Kazak Türklerinin mallarına el koyan Komünist Partisi halkı açlıktan öldürdü. 1930'lu yıllarda 1,5 milyon insan; yani Kazak nüfusunun yarısı ölmüştür.²⁷⁷ Ancak bu kayıpları Goloşçekin hiç umursamamıştır. Çünkü ona göre bu durum normaldi. Normal karşılaması şu cümlesinden de anlaşılabilir; ‘Göçebe bir halkın sosyalizm yoluyla kalkınması kurbansız olmaz’.²⁷⁸

Sonuç olarak, Stalin'in kolektifleştirme uygulamasında, Kazaklar tarihinin en ağır felaketine uğramıştır. Uçsuz bucaksız bozkırlarda at üstünde Moskova'nın sosyalist ideolojilerini umursamaz bir biçimde göçebe yaşam süren Kazakları, Stalin kolektifleştirme yoluyla yerleşik hayata geçirmek ve böylece Moskova'nın üstünlüğüne boyun eğdirmek uğruna yarıya yakınıni kıırarak bir soykırım uygulamıştır.

Kazakistan'ın Sovyetler'e bağlanmasından sonra yönetim büyük ölçüde Rusların eline geçmiş, Kazakistan Komünist Partisi idarecileri de çoğunlukla Ruslardan oluşturulmuştur. Rusların baskı politikası ve etnik arındırma uygulamaları zaman zaman geniş çaplı protestolara ve eylemlere yol açmış ancak hepsi kanla bastırılmıştır.

Kazakistan 1936'da Sovyet Cumhuriyeti haline gelmiş, 1930 ve 1940'larda Sovyet Rusya'dan ülkeye etnik kökeninin veya dini inançlarının farklı olması sebebiyle Kazak halkını sürgüne göndermeye başlamıştır. Bu yıllarda büyük sayıda aydın katliamı ortaya çıkmıştır. O yıllarda Kazakistan'ın ilk komünist aydınları, bilim adamları ve ileri gelenleri I. Mirozyan²⁷⁹, Seyfulin, T. Rıskulov, M. ve S.

²⁷⁷ Suleymenov, R. B., Bisenov, H. İ., **Sosialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalıh Narodov**, Alma-Ata, 1967, s. 62-63.

²⁷⁸ Abdulvahap, K., “**Stalin Döneminde Kazakistan'da Kolektifleştirme Siyaseti ve Açlık**”, (Mimar Sinan Üniversitesi-Tarih), (Bu makale “Stalinizm ve Türk Dünyası” Sempozyumuna Bildiri Olarak Sunulmuştur. Dipnotlarıyla Birlikte Sempozyum Kitabında Yayınlanacaktır). (www.tarihforumu.org).

²⁷⁹ Gribanova, Y. M., **Levon Mirozyan V Kazahstane**, Sbornik Dokumentov İ Materialov (1933-1938), (Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan Posolstvo Respubliki Armeniya V Respublike Kazahstan İ Kırgızskoy Respublike), Almatı, 2001, s. 164.

Sadıvakaşev, M. Tınışbayev, H. Dostmuhammed, Ş. Miryakub Dulat, A. Baytursinov, J. Magjan, O. Eldes, E. Mırzağazı²⁸⁰, M. Cumbay, S. Aythojin²⁸¹, O. Djandosov, B. Maylin, M. Aymautov, U. İsayev, İ. Djansugurov, K. Jubanov, S. Asfendiarov gibi Kazaklar idam edilmiştir. Rus hükümeti bu hareketle Kazakistan'daki halkın önderlik edebilecek tüm lider ve aydınlarını ortadan kaldırmıştır.²⁸² Bu aydınları desteklemekle suçlanan yirmi beş bine yakın insan da sürgüne gönderilmiştir ve hapse atılmıştır. Böylece Kazakistan'da bir kıvılcık dikta rejimi kurulmuştur.²⁸³

1937 yılının sonbaharında Uzak Doğudan casuslukla suçlanarak yüz bin Koreli Kazakistan'a sürgün edilmiştir. Aynı dönemler Kafkas sınırını 'temizlemek' sebebiyle, orada yaşayan Türk, Kürd, Azeri ve İranlılar Kazakistan'a sürgün edilmiştir.²⁸⁴

1939 yılında Kazakistan'ın son aydınlarını hapse atmak için S. F. Rendes görevlendirilmiştir. O Kazakistan'ın yönetiminde kalan son ileri gelenleri de tutuklamıştır. Bütün *obkom* (*oblast komitesi*), *raykom*(*reyon komitesi*) ve *gorkom* (*gorod-şehir- komitesi*) sekreterlerine iftira atarak onları hapse atmışlardı. 1938 yılında Stalin yaptığı katliamı gizlemek için, bunları yapan kişileri de tutuklayıp katletmiştir ve **NKVD**'nin başında duran Yejev'un yerine L. Beriya getirilmiştir.²⁸⁵

Daha önce de belirtildiği gibi, Rusya'nın baskıları sonucu Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti haline getirilmişti. 1930 ve 1940'larda Sovyet Rusya'dan Kazakistan'a, etnik kökeni veya dini inançları farklı olduğu için (bu nedenlerle suçlu kabul edilen) insanlar sürgüne gönderilmişti. Kazakistan'da hapsedilen ve tutuklanan Kazaklar için Dalniy, Stepnoy, Peşçannıy, Kamışlag, Aktübinskiy, Jezkazgan, Petropavlovsk adlı hapisaneler kurulmuştu. Ayrıca 'vatanlarına ihanet' edenlerin eşlerine 'Aljir' adlı

²⁸⁰ Kuderina, D. L., **Genosid V Kazahstane**, Moskva, 1994, s. 48-49.

²⁸¹ Aythojin, E. S., **Krovaviy 1937 God V Papinoy İ Naşey Sudbe**, Almatı, 2003, s. 4.

²⁸² Budak, F., **Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999, s. 60-61;

²⁸³ G. Kan, **a.g.e.**, s. 174.

²⁸⁴ G. Kan, **a.g.e.**, s. 182. Badalov, C., **Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri**, Çimkent, 2004, s. 2-4.

²⁸⁵ Kozıbayev, M. K., **Politiceskiye Repressiyi V Kazahstane 1937-1938**, (Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan, İstoriya Kazahstana İssledovaniya İ Dokumentı: Sbornik Dokumentov), Almatı, 1998. s. 8-9.

ayrı bir kamp da kurulmuştur. 1931-1960 yılları arasında o kamplara atılan Kazakların sayısı bir milyona yaklaşmıştır.²⁸⁶

Anlaşıldığı gibi, Rus nüfusunda bir artma olurken, Kazak Türklerinin nüfusunda bir milyona yakın bir düşme olmuştur. 13 senelik bu devrede normal şartlarda Kazak Türklerinin nüfusunda bir milyonun üstünde artış olması gerekirdi. 1924-1939 yılları arasında Kazak Türkleri iki milyonun üstünde bir insan kaybına uğramıştır. Felâket yılları olarak adlandırılan dönemin toplamında Kazak Türklerinin üç milyondan fazla insan kaybına uğradığını görmekteyiz. Modern tarihte, ülke nüfusunun yarısını kaybetme talihsizliğine uğrayan Kazakistan Cumhuriyeti gibi bir ülkeye rastlamak mümkün değildir. Bu olaylar ‘katliam’ veya ‘genocide’ değildir de nedir? Böyle bir haksızlık, o yıllarda hiçbir millete yapılmamıştır.²⁸⁷

Kazak çilesi bununla da bitmemiştir. II. Dünya Harbi’nin getirdiği sıkıntılar, ölümler ve hastalıklar neticesinde Kazak nüfusunda 350 bin civarında yeni bir düşüş olmuştur. Sovyetlerdeki her milletin yaptığı gibi, Kazak halkı da paylarına düşen maddî ve manevî ıstırapı yaşamıştır, ne var ki her zaman olduğu gibi Kazakların payına bu ıstıraptan daha fazla düşmüştür.

Harp esnasında bilhassa 1943-1945’de, Sovyet maden yataklarının çoğu Alman işgali altında kalmıştır. Maden ihtiyacını karşılamak için Sovyet yöneticileri gözlerini Kazakistan’daki madenlere dikmişlerdi. Bilhassa kömür, demir ve alüminyum madenleri başta olmak üzere madenler sahasında büyük istihsal yapılmıştır. Harp sırasında, madenlerin kullanılmaya başlamasından sonra, çoğu askeri amaçlı pek çok fabrika Kazakistan’a monte edilmiştir. bunun en büyük sebebi harp sırasında Kazakistan’ın düşmanın ulaşamayacağı emin bir bölge olmasıdır. Fakat, harp hali devam ettiği için işgücünde büyük sıkıntı çekilmiştir. 450 bin Kazak Türkü silah altına alınmıştır. Bu nedenle Kolhozlarda ve devlet çiftliklerinde işleri yürütecek yeterli eleman kalmamıştır. Bunun üzerine Sovyet yöneticileri, 15-16 yaş arasındaki çocukları ve bütün kadınları bu çalışma yerlerinde çalışmaya zorlamıştır. Bu kadınlardan ve çocuklardan meydana gelen işçi ordusuna bir müddet sonra,

²⁸⁶ G. Kan, **a.g.e.**, s. 181.

²⁸⁷ Saray, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004, s. 171.

Alman işgaline uğrayan Rus bölgelerinden kaçan ailelerin de eklendiğini görmekteyiz ki, bunların bir kısmı Kazakistan'dan bir daha ayrılamamışlardır. Askere alınan Kazak Türklerinin önemli bir kısmı da geri dönmeyince, ülke nüfusunda Kazaklar aleyhinde denge bir defa daha bozulmuştur.²⁸⁸

II. Dünya Savaşı Sovyet Rusya tarafından, yeni “sovyet vatandaşı” ve sovyet vatani” bilincini oluşturmada önemli bir aşamayı oluşturmaktaydı. Bu yeni tip vatandaş ve yurt kavramı ile sovyet ideolojisinin pekiştirilmesi amaçlanmaktaydı. Nitekim sadece Rus ve Rusya içinde değil, diğer Sovyet cumhuriyetlerinden ve otonom bölgelerden bu savaşa katılanlar, “soyuz” kavramı çerçevesinde propoganda malzemesi haline getirilmiş; yaratılan “kızıl kahramanlar” hemen her bölgede anıtlştırılmıştır. Bu siyasetin bir yansımasını da, Kazakistan'da örnekleyebiliriz. Tıpkı diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Kazakistan'da da sovyet sistemine bağlılığın bir aracı olarak görülen kızıl askerler büyük törenlerle anılmışlardır. Ancak Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Türk cumhuriyetlerinde bu kahramanlar artık sovyet politikasının bir aracı değil, Türki toplulukların “milli” kahramanları olarak değerlendirilmişlerdir. Kazakistan'daki Panfilov da bu örneğe dahil edilebilir. Nitekim İkinci Dünya savaşına katılan birçok Kazak vardı ve bunların büyük bir kısmı halen de kahraman olarak anılır.²⁸⁹ Rusya'nın düşman kuvvetlerinin ellerine geçmemesi, Rus halkının yok edilmemesi için mücadele etmiş olan birçok Kazak'ın kanı dökülmüştür. Bu mücadelede dökülen kanlara karşılık olarak birçok Rus tarih kitaplarında Kazaklar anılmış ve dile getirilmiştir.²⁹⁰

Aynı zamanda savaş sonrası dökülen bu kanlara ve gösterilen mücadeleye karşılık madalyalar da verilmiştir. Bunların içerisinde en çok bilinenler: B. Momuşulı²⁹¹, İ. Panfilov, M. Abdolov, T. Abdıbekov, M. Gabdulın, R. Djangozin,

²⁸⁸ Pospelov, P. N., **Velikaya Oteçestvennaya Voyna Sovetskogo Soyuzu 1941-1945**, (Kratkaya İstoriya), Moskva, 1965, s. 136-147, Belan, P. S., **Na Vseh Frontah**, Almatı, 1995, s. 3-13; Kaynaza, E. K., **İstoriya Kazahstana**, Alma-Ata, 1992, s. 18-21.

²⁸⁹ Abişev, G., **Ratniye Podvigi Kazahstansev Na Frontah Velikoy Oteçestvennoy Voynı 1941-1945**, Alma-Ata, 1950, s. 4-5.

²⁹⁰ Belan, P. S., **V Boyah Za Rodinu**, İzdatelstvo ‘Kazahstan’ Alma-Ata, 1966, s. 19-29.

²⁹¹ Abişev, G., **Kazahstan V Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı (1941-1945)**, Alma-Ata, 1958, s. 260-261.

A. Kojabergenov, A. Karsayeva, A. Gulidov, N. İsbulatov, T. Orazbek T. Tohtarov, M. Sunur, A. Elyubek, A. Kondabek, N. Kamel...²⁹²

İkinci Dünya Savaşı'na katılan ve şöhret kazanan 28 askerden oluşan Panfilov önderliğinde bir ekip bulunmaktaydı. Panfilov önderliğindeki bu kol, savaşın en önemli esnasında büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Üzerlerine gelen otuzdan fazla tanktan korkmayan Kazak kahramanları Almanların geçmesine izin vermemişlerdir. Onların hepsi de Alman ordusu tarafından öldürülmüş, ancak o tankların Moskova'ya girmesi engellenmiştir. Ateş esnasında komutanın bağırdığı: 'Rusya büyük ancak geri çekilemeyiz. Geride Moskova' sözleri bütün Rusya'da çok bilinip saygıyla anılmıştır.²⁹³ O cesur kahramanlar savaşın akışını değiştirdiler diyebiliriz²⁹⁴. Böyle fedakarlık ve cesaret için Rus komutanları bu kahramanlara heykel kurmuştur. Almatı şehrinin merkezinde bulunan bu heykelin etrafında park olarak planlanmış ve '28 Panfiloves' olarak adlandırılmıştır. Zamanla İkinci Dünya savaşına katılan veya savaş sırasında şehit olan bütün Kazak kahramanların isimleri o parktaki anı taşlarında yazılmıştır.²⁹⁵ Heykelin önünde her zaman ateş yanmaktadır, gündüz ve gece asker durmaktadır. Kazakistan'da her yeni evlenen çift nikah dairesinden sonra, hemen o parka gidip çiçek götürürler. Kazak halkı kendi kahramanlarını hiç bir zaman unutmamak için zafer günü olan 9 Mayıs'ı her zaman anıp kutlar ve o gün tatil günüdür.

Sovyet Birliğinin Çevre Politikaları: Balmuhanov'un verdiği bilgilere göre, 29 ağustos 1949 tarihinden itibaren Semey bölgesinde beş yüzden fazla nükleer silah denemesi yapılmıştır. Bunların arasından otuz altısı yer üzerinde, seksen sekizi de atmosferin tabakalarında yapılmıştır. Farklı başka bir veriye göre, bu tür açık nükleer denemelerinin sayısı 179 ve hatta 266'dır. Her deneme sonrasında da bunun radyoaktif etkisi sadece o bölgeye değil, başka komşu bölgelere de yayılmıştır. Semey, Doğu Kazakistan ve Karaganda bölgeleri ile Altay bölgeleri en çok radyoaktif kirlenmeye maruz kalan bölgelerdir. Bu bölgelerde 1949, 1951, 1953 ve

²⁹² Belan P. S., Kalita, N. P., **Geroi Sovetskogo Soyuz-Kazahstansı**, İzdatelstvo 'Kazahstan' Alma-Ata, 1968, s. 45; Tarasenko, A., **Selinnaya Hronika**, Kostanay, 2004, s. 251-259.

²⁹³ Kaynazarov E. K., Kaynazarova, A. K., **İstoriya Kazahskoy SSR**, Alma-Ata, 1980, s. 172-173.

²⁹⁴ Rıspayev, K., **İstoriya Respubliki Kazahstana**, Almatı, 2002, s. 310-311.

²⁹⁵ Deborin, G. A., **İstoriya Velikoy Oteçestvennoy Voynı Sovetskogo Soyuz 1941-1945**, T. 1. s. 8. (Voyennoye İzdatelstvo Ministersstva Sooyuz SSR), Moskva, 1960.

1953 yıllarında nükleer patlama denemeleri gerçekleştirilmiştir. 1990 yılına kadar SSCB’de 662 nükleer deneme yapılmış olup bunların büyük bir kısmı (500’e yakını) Kazakistan’da gerçekleştirilmiş ve geri kalanları da başka yerlerde yapılmıştır.

Semey poligonunun dünyada bir benzeri bulunmamaktadır. 15 yıl içerisinde o bölgede yapılmış olan denemelerin kuvveti Hiroşima’ya atılmış bombalardan 20 000 kat daha güçlüydü. Bu denemeler insanların yerleşim bölgelerine çok yakın yerlerde gerçekleştirilmiştir. Bu patlamaların sonucunda Semey, Karaganda, Pavlodar ve Doğu Kazakistan bölgeleri kalıcı radyoaktif etkilere maruz kalmıştır. Toprak, bitki köklerinde ve su kaynaklarında 200’e yakın radyo nüklit bulunmuştur.

Ancak poligon çalışanları ile SSCB Sağlık Bakanlığı uzmanları 1963 sonrası yapılmış olan denemelerin zararlı etkilerini inkar etmiştir. 1965 yılındaki bir patlamadan sonra o bölgelerdeki bütün otlaklar zehirlenmiştir. Hayvan ürünlerinde insan sağlığına zarar veren bir çok radyoaktif madde bulunmuştur. 1974 yılında da radyasyon en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1987-1989 yıllarında gerçekleştirilen radyasyon analizinde Semey bölgesinde birkaç kez gamma değerinin yükseldiği görülmüştür. Örneğin Semey şehrinde 1987 radyasyon oranı 350 mkR/saati oluşturmuştur. Bu normal değerden 20 kat fazlaydı.²⁹⁶

Bu denemeler yetmiyormuş gibi Rus hükümeti Kazakistan’da Baykonur uzay üssü kurmuştur. Bu yeni deneyim yine kazak topraklarında gerçekleştirilmiştir. Tehlikeli maddelerden oluşan bu uzay üssü bir çok insanın hastalanmasına ve hatta ölüme neden olmuştur. Kazak topraklarında oluşan bütün bu denemeler yüzünden binlerce insan sakat kalmıştır, hatta bu durum genetik olarak sonraki kuşaklara da geçmeye devam etmiştir.²⁹⁷

Yakın Dönem Siyasi Gelişmeleri ve Bağımsızlık Hareketleri: 1953 yılında Stalin’in ölümünden sonra SSCB devlet başkanı olarak N.S. Kruşev atanmıştır. Kazakistan’da ise J. Şayahmetov’un yerine P. Ponamarenko gelmiştir. 1954 yılında da işlenmemiş yerler işletilmeye başlanmıştır. SSCB’nin bütün bölgelerinden bu işlemin gerçekleştirilmesi için. insanlar gönderilmiştir. Ayrıca 1961 yılında

²⁹⁶ Balmuhanov, S. B., **Yaderniy Poligon Moimi Glazami**, Almatı, 1988, s. 15-19.

²⁹⁷ Boztayev, K., **Semipalatinskiy Poligon**, Alma-Ata, 1992, s. 77-79.

Kazakistan Komünist Partisinin genel sekreteri olarak A. Kunayev atanmış ve 1986'ya kadar görevine devam etmiştir.²⁹⁸

Bu dönem içerisinde Kazaklar SSCB'deki diğer halklar gibi bütün dünyaya kapanık bir şekilde yaşamıştır. Bu dönemde Komünist Parti ilke ve değerlerine dayanmayan herhangi bir eserin yayınlanması imkansızdı. Bunun bir örneği olarak O. Suleymanov'un 1975'te yazmış olduğu 'Az i Ya'sı yasaklanmış kitaplardan birisini oluşturur. Çünkü bu kitapta resmi Sovyet ideolojisine uygun olmayan bilgiler verilmekteydi. Bu türden neşriyatın yasaklanmasından, Kazak halkının düşüncelerini ve isteklerini serbestçe ifade edemediğini, her konuda bir kısıtlama ile karşılaştıklarını görmek mümkündür.

1985'te Sovyet Rusya'sı başkanlığına M. S. Gorbaçev geçer. Kremlin'de birinci adam konumuna yükselen Mihail Gorbaçov reform sürecini başlatmak zorunda kalır.²⁹⁹ Bir taraftan Yeniden Yapılanma (Perestroyka) ve Şeffaflık (Glasnost) ilan edilirken, diğer taraftan merkezin otoritesini kuvvetlendirmek için yönetici kadrolar değiştirilmiştir.

Gorbaçov, özellikle Orta Asya'da işlerin iyi gitmediği inancını taşıyordu. Bu sebeple Orta Asya Cumhuriyetlerinin liderlerini değiştirmiştir. Aralık 1986'da da Kazakistan'da Konayev emekliye sevk edilmiştir. Bu yönetim değişiklikleri, Kazakistan dışında halktan tepki almadı. Bunun en önemli sebebi, diğer Cumhuriyetlerde yeni I. Sekreterler yerli halktan seçilirken, Kazakistan'da olağandışı bir uygulama yapılarak Cumhuriyetin başına dışarıdan birinin getirilmesiydi. Kazak gençleri Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost reformlarına inanıyorlardı. Bu yüzden Konayev'in yerine, yerli halktan, yani Kazaklardan bir yönetici getirilmemesini ve getirilen Rus yöneticinin de Kazakistan dışından olmasını bir türlü yeni reformlarla bağdaştırıyorlardı.³⁰⁰

²⁹⁸ Abdakimov, A., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Dney Do Naşih Vremen)*, İzd. 3, Almatı, 2002.

²⁹⁹ Allaniyazov T. K., Disekenova, N. İ., *İstoriya Kazahstana V Trudah N. A. Nazarbayeva*, Almatı-2003, s. 70.

³⁰⁰ Abdulvahap, K., *'Sovyet Birliğinde Sonun Başlangıcı: Aralık Olayları Ve Dinmuhammed Konayev'*, Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, (www.tarihforumu.org), (Bu makale 'Bibliografi Analiz' dergisinin Kasım 2003 sayısında (s. 4-8) yayınlanmıştır).

Bunun üzerine Kazak gençleri Kazak halkına karşı haksızlık yapıldığını düşünerek hükümeti protesto etmişlerdir.³⁰¹ Ancak Rus Hükümeti bunu bir isyan olarak yorumlayıp onlara karşı güç kullanmıştır. Kazak gençlere karşı o soğuk havada tazyikli su, göz yaşartıcı gaz ve cop kullanarak onları dağıtmaya çalışmışlardır.³⁰² Olayların sonrasında yaralanan gençleri sokaklardan toplayarak tutuklamışlardır Kayıtlara göre, söz konusu olaylar sırasında sekiz bin beşyüz Kazak genci tutuklanmıştır.³⁰³ Bunların arasından 99'u mahkemede yargılanarak çeşitli cezalara çarptırılmış, iki gencin cezası idam cezası olmuştur. Tutuklanan gençlerin hepsi ağır işkencelere maruz kalmış, sonrasında bir bölümü çöplüklere, bazıları da insan ayağı basmamış ücra çöllere atılmıştır. Hapishanede kalanların kaderi de belliydi, yapmadıkları suçları zorla üstlenmeleri sağlanmış bu nedenle gençlik yıllarını hapiste geçirmek zorunda kalmışlardı.³⁰⁴

Bu gençler üniversite öğrencileri oldukları için okullarından atılmışlardır. Bu olaylarda okullarından atılmış olan öğrenci sayısı 264'ü bulmaktadır. Oysa Kazakistan'da bu olaylar topluma farklı şekilde ulaştırılmış, görsel yayınlar, basın ve gazete haberlerinde bu gençlerin sarhoş olarak toplum düzenini bozmaya yeltendikleri ile ilgili haberler çıkarılmıştır. 1987'de SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından Almatı'daki Aralık 1986 olayları Kazak milliyetçilik hareketi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Balhaş ve Aral sorunları ile ilgili şair M. Şahanov başkanlığında bir komite oluşturulmuştur.

Bu olaylar Kazakistan tarihinde çok büyük önem etmektedir, çünkü siyasi hayatın demokrasileştirilmesinin bir simgesi olmuştur. Bu olaylar sonrasında yani 1989 yılında Kazak toplumun sosyal eylemci ve şairi O. Suleymanov 'Nevada Semipalatinsk' ekolojik hareketini kurmuştur. Bu hareketin temel amacı Semey ve diğer nükleer poligonların kapatılması idi. 1990'da 'Azat' ve 'Birlik' adlı milletler arası vatandaş hareketleri kurulmuştur. Artık bütün Kazakistan ve SSCB'nin diğer bölgelerinden diktatörlüğe karşı tepkiler gösterilmeye başlamıştır. Dolayısıyla söz

³⁰¹ Beyiskulov, T., **Jeltoksan İzğarı**, Almatı, 1994, s. 3-7.

³⁰² Uytegenov, T., Zeynabilov, T., **Alm-Ata Dekabr-1986**, Kollegiya 'Audarman', 'Altın Orda' Baspası, Alma-Ata, 1991, s. 6-7.

³⁰³ Şeretov, S. G., **İstoriya Kazahstana (1985-2000 g)**, Almatı-2002, s. 9-11.

³⁰⁴ Şahanov, M., **"Alma-Ata. Dekabr 1986. pravda i Loj"**, İstoriya "Krasnogo Terrora" V Kazahstane, Almatı, 2003, s 24-48.

konusu durum, SSCB'nin dağılması ve bu topraklarda yeni bağımsız devletlerin kurulmasında önemli etkenlerden biri olmuştur.³⁰⁵

1985 yılında cumhurbaşkanı olarak iktidara gelen M. Gorbaçev, daha sonra gerçekleşen SSCB'nin dağılması sürecinin de lideri olarak tarihi bir rol üslenmiştir. Kazakistan'da da bu dönemlerde Kolbin'in başka bir göreve atanması üzerine N. Nazarbayev 20 Haziran 1989 yılında Kazakistan Komünist Partisi Başkanı olarak seçilmiştir. Nazarbayev, SSCB'nin dağılmasından sonra da Bağımsız Kazakistan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olmuştur.³⁰⁶

Bağımsızlık döneminde Kazakistan Yönetimi milli devletin kurulması için zaruri olan zor görevleri yerine getirmiştir. Bu süreçte, anayasanın kabulü ve Kazakistan toplumu için yeni demokratik kurumların tesisinden Milli Silahlı Kuvvetleri oluşturma ve dünyanın çeşitli noktalarında diplomatik temsilcilikler açmaya kadar pekçok gelişme gerçekleştirilmiştir. Son on iki yılda yapılan bu reformlar sayesinde bir taraftan ülkede istikrar temin edilirken, diğer taraftan ülkenin ekonomik büyümesi için gereken elverişli ortam sağlanmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin bir özelliği de geniş topraklarında 130'a yakın farklı uyruk ve etnik grubu barındırmasıdır. Anayasaya göre Kazakistan'nın her vatandaşı uyruk, ve sosyal farklılıklar gözetilmeksizin aynı haklara sahiptirler. Her vatandaş kendi kültür ve dilini geliştirmesine yönelik haklara sahiptir. Ülkede farklı uyruklar ve etnik grupların sorunlarının çözülmesi ve isteklerinin incelenmesi sadece devlet düzeyinde himaye altında değildir; bununla beraber bu maksatla kurulmuş olan anayasal kuruluş niteliğine sahip Kazakistan Halkları Asamblesi tarafından da himaye altına alınmışlardır. Böylece farklı uyrukların karşılıklı etkileşimi Kazakistan kültürünün gelişmesine ve zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır. Bu politika sayesinde ülkede kökenleri farklı olan vatandaşlarımız arasında hiçbir kargaşaya, hiçbir etnik ihtilafa ve anlaşmazlığa yer verilmemiştir.

³⁰⁵ Kan, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005, s. 196-197.

³⁰⁶ Şeretov, S. G., **Politiceskaya İstoriya Kazahstana (1985-1995)**, Kurs Leksıy, Almatı, 1997, s. 22-27.

Dengeli iç, bölgesel ve uluslararası politikayı yürüten Kazakistan'ın dünya arenasında attığı somut adımlar ve yaptığı girişimler, ayrıca da sahip olduğu muazzam potansiyel, ülkemizin dünya camiasının vazgeçilmez bir unsuru ve bölgesinin önder devleti olduğunu kanıtlamıştır.

Etnik ve ruhani birlik, toplumun ve devletin gelişmesinin temelidir, en önemli stratejik kazanımıdır. Kazakistan Cumhuriyeti, toplumiçi barışı ve milleterarası birliği konusundaki tecrübesi ile uluslararası kamuoyunun takdirini kazanan ülke durumuna gelmiştir. Ülke insanları değişim sürecine aktif olarak katılmanın yanı sıra kendileri de reformların itici gücü haline gelmiştir.

Kazakistan Cumhuriyeti cumhurbaşkanı N. Nazarbayev, Kazakistan ekonomi alanında başarılı reformların yürütülmesi girişimcilerin sosyal sınıf oluşturmalarına yol açarak toplumun sosyal yapısını değiştirdi, bir orta sınıf oluştu. Bu sosyal sınıfın sadece iş konusunda değil toplumsal-siyasi alanlarda da girişimlerinin aktifleştigi gözlenmektedir.

Kazakistan'da siyasi reformlar sürecinde temel demokrasi ve sivil toplum kuruluşları oluşturulmuştur. Kazak halkının hak ve özgürlüklerini korumayı bağımsız yargı sistemini oluşturmayı hedefleyen hukuk reformları yürütülmektedir. Kazakistan'ın bağımsızlığını kazananmasından bu yana toplum bilincinde olumlu bir değişim sağlanmıştır.

Rusya'nın Kazakistan topraklarına hakim olduğu yıllardan Sovyet düzeni sonuna kadar uyguladığı politikalar, aslında bölgenin temel dengelerinin sürdürülmesinin zorunlu bir hal aldığına da göstergesidir. Nitekim yüzyıllar içerisinde şekillenen Rus- Kazak ilişkileri, her iki devlet ve toplumu derinden etkilemiş ve bu süreç iki devletin günümüzdeki politikalarında da belirleyici bir unsur olmuştur. Nitekim ekonomik, tarihi- coğrafi ve askeri-siyasi faktörlere ilişkin olarak Kazakistan kendi dış politikasında Rusya Federasyonuna ayrı bir önem vermek durumundadır. Rusya şu anda Kazakistan'ın önemli ekonomik ortağıdır. Bu ülkenin payına Kazakistan ithalatının yüzde 20-si ile ihracatının %50-si düşmektedir. Aralık 2002'de N. Nazarbayev'in Rusya devlet başkanı V. Putin ile görüşmesi esnasında 2003 yılının Rusya'da 'Kazakistan yılı' olarak ilan edileceğinin

bildirilmesi iki ülke arasında ilişkilerin ne düzeyde olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir.

2003 yılı Kazakistan-Rusya ilişkilerinde büyük değişiklerin gözlendiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İlk olarak Kazakistan topraklarında olan ‘Baykonur’ uzay üssünün ortak kullanım meselesini esastan çözmek; ikincisi iki ülke arasındaki sınır tecavüzlerinin sonuçlandırılması; üçüncüsü ise enerji alanında işbirliği bu ilişkilerin esasısını oluşturmaktadır.

Kazakistan’da beyinlerde gözle görünmeyen devrim yaparak totaliter rejimden kalma dünyaya bakış açısını değiştirme, yeni demokrasi, yeni siyasi ve yeni kültürel değerlerinin kavranması fevkalade başarılı geçmiştir. Kazakistan kamuyoyu, libeal değerlere sahip çıkmakla beraber demokrasi ve serbest piyasanın alternatifsiz olduğunu kabul etmiştir.³⁰⁷

³⁰⁷ **Kazakistan CumhuriyetiB  kel iliği**, Kazakistan Cumhuriyeti, (Genel Bilgi), , Ankara-2003,s. 3-5.

SONUÇ

Avrasyanın göbeğinde bulunan Kazakistan, pek çok kadim uygarlığın ve ulaşım rotalarının kesiştiği noktada yer almış, Avrupa ve Asya kıtalarının büyük devletleri arasında sosyal, ekonomik ve kültürel bir köprü oluşturmuştur. Tarihin belli aşamalarında, bugünkü Kazakistan'ın toprakları üzerinde çeşitli devletler varolagelmiş ve bu devletlerin kültürel birikimleri modern Kazakistan Cumhuriyeti'ne aktarılmıştır.

Kazaklar Orta Asya'nın en kadîm Türk halklarından. Milli birlik adı olarak 'Kazak' etnonimini kabullenmişlerdir. Kazakistan'ın toprakları oldukça geniştir. Çok eski zamanlardan beri Kazakistan toprakları, burada yaşayan insanların, kavimlerin kültürel gelişimlerinde silinmez izler bırakarak birçok tarihi olaya sahne olmuştur. Kazaklar, tarihî etnik kültür içeriğiyle Avrasya'nın en eski halklarından biri olmakla Avrasya bozkırları tarihinde mühim rol oynayan birçok boy ve toplulukları içermektedir.

XVI. yüzyılın sonlarında Nogaylar ile Özbekler'in gitmesinden sonra Kazak siyasi birliği Üç Orda hâlinde (kazakça cüz) tarih sahnesine çıkmıştır. Bu ordalar üç büyük Kazak boyundan meydana gelmekteydi.

Kazak hanları Hak-Nazar Han (1538-1580), Şigay Han (1580-1582), Tauke Han (1586-1598) Kazak tarihinde önemli iz bırakan hanlardan idi. XVII. asrın başlarından XVIII. asrın sonuna kadar Tauke Han Kazak birliğini sağlayarak, bu dönemlerde parlak bir dönem oluşturmuştur.

Ruslar, XVII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır. I. Petro Kara Deniz ve Baltık denizlerinden Avrupa'ya yol açarak, bütün Asya hanlıklarının 'kapıları ile kilitlerini aralamıştır'. I. Petro, Kazak Ordalarının vaziyeti hakkında bilgi topladığı sıralarda 'Kırgız-Kaysak' Ordaları bütün Orta Asya memleketlerinin anahtarı ve kapısıdır. Bu yüzden bunlar Rus

himayesi altına alınmalı ki, onların vasıtasıyla diğer bütün Asya memleketleriyle irtibat kurulabilsin', demiştir.

Kazak halkının ve Kazak Hanlığı'nın mutlu yılları 15. yüzyılın ikinci yarısındaki kuruluşundan 16. yüzyılın sonuna kadar süren yaklaşık 1-1,5 asırlık dönemden ibarettir. Tahminim, tarihinin bundan sonraki hiçbir döneminde Kazak halkı, bu dönemdeki huzur ve mutluluğu yaşamadı.

17. asrın başından itibaren, takibeden yüzyıllar boyunca Kazak halkı kuzeyden gelen Moğol istilası, güneydoğudan gelen Çin saldırıları ve hatta zaman zaman güneydeki soydaş boylardan gelen darbeler arasında milyonlarca canı ve tonlarca kanı pahasına özgür olarak yaşama mücadelesi verdi.

XV.-XVI. asırlarda Kazaklar Rusların daha çok dikkatini çekmişlerdir. Rus sömürgecilerinin hedefi ise, Kazakların mal mülkünü ve yer altı zenginlikleri ile dolu topraklarını ele geçirerek ülkenin doğu sınırlarını emniyet altına almak idi. I. Petro Orta Asya'daki durumu öğrenmek ve ticarî imkânlar sağlamak amacıyla elçiler sürekli göndermiştir. Heyetlerin asıl görevi, Kazak topraklarında kalelerin kurulması idi.

I. Petrodan sonra Rusya'nın ticari ilişkilerinin yürüten ve onun Orta Asya'da etkili siyasetini devam ettiren, yeğeni Çariçe Anna İvanovna olmuştur. Çariçe Anna Kazak ve Orta Asya Hanlıklarını ele geçirme planlarını devam ettirmiştir; Kazak topraklarına hakim olmak... Böylece Rusların siyasi ve ekonomik amaçları daha iyi belirlenmiş hale gelmiştir.

XVIII. asrın ilk döneminde, oldukça zor siyasi şartlardan dolayı, Ebul'Hayr Han bütün Kazak halkının adına Rus himayesine girme arzusunu bildirmiştir. Ebul'Hayr Han'ın Rus himayesine girme anlaşmasını imzalamasından sonra Kazakistan'la ilgili olarak sömürgecilik siyaseti uygulanmaya başlamıştır. Rus Çarlığı artık yavaş yavaş Kazak topraklarını fiilen işgal edecektir.

Rusların Kazakistan ve diğer Orta Asya Türk topluluklarına uyguladıkları asimilasyon ve zorla kültürlenme faaliyetleri 1800’lü yıllardan başlar. Çarlık Rusyası için, Kazak topraklarını işgal etmenin en verimli yollarından birisi hudut yerlerinde kaleler kurmaktır. 18. yüzyıl sonraları artık istedikleri yerde kaleler inşa etmeye başlayan Ruslar, istedikleri bölgelere Kazakların girişini yasaklamaya, Kazak halkına haksız ve ağır vergiler uygulamaya başladılar. Bu çok uzun zamana yayılan, plânlanmış, tarihte eşine ender rastlanan bir istila yöntemi idi. Ruslar Kazak topraklarını inceleyerek yeni inşa edilen kalelerin yakınlarında onların göç etmelerini kesinlikle yasaklamıştır.

Rusya’nın amacı çok açıktı, yavaş yavaş yerli halkı göçebe hayatlarını sürdürdükleri topraklardan çıkararak boşaltılan yerlere Rus Kosakları ve köylüleri yerleştirmekti. Kazakların yaşama elverişli olan toprakları yavaş yavaş Rusların eline geçmeye başlamıştır. En münbit toprakları ellerinden alınan Kazaklar daha verimsiz topraklara göç etmek zorunda kalmışlardır. Kazaklar bu durumdan şikayet ederek Rus yönetimine açık mektuplar göndermişler, fakat olumlu hiçbir cevap alamamışlardır.

Rusların halktan ağır vergiler talep etmesi, askeri makamları istedikleri yerlere yeni kaleler inşa etmeleri ve verimli Kazak Topraklarını işgal etmesi Kazakların gitgide ekonomisini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu durum karşısında huzursuz olan Kazaklar Rus idarecilerine karşı sayısız başkaldırı ve isyanlar başlatmıştır. Fakat isyanların hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1822’de Rus hükümeti, Han ve Sultanlar tarafından kullanılan idari yetkileri iptal edilmiştir. Kazak yönetiminin başına, kendisine ‘Rus Binbaşı’ rütbesi verilen bir ‘Yönetici Sultan’ (Ağa Sultan) tayin edilmiştir. Bütün bu kararlar ve değişiklikler halkın rızası olmadan gerçekleşiyordu. Sonuçta Rus idarecilerinin emri gereğince Kazakların kendi aralarından ‘Han’ seçilmesi yasaklanmıştır.

1854’te Rus Çarı I. Nikolay, ‘Ukaz’ (ferman) neşrederek bütün Kazak topraklarının Rusya hâkimiyeti altına geçtiğini ve Kazakların Rus kanunlarına tâbi olduklarını ilân etmişlerdir.

Türkistan'daki Rus başarılarının yegane sebebi, Ruslara karşı koyabilecek kuvveti bir Türk devletinin bulunmayışıdır. Türkistan Hanlıklarının birbirine düşmesi, boylar arasındaki tarihi rekabet onları zayıflatmakla birlikte, Türkistan Türklerinin mühim bir kısmının konar-göçer olması, modern Rus teşkilatlarına ve silahlarına karşı durabilecek güçte olmamalarını beraberinde getiriyordu. Nitekim 1865 yılında Taşkent'in istilası gerçekleştiği sırada Kazakistan bölgesinin önemli bir bölümü Rusların eline geçmiş bulunuyordu. Ruslar nihayetinde ellerinde bulunan yerleri üç idarî kademeye ayırmışlardır: İller (oblast), İlçeler (uyezd) ve kazalar (volost).

XVIII.-XIX. asırlarda Kazakistan ile Rusya arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler, özellikle Rusya'nın iç ve dış siyasetine bağlıydı. Rus ekonomisi geliştikçe doğu siyasetine daha da önem vermeye başlamışlardır.

Rusların, işgal ettikleri her Türk ülkesinde olduğu gibi, Kazakistan'da da kurmaya çalıştıkları idarenin en büyük özelliği o insanları kendi millî hüviyetinden uzaklaştıran bir idare şeklini oluşturmak olmuştur. Ruslar halkın dertleri ile hiç ilgilenmemiştir. Onlar için sadece halktan ağır vergiler almak ve ticarî imkanları ellerinde bulundurmak temel amaç olmuştur. Bu maddî işkenceyle yetinmeyen Ruslar, yeni yetişen nesilleri Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için Kazakistan'da okullar açmaya başlamışlardır. Ruslar önce Kazakların idare işlerine daha sonra ise eğitim işlerine karışmışlardır.

1866 senesi Rusya için yeni kazanımlar ve işgaller açısından oldukça verimli geçmiştir. Ruslar'ın uyguladığı yeni sistem ve yenilikler içinde en büyük yük tabi ki vergi ve işlenmeyen toprakların geri alınması idi. Kazakların topraklarını elinden alarak, yeni gelmeye başlayan Rus göçmenlerine vermişlerdi. Kazakistan bozkırlarında verimli topraklara yerleşme fırsatı verilen yüz binlerce Rus köylüsü, Avrupa bölgelerinden Kazakistan'a gelmeye başlamıştır. 1885-1893 yılları arasında 3324 bin Rus ailesi Kazakistan'ın Yedi Su bölgesine göç etmiştir.

Rus idarecileri Kazakları yalnız ekonomik alanda değil, din, dil, tarih ve kültür alanlarında da Ruslaştırma arzusunu gerçekleştirmeye devam etmişlerdir. Kazak halkının tarihi, kültürü, dini ve dilini yok etmeye çalışmışlardır.

Sovyetler, Kazakistan'ın kültürlerinin şahsi ve müşterek kimliklerinin kendi hedefleriyle uyum sağlamayacağını anladılar. Bunun için de İslami değerlerin, kurumların ve hanedana mensup olanların yok edilmesi ve yerine yeni Sovyet-Rus değer ve hükümlerinin yerleştirilmesi gerektiğini düşündüler. Kazakistan'ın geleneksel sosyo-kültürel sistemine bu amaçla saldırmışlardır.

Rusların, Kazakistan topraklarına sahip olma gayretlerinin yanısıra, Kazakları Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çalışmaları da vardı. Okulların bütün ders kitapları ve programı Rus bilimadamları ve papazlar tarafından hazırlanmıştır. Kazakistan'da uygulanan Rus kültür politikasının asıl amacı, yerli halkın düşüncesini, şuurunu ve hayat biçimini Rus kültürüne yaklaştırmak, İslam nüfusunun azaltmaktır, ateistlik yani Allahsızlık dersleri verip, dilini, dinini, tarihini ve kültürünü yok etmektir. Bu maksatla sayısız Müslüman alim ve mahalli liderler öldürüldü. İslami edebiyatın ve metinlerin yok edilmesi, camilerin, hanların, medreselerin, vakıfların yıkılması, bütün açık ibadetlerin yasaklanması, gibi pekçok uygulama Sovyet sistemini oluşturmak amacıyla hayata geçirildi.

Ancak, Rusların uyguladığı siyaset sonuçta başarılı olamamıştır. Kazaklar arasında yetişen Müslüman Türk aydınları, Kazak Türkçe'sini geliştirerek Rusça'nın hakim dil haline gelmesine izin vermemişlerdir.

Ruslaştırma gayretleri dil ve din alanında olduğu gibi, kültür alanında da görülmüştür. Rusların, milli kültürün, genç nesillerin yetişmesinde yaptığı müspet tesiri gevşetmek ve ortadan kaldırmak için uyguladıkları metotları çok şiddetli idi.

Ruslar Orta Asya'daki Türkistan Hanlıklarını işgal ederek, bu ülkenin maddi imkanlarını ve ticaret yollarını ele geçirmişlerdir. XIX. yüzyılda Rusya'da kapitalist ilişkiler gelişince, Rus kapitalistleri mallarını başka bölgelere ihraç etmeye başlamıştır. Rus kapitalistlerinin yatırımlarını yapabilecekleri en uygun bölge Kazakistan olmuştur. Buralara gelmelerinin sebebini büyük bir ölçüde yeraltı zenginlikleri, toprakların genişliği ve iş gücünün ucuzluğu oluşturmaktadır. Aynı siyaset Sovyet Rusyası tarafından da yürütülmüştür.

Sovyet politikalarının en önemli amacı, Orta Asya'nın iktisadi kaynaklarına el koymak ve uzun dönemli olarak iktisadi ve teknolojik bağımlılığı yaratmaktır. Kazakistan, Sovyetler açısından çok önemli bir bölge özelliğine sahipti. Burada ki ekonomiyi ele geçirmek kendilerini ekonomik açıdan güçlendirmek, hem de Kazak halkının bağımsızlıklarını ellerinden almak için uyguladıkları bir politika idi. Böylece bir yandan Sovyetler Birliği güçlenirken, diğer yandan Kazak halkları fakirleşip ekonomik olarak Sovyetler'e ihtiyaç duyacaklardı.

Sovyetler Birliği'nin iki temel gayesi kültürel ve ideolojik dönüşümle bölgedeki hakimiyeti sağlamaktır. Bunda tasarlanan, öncelikle Kazak halkının milli benliğini yok etmek, daha sonra da bu boşluktan istifade ederek Sovyet-Rus kültürünü bölgeye yaymak idi.

Bolşevik İhtilali'nden sonraki ilk yıllarda, Sovyetler Birliği yöneticileri genel kalkınma hedefleriyle, Orta Asya'daki özel amaçlarını belirlediler. Bunlara ulaşmak için, sistemli bir şekilde, acımasızca sert tedbirler uyguladılar. Sovyetler'in bu politikaları uygulamalarında iki temel hedef bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi bu bölgede, uzun yüzyıllar içersinde gelişmiş olan kültürü yok etmektir. Diğer ise bu kültürün yerine Sovyet kültürünü getirmektir. Sovyetler Birliği, ezici gücünü Türkistan'da planlı bir tarzda yaymıştır. Ruslar genel olarak bu politikalarını uygularlarken halkı çok zor durumda bırakmıştır.

Sovyetler kendi politikalarında büyük başarı sağladılar. Senelerce bölgenin kaynaklarını kullanıp, bu bölge halkını günlük yaşamında bile Rusçayı kullanan insanlar haline çevirdiler. Günümüzde yapılan bazı araştırmalarda; bölge halkından kendilerini tanımlamaları istendiğinde, etnik-bölgesel kimliklerini ön plana çıkardıkları görülmüştür. Bu durum da Sovyetlerin büyük Türk şemsiyesini yok ederek, mikro etnik kimlikleri ön plana çıkarma gayretlerinin büyük ölçüde gerçekleştiğini göstermektedir.

Ancak ne olursa olsun, Sovyetler'in bu politikaları tam olarak başarılı olamamıştır. Yaklaşık iki asır süren Rus sömürgeciliği sona ermiştir. Herşeye rağmen, Kazaklar dini, milli ve kültürel kimliklerini muhafaza etmeyi başarmışlardır.

ÖZET

Eski Türk topluluklarına dahil olan Kazaklar tarih boyunca bağımsızlık uğruna bir çok devlet ile mücadele etmiştir. En uzun ve şiddetli mücadeleleri Rusya'ya karşı olmuştur. Güçlü bir düşman olan Rusya, tarih sahnesine çıkışlarından itibaren Kazaklarla ilgilenmiş ve onlara yönelik politikalarla Kazakistan'ı ele geçirip, sömürgeleştirmek maksadıyla pekçok plan uygulamıştır. Kazak topraklarının stratejik konumu yer altı zenginlikleri Ruslar'ın bu emelleri için iştah artıran en önemli unsurlar olmuştur. Bu amaçlar uğruna, Rusya her dönem Kazakların her türlü işlerine karışıp, sinsi bir politika izlemiştir.

Rusların Kazakları elde etme politikaları iki yüz yıl sürmüştür. Bu süreçte Kazaklar her türlü baskıya uğramış ve çok can kayıpları vermiştir. Rus politikaları sonucunda Kazaklar soykırım, asimilasyon, represyon ve açlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Bir çok Kazak vatanını terk edip, başka ülkelere göç etmekten başka çare bulamamıştır.

İki yüz yıl boyunca süren bu Rus politikası kısmen amacına ulaşmıştır. Ruslar Kazak topraklarını ele geçirmiş, ancak Kazak halkının öz benliğini yok edememişlerdir. Bunca yıl süren Rus hegemonyası başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kazak milleti her türlü zorluğa rağmen yok olmamayı başaracaktır.

Gördüğümüz üzere dünya tarihinde sömürgecilik politikaları hiçbir zaman başarıya ulaşamamıştır. Hiçbir millet bağımsızlığı olmadan varlığını sürdüremez. Kazak halkı da buna bir örnek olarak sonuna kadar özbenlikleri için hep mücadele etmiştir. Günümüzdeki Kazakistan bağımsız bir ülke olup zirveye doğru giden ülkeler arasında yerini almıştır.

ABSTRACT

Kazaks throughout the history have fought with many states in order to preserve their independence. The longest and the most severe struggle was the one with the Russia. After Kazakhstan's disappearance from the world stage powerful Russian State used Kazaks as the instrument of its politics. Kazakhstan's strategic importance and the country's riches have attracted Russians. In achieving this objectives Russia has [intervened in](#) and shaned country's domestic politics.

Russian imperial politics in Kazakstan has lasted for two hundred years. Throughout this period Kazaks had suffered their lifes. Gyenocide, assimilation, repression were some of the methods used by Russians in order to control the country. A great number of Kazaks saw no other way but to leave the homeland an imigrate.

During these two hundred years Russia has achieved some of its goals. Despite the fact that Russia had the absolute control over their country Kazaks have managed to protect their national identity. In other words, the long lasting Russian dictatorial politics was not the successful one Kazaks have survived.

Kazahstan's fight for independence has proved that nation's existence is linked with the coutry's independence. A very good example of this is Kazak's struggle and willingness to save the national identity. Nowadays Kazakhstan is an independent and especially in the field of economics one of the most promising states in the world.

KAYNAKÇA

ABDAKİMOV, A., **İstoriya Kazahstana** (S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney), Almatı, 1994.

-----, **İstoriya Kazahstana** (S Drevneyşih Vremen o Naşih Dney), Almatı, 2002, İZD-3. (3.Baskı)

-----, **Totalitarizm: Deportatsiya Narodovi Repressiya İntelegensiye** (Arhivniye Dannıye), Karağandı, 1997, s. 17-25.

ABDİLDABEKOVA, A., M. **Rossiya i Kazahstan, (XVIII-naçalo XX veka)**, Almatı, 2000.

ABİŞEV, G. A., Ratniye Podvigi Kazahstansev Na Frontah Velikoy Oteçestvennoy Voynı 1941-1945, (Stenogramma Publiçnoy Lrksiye), Alma-Ata, 1950.

-----**Kazahstan V Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı (1941-1945)**, Alma-Ata, 1958.

----- **Kazahstan V Zaşite Sosialistiçeskogo Oteçestva**, Alma-Ata-1969.

-----, **Kazahstan v Ogne Grajdanskoy Revolusiye**, (Obşestvo Po Rasprostraneniye Politicheskikh i Nauçnih Znaniy Kazahskoy SSR), Alma-Ata, 1958.

ABDİROV, M., **Zavoyevaniye Kazahstana Tsarskoy Rosiye i Borba Kazahskogo Naroda Za Nezavisimost**, Atsana, 2000.

ABDULLAYEV, N., “ *Rusya’da Sosyalizmin Kurulma Sorunsalı veya Sonun Başlangıcına Bakış*”, (www.turkishweekly.net).

ABDULVAHAP, K., “*Sovyet Birliğinde Sonun Başlangıcı: Aralık Olayları Ve Dinmuhammed Konayev*”, Biyografi Analiz Dergisi, Kasım 2003, s. 4-8, (www.tarihforumu.org).

ABDULVAHAP, K., “*Stalin Döneminde Kazakistan’da Kolektifleştirme Siyaseti ve Açlık*”, (www.tarihforumu.org).

ADİL HİKMET. BEY, *Asya’da Beş Türk*, İstanbul, 1999, 2. basım.

ALDAJUMANOV, K. S., ASILBEKOV, M. H., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney)*, T. 3, (5 Tomov), İzd. “Atamura”, Almatı, 2000.

ALLANIYAZOV, T. K., DİSKENOVA, N. İ., *İstoriya Kazahstana V Trudah N. A. Nazarbayeva*, Almatı, 2003

ALTAY, H., *Anayurttan Anadolu’ya*, Ankara, 1981.

APPOLOVA, G., *Prisoyedineniye Kazahstana k Rossiye V 30 Godah XVIII Veka*, Alma-Ata, 1948.

Kazaktar-Kazahi, (ARIN, E., editör) (Devyatitomny Spravoçnik), İstoriçeskiye Sobitiya, T. I, (9 Cilt), Almatı, 2003, 2. İZD.(2. baskı)

ASFENDİAROV, S. D., P. A., KUNTE, P. A., *Proşloye Kazahstana V İstoçnikah İ Materialah*. Sbornik I, Almata, 1993.

ASFENDİAROV, S., *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen)*, Alma-Ata, 1993.

AUEZOVA, L., *İstoriya Kazahstana v Tvorçestve M. Auezova*, (Po Materialam Epopeyi ‘Put Abaya’ İ ‘Lihaya Godina ’), Almatı, 1997.

AYTHOJİN, E. S., *Krovaviy 1937 God V Papinoy İ Naşey Sudbe*, Almatı, 2003.

AYTMATOV. Ç., *Teniz Calağay Cugirgen Targıl Tobet*, Almatı, 1998

BADAIOV, C., *Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri*, Çimkent, 2004.

BALMUHANOV, S. B., *Yaderniy Poligon Moimi Glazami*, Almatı, 1988.

BARTOLD, V. V., *Dvenadsat Lektsiy Po İstoriyi Turkskih Narodov Sredney Aziyi*, Moskva, 2002.

-----, **Rabotı Po İstooriyi i Filologiyi Turkskih Mongolskih Narodov**, Moska, 2002.

BEKMAHANOV, N., “*V Glub Kazahskih Stepey. Volnı Kolonizatsiyi v Tsentralnoy Aziyi*”, İstoçnik: Jurnal ‘Diaspora’. No 1, 1999 g. (www.arhiprlag.ru).

BELAN, P. S., **V Boyah Za Rodinu**, İzdatelstvo ‘Kazakhstan’ Alma-Ata, 1966.

-----, KALİTA, N. P., **Geroi Sovetskogo Soyuza-Kazahstana**, İzdatelstvo ‘Kazakhstan’ Alma-Ata, 1968.

-----, **Na Vseh Frontah**, Almatı, 1995.

POSPELOV, P. N., (EDİTÖR) **Velikaya Oteçestvennaya Voyna Sovetskogo Soyuza 1941-1945**, (Kratkaya İstoriya), SSSR, Moskva, 1965.

BENDRİKOV, K., **Oçerki Po İstoriyi Narodnogo Obrazovaniya V Turkestanskom Kraye**, Moskva, 1960.

BEOLUSOV, Y., ABDİRAŞİTOV, H., **Sovetskiy Kazahstan**, Alma-Ata, 1970.

BEYİSKULOV, T., **Jeltoksan İzğarı**, Almatı, 1994.

BEYSEMBAYEV, S., PAHMURNİY, P. P., **Kazahstan V Grajdanskoy Voyne**, (Vospominaniya Uçastnikov Velikoy Oktyabrskoy Sosialistiçeskoy Revolüsiyi İ Grajdanskoy Voynı V Kazahstane) Alma-Ata, 1960.

BOZTAYEV, K., **Semipalatinskiy Poligon**, Alma-Ata, 1992.

BUDAK, F., **Kazakistan’nın Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 1999.

CAFEROĞLU, A., **Türk Kavimleri**. İstanbul, 1988, (2. baskı.)

ÇETİN, H., **Çarlık Rusya’nın Türkistan İşgali ve Buhara Hanlığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.

DANİYAROV, K., **İstoriya Kazahskogo Gosudarstva XV-XX veke**, Almatı, 2000.

DEBORİN, G. A., **İstoriya Velikoy Oteçestvennoy Voynı Sovetskogo Soyuza 1941-1945**, T. 1. (Voyennoye İzdatelstvo Ministersstva Soyuza SSR), Moskva 1960.

DEMKO, D., **Orıstardın Kazakstandı Otarlauı (1896-1916)**, Almatı, 1997.

DOĞAN, O., **“Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Belge”**, Konya Selçuk Sosyal Bilgiler Dergisi, s. 288.

DROBJEVA, L. İ., **İstoriya Kazahstana S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney** (oçerk), Almatı, 1993.

EGAMBERDİYEV, M., **“Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası, (1870-1917”**, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), C 6, Sayı 1 (2005), s. 103-108.

GALİYEV, V. Z., **Kenesarı Kasımov Bastagan Kazaktardın Ult-AzattıkKozğalı**, (Sentralnıy Gosudarstvennıy Arhiv respubliki Kazahstan, Regionalnıy Fond Kenesarı), Kujattar Jınağı, Almatı, 1996.

GÖMEÇ, S., **Tarihte Ve Günümüzde Kazakistan**, Ankara, 1993.

GRİBANOVA, Y. M., **Kazakstanın Sayasi Tarihi: XX Ğasırdın Bırınşı Jartısı**, (Halıkaralık Ğılımi-İs-tejribelik Konferensiya Materialdarı), Almatı, 2005.

GRİBANOVA, (editör) Y. M., **Levon Mirozyan V Kazahstane**, Sbornik Dokumentov İ Materialov (1933-1938), (Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan Posolstvo Respubliki Armeniya v Respublike Kazahstan İ Kırğızskoy Respublike), Almatı, 2001, s. 164.

İLLİYEV, M., **1873-1924 Döneminde Türkistan Türkmenlerinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

JOLDASBAYEV, S., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2006.

JUMATOV, G. J., **KPSS İ Sovetskoye Pravitelstvo O Kazahstane 1917-1977.g**, İzdatelstvo ‘Kazahstan’, (Sbornik Dokumentov i Materialov), Alma-Ata, 1978.

”Kazaklar”.Mad. **TÜRKLER**, C. 17. s. 39.

”**KAZAK**” Mad. İ.A., C.6, Eskişehir 1997, ss. 444.

KALKAN, M., **Kırgızlar Ve Kazaklar**, İstanbul, 2006.

KAN, G., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005.

KASIMBAYEV, C., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2004.

KAYNAZAROV, E. K., **İstoriya Kazahstana**, Alma-Ata, 1992.

KAYNAZAROV. E., KAYNAZAROVA, K., **İstoriya Kazahskoy SSR**, Alma-Ata, 1980.

-----**Kazahstan V Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı (1941-1945)**, Alma-Ata, 1958.

KAZAK SSR TARİHİ, (5 Tom), İdat. "Nauka", Alma-Ata-1977, s. 40.

KAZAK SSR TARİHİ, Alma-Ata 1980, 59-61.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ BÜYÜKELÇİLİĞİ, Kazakistan Cumhuriyeti, (Genel Bilgi), Ankara-2003.

KOZIBAYEV, M. K., (editör) **Politiceskiye Repressiyi V Kazahstane 1937-1938**, (Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan, İstoriya Kazahstana: İsledovaniya İ Dokumentı,), Almatı, 1998, s. 8-9.

-----, NURPEİS, K., JUKEŞEV. K. **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2005.

KUDAYBERD-IULI, Ş., **Rodoslovnaya Türkov, Kirgizov, Kazahov İ Hanskih Dinastiy**. Almatı, 1990.

KUDERİNA, D. L., **Genosid V Kazahstane**, Moskva, 1994.

KULBAYEV, S. B., **Hronika Vajneyşih Sobıtiy Velikoy Oktyabrskoy Sosialisticeskoy Revolusiyi V Kazahstane**, Alma-Ata, 1960.

KUZEMBAYULI, A., ABİL, E., **İstoriya Respubliki Kazahstan**, Atsana, 1999.

LENİN, V. İ., **V Ogne Revolüsiyi**, Alma-Ata, 1958.

MASANOV, N., SAVİN, İ., **“Konferentsii”**,
(www.historia.ru/2004/01/masanov.htm).

OLKOTT, M. B., **“KAZAHİ”**, (İZ İstoriyi Kazahov, Stenford Üniversitesi, Kaliforniya-1986), Jalın 1997, s. 307-308.

ORAZBAYEV, F. M., **Sarskaya Kolonizasiya V Kazahstane**, (Po Materialam Ruskoy Peredovoy Peçati XIX veka), Almatı, 1995.

PAŞİNSEV, Z. V., **Sbornik Statey, Ustanovleniya Sovetskoy Vlasti V Kazahstane**, Alma-Ata, 1957, s. 52-53.

POKROVSKIY, S. N., **İstoriya Kazahskoy SSR**, İzd. ‘Nauka’ Alma-Ata, 1977.

-----, **Pobeda Sovetskoy Vlasti V Kazahstane**, Alma-Ata, 1961.

RISPAYEV, K., **İstoriya Kazahstana**, Almatı, 2002.

SARAY, M., **Kazakların Uyanışı**, Ankara, 2004.

SARAY, M., **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993.

SEYTKULOV, N., **Kazakistan’da Kolektifleştirme Dönemindeki Kazaların Sosyo-Kültürel Durumu**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

SOVETSKIY ENSEKLOPEDIÇESKIY SLOVAR, Moskva, 1999.

SULEYMENOV, R. B., BİSENOV, H. İ., **Sosialistiçeskiy Put Kulturnogo Progressa Otstalıh Narodov**, Alma-Ata, 1967.

SULTANOV, T. İ., **Koçeviye Plemena Priaralya v XV-XVII veke**, Moskva, 1982.

ŞAHANOV, M., **“Alma-Ata. Dekabr. Pravda İ Loj”**. **İstoriya “Krasnogo Terrora” V Kazahstane**, Almatı, 2003

ŞAYMUHANOVAA, S. D., **Politiçeskiye Represiyi V Kazahstane (30-40-naçalo 20-h g)**, Karaganda, 2000.

ŞERETOV, S. G., **İstoriya Kazahstana (1985-2000 g)**, Almatı, 2002.

-----, **Političeskaya İstoriya Kazahstana (1985-1995)**, Kurs Leksıy, Almatı-1997.

T. C. DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI, **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, 1993

TARASENKO, A., **Selinnaya Hronika** , Kostanay, 2004

TINIŞPAYEV, M., **İstoriya Kazahskogo Naroda**, Alma-Ata, 1993.

TOGAN, Z. V., **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1946

TRUDI İNSTİTUTA İSTORİYİ, ARHEOLOGİYİ, İ ETNOGRAFIYİ, T. 4. Alma-Ata, 1957

TULEPBAYEV, B. A, KOZIBAYEV, M. K., **İstoričeskaya Nauka Sovetskogo Kazahstana (1917-1960)**, (Očerki Stanovleniya İ Razvitiya), Alma-Ata, 1990.

TÜLBAŞİYEVA, L., **Kazakların Yaşam Estetiği**, Ankara, 2004.

VELİHANOV, Ç., **İz İstoriyi Kazahov**, Alma-Ata, 1961.

-----, **İzbranniye Soçineniya**, Moskva, 1986.

YAKUBOVSKIY, A. Yu., **Altın Ordu Ve Çöküşü**, Çeviren Hasan Eren, Ankara, 1976, 2. basım.

YALÇINKAYA, A., **Pan İslamizm Tartışmaları Işığında Türkistan (1864-1922)**, Basılmamış Doktora Tezi.İstanbul, 1994,

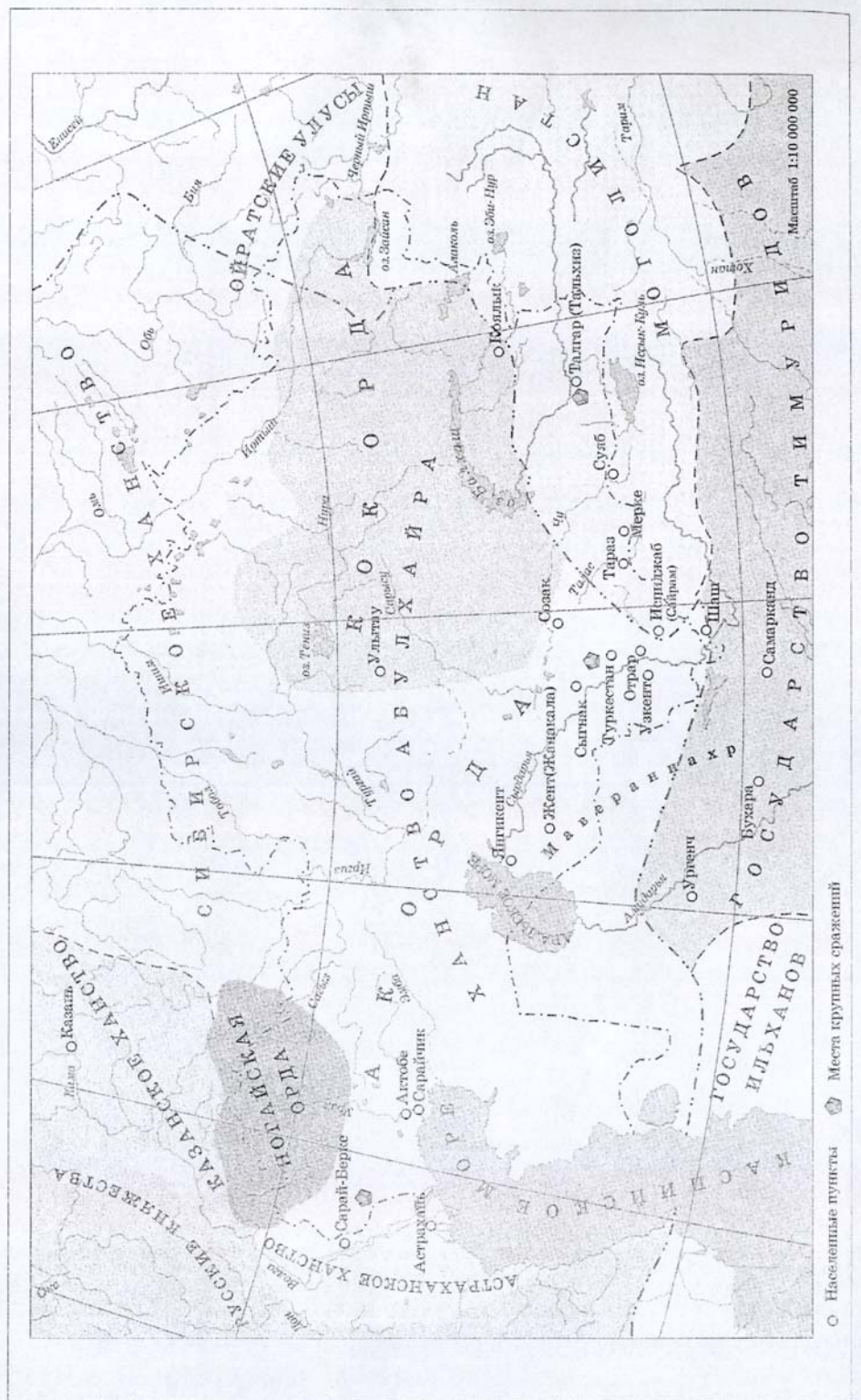
YELEULOV, T., **Velikaya Oktyabırskaya Sosialističeskaya Revolüsiya**, İzd. ‘Nauka’ Kaz. SSR, Alma-Ata, 1967.

-----, **Velikiy Oktyabr V Kazahstane**, İzd, ‘Nauka’ Alma-Ata, 1976.

Yetişgen, M., “*Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler*”, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.672-702.

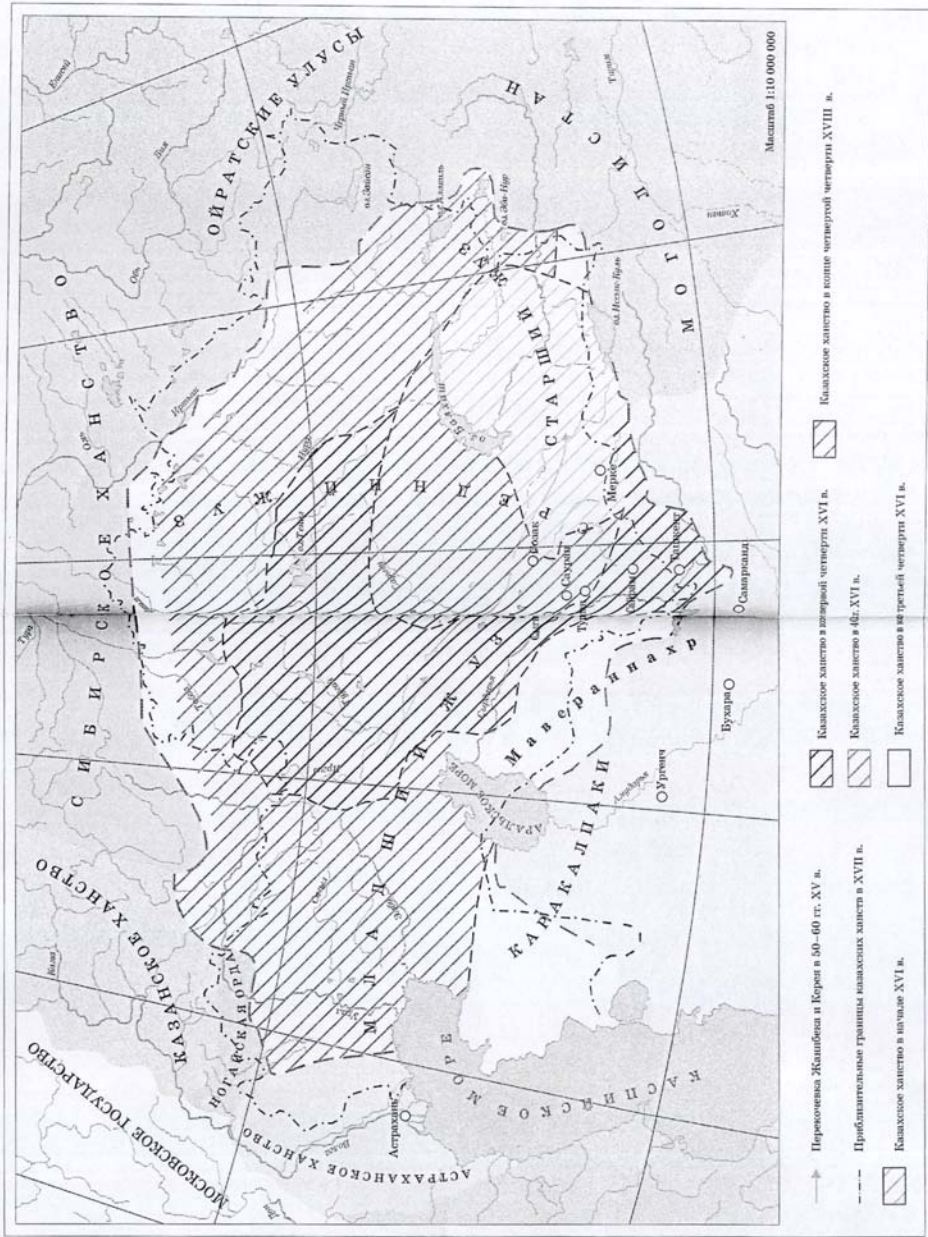
YORULMAZ, O., ‘‘*Aleksey İvanoviç (Kutlu Muhammet) TEVKELEV (Şeceresi, İdil-Yayık Ve Kazak Tarihindeki Rölü)*’’, Bilig Yaz/2005, Sayı 34, s.117-144

5. Казахстан в XIV-первой половине XV вв.

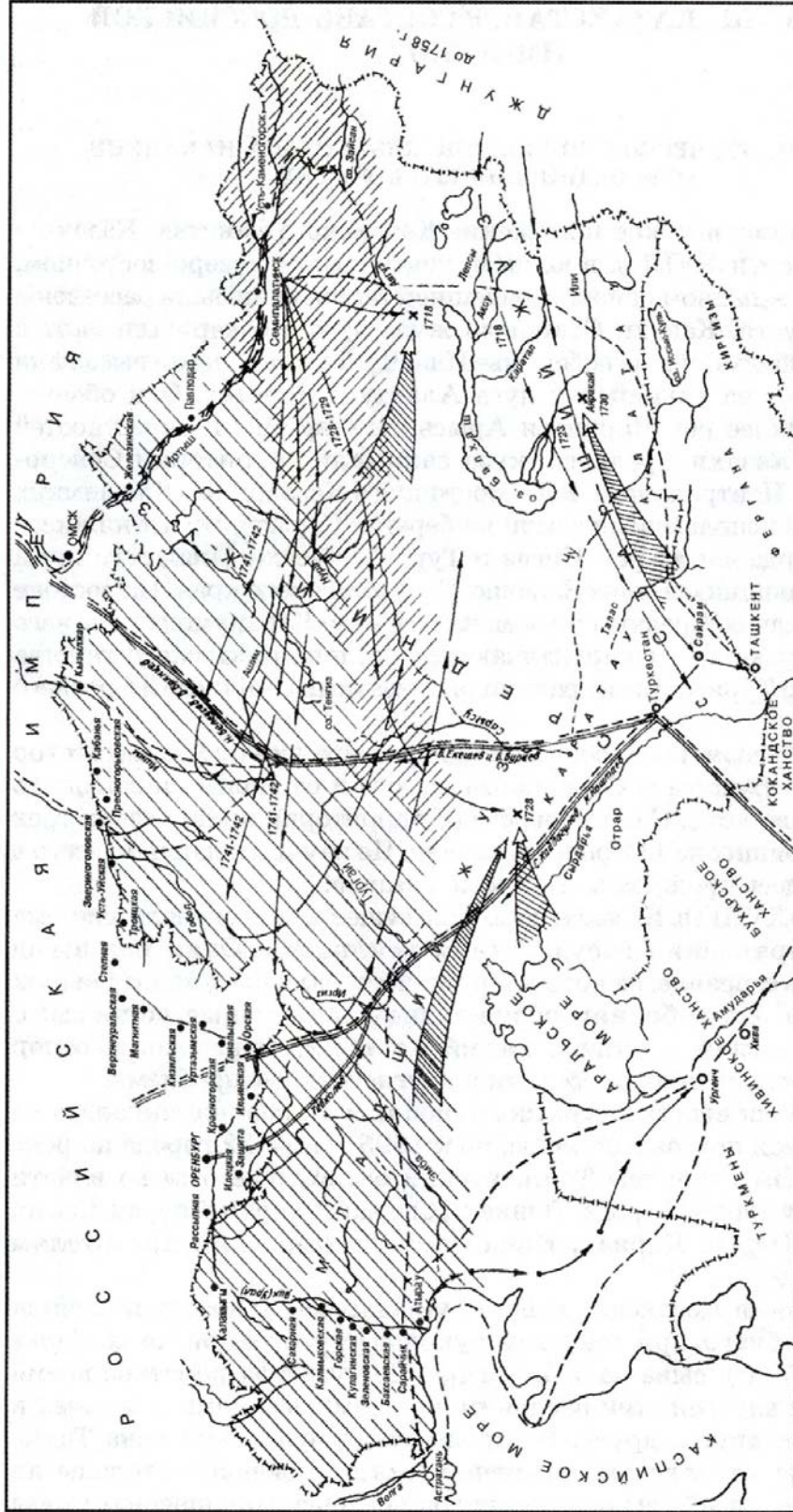

KAZAKİSTAN XIV-XV Y.Y. BAŞI

4. Казахское ханство в XV-XVII вв.

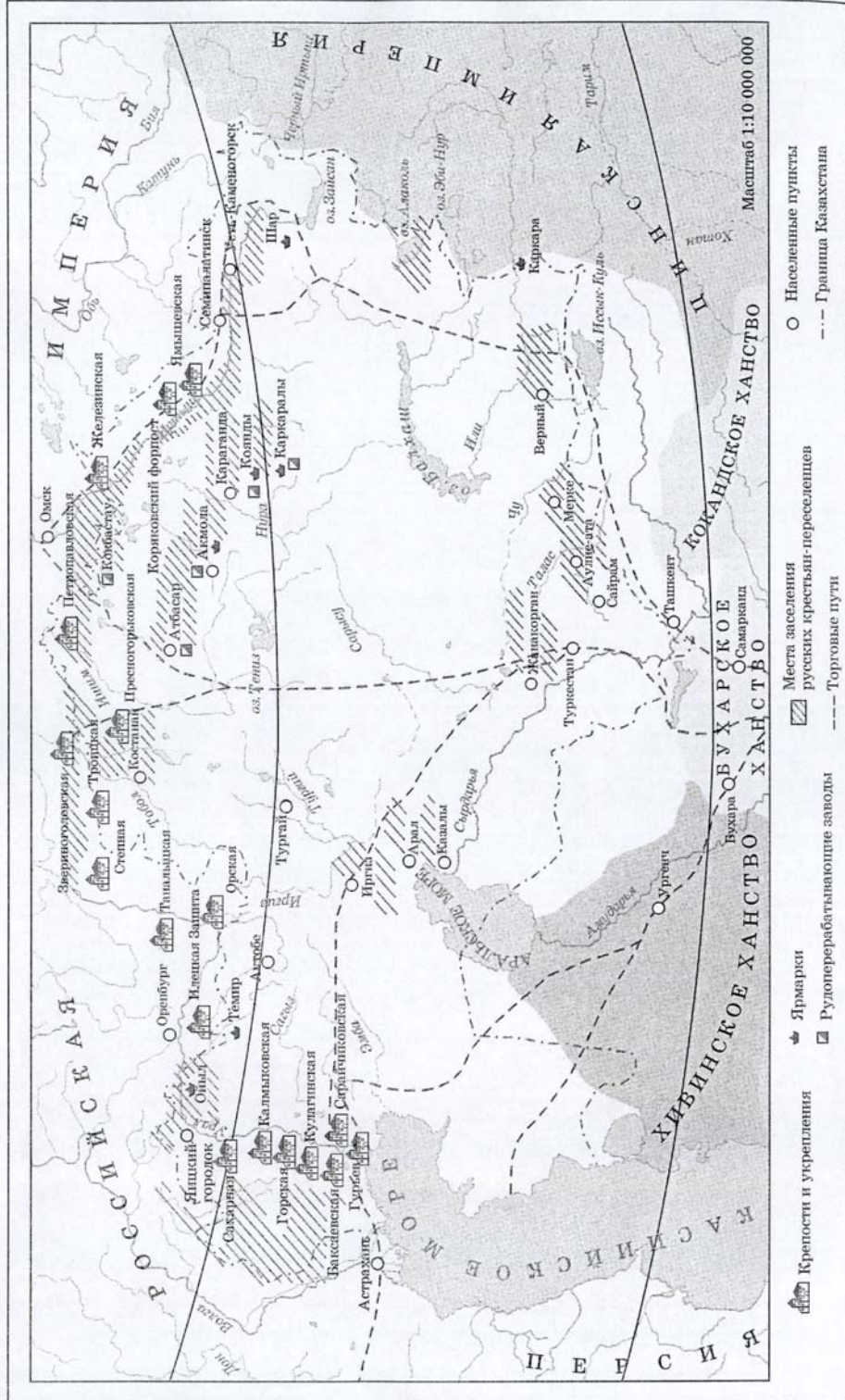
XV-XVII Y.Y. KAZAKISTAN HANLIĞI
Kazak Ordaları.

KAZKISTAN XVIII Y.Y

Kazak Ordaların Rusya'ya katılması .

7. Казахстан в XIX в.

KAZAKISTAN XIX Y.Y.
Kazak Topraklarının Rus Sınırlarına Katılması.

EK-V

Han ABILAY

EK-VI

Ahmet BAYTURSINOV

EK-VII

Mirjakıp DULATOV

EK-VIII

Alihan BÖKEYHANOV

